

Plancks strålingslov

- Utgangspunkt: Akselererte ladninger emitterer elektromagnetisk stråling; dette følger av Maxwells ligninger. Mer om det i TFY4240 E.m.teori.

- Kvantehypotesen (Planck, 1900): Energien i EM stråling er kvantisert,

$$E_n = n \cdot h\nu \quad ; \quad n = 0, 1, 2, 3, \dots$$

ν = frekvensen

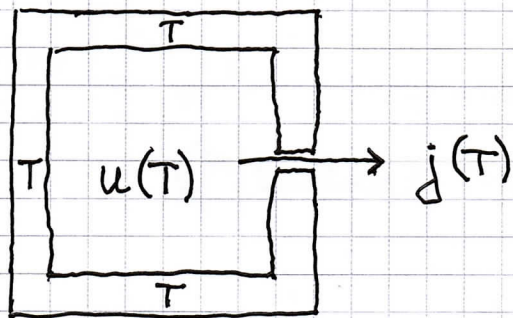
$$h \approx 6.6 \cdot 10^{-34} \text{ Js} \quad ; \quad \text{i dag eksakt:}$$

$$h \equiv 6.62607015 \cdot 10^{-34} \text{ Js} \quad (\text{siden 20.05.2019})$$

- Sort legeme absorberer all innkommende stråling.

Emitterer like mye energi som det absorberer i termisk likevekt, dvs $T = \text{konstant}$.

- Modellsystem: Metallboks med hulrom og liten åpning, i termisk likevekt.

$u(T)$ = strålingsenergi pr volumenhett i hulrommet (J/m^3)

$j(T)$ = utstrålt energi pr tids- og pr flateenhet (W/m^2)

$$[j(T) = \frac{c}{4} \cdot u(T)]$$

- Frekvens- og bølglængdefordeling:

$$j(\nu) = \int dj = \int_0^{\infty} d\nu \frac{dj}{d\nu}$$

evt. $j(\nu) = \int_0^{\infty} d\lambda \frac{dj}{d\lambda}$

Resultat:

$$\frac{dj}{d\nu} = \frac{2\pi h \nu^3 / c^2}{\exp\left(\frac{h\nu}{k_B T}\right) - 1}$$

$$\frac{dj}{d\lambda} = \frac{2\pi h c^2 / \lambda^5}{\exp(hc / \lambda k_B T) - 1}$$

$$c \equiv 299\,792\,458 \text{ m/s} \quad (\text{siden 1983})$$

$$k_B \equiv 1.380\,649 \cdot 10^{-23} \text{ J/K} \quad (\text{Boltzmanns konstant})$$

- Ingredienser i udledningen:

$$\frac{du}{d\nu} = \frac{1}{V} \frac{dU}{d\nu} = \frac{1}{V} \cdot \langle E \rangle \cdot \frac{dN}{d\nu}$$

$\langle E \rangle$ = midlere energi pr svingemode

$\frac{dN}{d\nu}$ = antall svingemoder pr frekvensenhet
("tilstandstettheten")

(3)

- Svingemoder i kubisk h lrom ($V = L^3$)
er stående EM bølger som oppf ller

$$FY1003 \left\{ \begin{array}{l} \bullet \text{ Maxwells ligninger (f.eks. } \nabla \cdot \vec{E} = 0) \\ \bullet \text{ Grensebetingelser for el. felt } \vec{E} \text{ og magn.felt } \vec{B} \\ \text{ på de 6 metallveggene (f.eks. } \vec{E}_{||} = 0) \end{array} \right.$$

$$\Rightarrow \frac{dN}{d\nu} = \frac{8\pi \nu^2 V}{c^3}$$

- Midlere energi pr svingemode:

$$\text{Klassisk: } \langle E \rangle = 2 \cdot \frac{1}{2} k_B T = k_B T$$

pga ekvipartisjonspriippet: Hvert kvadratiske ~~ledd~~ ledd i energifunksjonen bidrar med $\frac{1}{2} k_B T$ til midlere energi.

$$\text{Her: } u = u_E + u_B = \frac{1}{2} \epsilon_0 E^2 + \frac{1}{2\mu_0} B^2$$

$\Rightarrow$ Rayleigh - Jeans lov:

$$\frac{du}{d\nu} = \frac{8\pi \nu^2}{c^3} \cdot k_B T$$

OK for lave frekvenser, men gir "ultrafiolett-katastrofen":

$$u(T) = \frac{8\pi k_B T}{c^3} \int_0^\infty d\nu \nu^2 = \infty \quad !!$$

Eknipartisjonsprinsippet: (TFY4165? TFY4230)

Anta energi $E(s) = A \cdot s^2$ (dvs kvadratisk i s)

Da er $dP = G \cdot \exp(-E/k_B T) \cdot ds$ sannsynligheten for at energien (til en partikkel eller svingemode) ligger mellom $E(s)$ og $E(s+ds)$.

Normering av P , dvs $\int dP = 1$: $\left(\int_{-\infty}^{\infty} e^{-x^2} dx = \sqrt{\frac{\pi}{\alpha}} \right)$

$$G \cdot \int_{-\infty}^{\infty} \exp\left(-\frac{A \cdot s^2}{k_B T}\right) ds = 1$$

$$= \sqrt{\pi k_B T / A}$$

$$\Rightarrow G = \sqrt{\frac{A}{\pi k_B T}}$$

$$\langle E \rangle = \int E \cdot dP = \int_{-\infty}^{\infty} A s^2 \sqrt{\frac{A}{\pi k_B T}} \exp\left(-\frac{A s^2}{k_B T}\right) ds$$

$$= \frac{k_B T}{\sqrt{\pi}} \underbrace{\int_{-\infty}^{\infty} x^2 e^{-x^2} dx}_{= \sqrt{\pi} / 2}$$

$$\text{dvs: } \langle E \rangle = \langle A s^2 \rangle = \frac{1}{2} k_B T$$

• $\langle E \rangle$ når $E_n = n h \nu$; $n = 0, 1, 2, \dots$

(5)

Vi må summere (over mulige n -verdier) i stedet for å integrere (over kontinuerlige frihetsgrader).

$$\langle E \rangle = \sum_{n=0}^{\infty} E_n \cdot p_n ; p_n \sim \exp\left(-\frac{E_n}{k_B T}\right)$$

Normering av sannsynlighet : $\sum_n p_n = 1$

$\Rightarrow$ Skriver $p_n = \frac{1}{Z} e^{-\beta E_n}$; $\beta = 1/k_B T$

og regner ut normeringsfaktoren $1/Z$:

$$\sum_n p_n = \frac{1}{Z} \sum_n e^{-\beta E_n} = 1$$

$\Rightarrow Z = \sum_n e^{-\beta E_n} = \text{partisjonsfunksjonen}$

Med $E_n = n \cdot h \nu$:

$$Z = \sum_{n=0}^{\infty} e^{-h \nu \beta n} = 1 + e^{-h \nu \beta} + e^{-2 h \nu \beta} + \dots$$

$$= 1 + x + x^2 + \dots \quad (\text{med } x = e^{-h \nu \beta})$$

$$= \frac{1}{1-x} = [1 - \exp(-h \nu \beta)]^{-1}$$

$$\Rightarrow \langle E \rangle = \frac{1}{Z} \sum_n E_n e^{-\beta E_n} = \frac{1}{Z} \left(-\frac{d}{d\beta}\right) \sum_n e^{-\beta E_n} = -\frac{1}{Z} \frac{dZ}{d\beta}$$

$$= -\frac{1}{Z} \frac{dZ}{dx} \frac{dx}{d\beta} = -(1-x) \cdot \frac{1}{(1-x)^2} \cdot (-h \nu) x$$

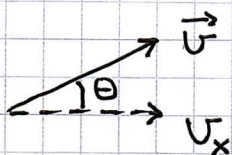
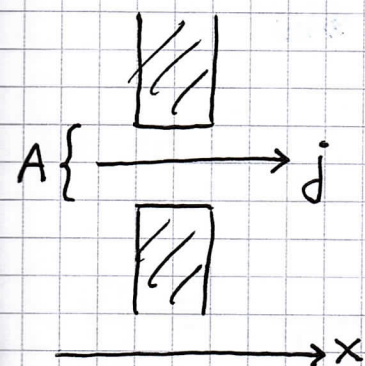
$$= \frac{h \nu x}{1-x} = \frac{h \nu}{\frac{1}{x} - 1} = \frac{h \nu}{\exp(h \nu \beta) - 1}$$

$$\Rightarrow \frac{du}{d\nu} = \frac{8\pi\nu^2}{c^3} \langle E \rangle = \frac{8\pi h \nu^3 / c^3}{\exp(h\nu/k_B T) - 1} \quad (6)$$

• Fra u til j :

$$j = \frac{1}{2} \left\langle \frac{dU}{A \cdot dt} \right\rangle = \frac{1}{2} \left\langle \frac{u \cdot dV}{A \cdot dt} \right\rangle$$

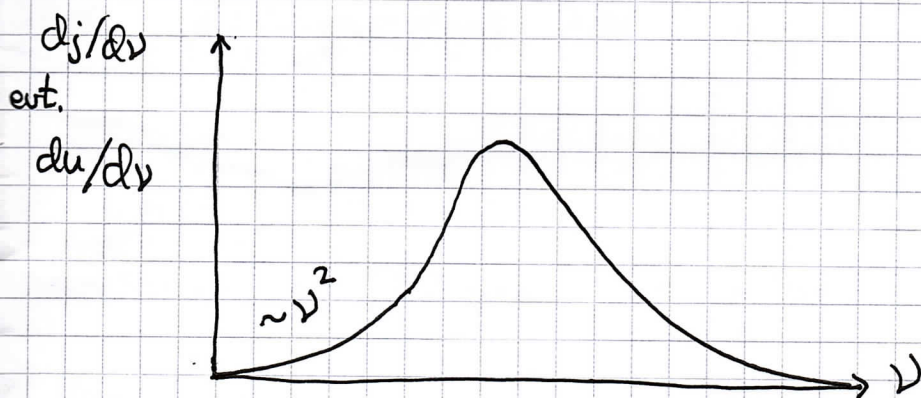
$$= \frac{1}{2} \left\langle \frac{u \cdot A \cdot dx}{A \cdot dt} \right\rangle = \frac{1}{2} u \cdot \langle v_x \rangle$$

$$|\vec{u}| = c$$

$$v_x = c \cdot \cos \theta$$

$$\Rightarrow \langle v_x \rangle = \frac{c}{2} \Rightarrow j = \frac{c}{4} u \quad \text{og} \quad \frac{dj}{d\nu} = \frac{c}{4} \frac{du}{d\nu}$$

- Klassisk grense av Plancks strålingslov:

$$k_B T \gg h\nu$$

dvs: Termisk energi mye større enn oppsplittingen mellom de kvantiserte energiene. (Dvs: Essensielt kontinuerlig energifordeling.)

Da er $\exp(h\nu/k_B T) \approx 1 + \frac{h\nu}{k_B T}$ slik at

$$\frac{d_j}{d\nu} \approx \frac{2\pi h \nu^3 / c^2}{1 + \frac{h\nu}{k_B T} - 1} = \frac{2\pi k_B T}{c^2} \cdot \nu^2$$

$$\text{evt. } \frac{du}{d\nu} = \frac{4}{c} \frac{d_j}{d\nu} = \frac{8\pi k_B T}{c^3} \cdot \nu^2$$

dvs Rayleigh-Jeans lov!

- Eksamen og Plancks strålingslov:

Kun 1 oppgave i "nyere tid"!

(Som egentlig handler om Wiens forskyvningslov...!)

Kanskje noe mer i år...?

(8)

- Oppg: Vis at $j(T) = \sigma T^4$ og bestem σ .
(Stefan - Boltzmanns lov)

Løsn: $j(T) = \int_0^\infty d\lambda \frac{dj}{d\lambda}$; $\frac{dj}{d\lambda} = \frac{2\pi hc^2/\lambda^5}{\exp(hc/\lambda k_B T) - 1}$

$$x = \frac{hc}{\lambda k_B T} ; \quad dx = \frac{hc}{k_B T} \cdot \left(-\frac{d\lambda}{\lambda^2}\right)$$

$$\Rightarrow j(T) = \int_0^\infty \underbrace{dx \cdot \left(-\frac{k_B T}{hc}\right) \cdot \left(\frac{hc}{k_B T x}\right)^2}_{= d\lambda} \cdot \frac{2\pi hc^2 \cdot (k_B T x / hc)^5}{\exp(x) - 1}$$

$$= 2\pi hc^2 \cdot \left(\frac{k_B T}{hc}\right)^4 \cdot \underbrace{\int_0^\infty \frac{x^3 dx}{e^x - 1}}_{= \pi^4/15}$$

$$= \underbrace{\frac{2\pi^5 k_B^4}{15 h^3 c^2}} \cdot T^4$$

$$= \sigma \approx 5.67 \cdot 10^{-8} \text{ W/m}^2 \cdot \text{K}^4$$

- Oppg: Vis at $dj/d\lambda$ er maksimal når $(x-5)e^x + 5 = 0$

Løsn: $dj/d\lambda = \text{konst.} \cdot f(y)$; $f(y) = y^{-5} (e^{1/y} - 1)^{-1}$; $y = \frac{\lambda k_B T}{hc}$

$$\frac{df}{dy} = 0 \Rightarrow -5y^{-6} (e^{1/y} - 1)^{-1} + y^{-5} (-1) (e^{1/y} - 1)^{-2} \cdot e^{1/y} \cdot \left(-\frac{1}{y^2}\right) = 0$$

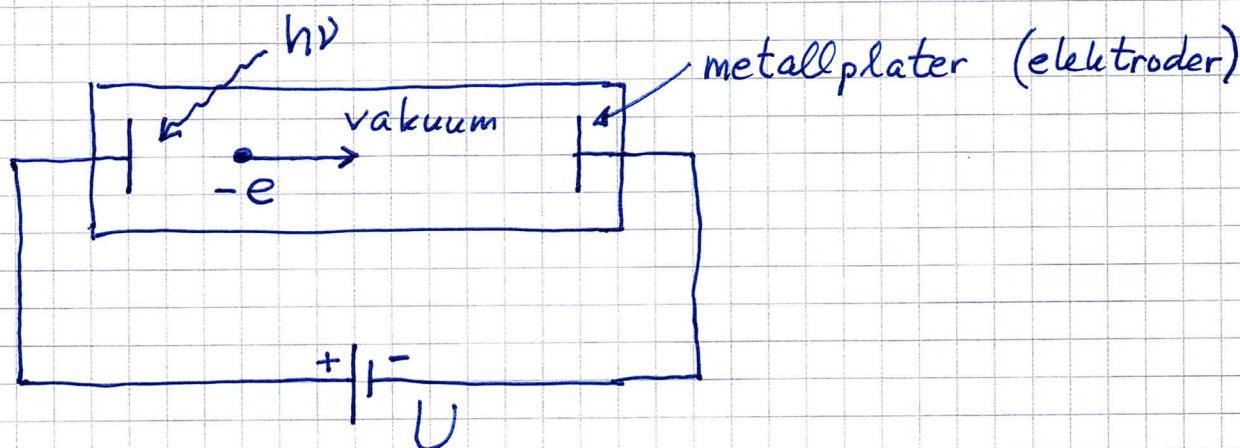
$$\Rightarrow y^{-6} (e^{1/y} - 1)^{-2} \left\{ \frac{1}{y} e^{1/y} - 5 e^{1/y} + 5 \right\} = 0$$

$$\stackrel{x=1/y}{\Rightarrow} (x-5)e^x + 5 = 0 ; \quad x = hc/\lambda k_B T$$

$$\Rightarrow x \approx 4.965 \Rightarrow \lambda_m \cdot T = \frac{hc}{k_B x} \approx 2898 \mu\text{m} \cdot \text{K}$$

Wien's forskyvn. lov

Fotoelektrisk effekt (1905)

W = minste energi påkrevd for å løsrive elektroner fra metallelektroderne

= frigjøringsarbeid (work function)

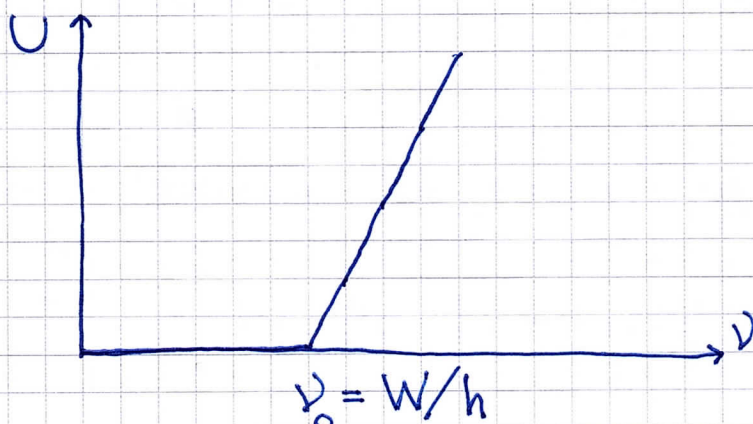
$h\nu < W \Rightarrow$ ingen elektroner rives løs

$h\nu > W \Rightarrow$ elektroner med kin. energi $K = h\nu - W$

Motspenning (Terskelspanning) $U = K/e$

for å hindre strøm i kretsen

$$U(\nu) = \frac{K}{e} = \frac{h\nu - W}{e} = \frac{h}{e} (\nu - \nu_0)$$

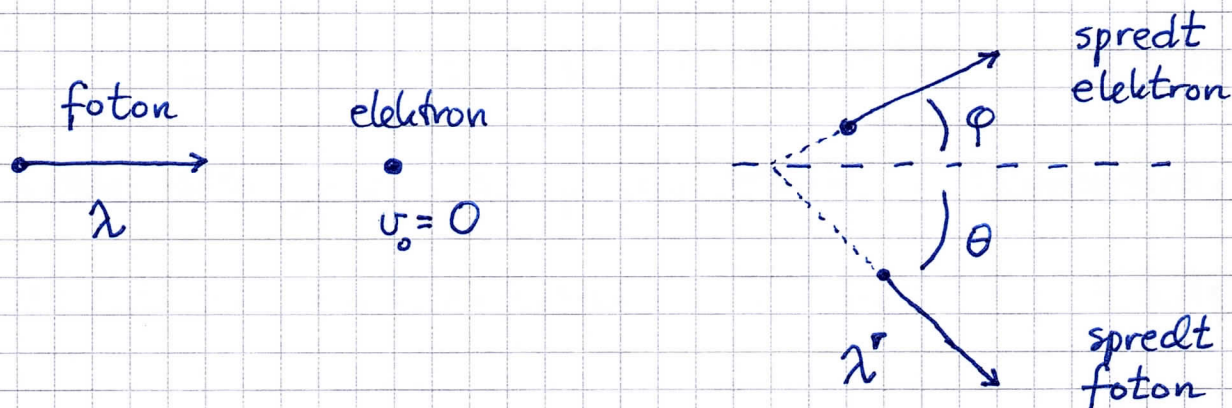
Comptoneffekt

(1923)

(10)

Kollisjon mellom foton og partikkel med masse

(massiv partikkel; f.eks. elektron)

Relativistisk mekanikk:

$$\vec{p} = \gamma m \vec{v} ; \quad E = \gamma mc^2 = E_0 + K$$

$$\gamma = (1 - v^2/c^2)^{-1/2} ; \quad E_0 = mc^2$$

$$K = E - E_0 = (\gamma - 1)mc^2 \quad \left(\begin{array}{l} v \ll c \\ \approx \frac{1}{2}mv^2 \end{array} \right)$$

$$E^2 = (pc)^2 + (mc^2)^2$$

Foton:

$$m = 0 ; \quad E = h\nu \quad \text{og} \quad E = pc \quad \Rightarrow \quad p = \frac{h\nu}{c}$$

$$\text{Bølge: } c = \lambda \cdot \nu \quad \Rightarrow \quad p = h/\lambda$$

~~~~~
Bruker bevaring av energi og impuls og får

$$\lambda' - \lambda = \frac{h}{mc} (1 - \cos \theta)$$

Bohrs atommodell (1913)

(11)

Bohr kjente til:

- Balmer-serien for H-atomet:

$$\frac{1}{\lambda_n} = R \left(\frac{1}{2^2} - \frac{1}{n^2} \right); \quad n=3,4,5,6; \quad R \approx 10^7 \text{ m}^{-1}$$

- Liten atomkjerne med positiv ladning (Rutherford, 1911)
- Kvantisert strålingsenergi (Planck 1900; Einstein 1905)

Bohr antok derfor:

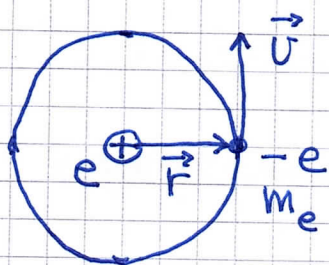
- Elektronet i H-atomet beveger seg i klassiske baner rundt kjernen, med bestemte energier, i såkalte stasjonære tilstander.
- Elektronet kan gjøre kvantesprang mellom de stasjonære tilstandene via absorpsjon eller emisjon av et strålingskvant (foton).
- Måtte anta kvantisert dreieimpuls (for å få energiverdier i samsvar med Balmer-serien, og Lyman-serien $\lambda_n^{-1} = R (1/1^2 - 1/n^2); n=2,3,4,\dots$)

$$L = |\vec{L}| = |\vec{r} \times \vec{p}| = n\hbar; \quad n=1,2,3,4,\dots$$

$$\hbar \equiv h/2\pi \approx 1.05 \cdot 10^{-34} \text{ Js}$$

(12)

$$F = m_e a$$

$$a = v^2 / r$$

$$F = e^2 / 4\pi\epsilon_0 r^2 ; \quad V = -e^2 / 4\pi\epsilon_0 r$$

$$\Rightarrow K = \frac{1}{2} m_e v^2 = \frac{e^2}{8\pi\epsilon_0 r} \quad \Rightarrow E = K + V = -\frac{e^2}{8\pi\epsilon_0 r}$$

Antagelsen $L_n = r \cdot m_e v = n\hbar$ gir nå

$$r_n = n^2 \cdot 4\pi\epsilon_0 \hbar^2 / m_e e^2 = n^2 \cdot a_0 \approx n^2 \cdot 0.529 \text{ Å}$$

$$E_n = -m_e e^4 / 32 \pi^2 \epsilon_0^2 \hbar^2 n^2 \approx -13.6 \text{ eV} / n^2$$

$$= -\frac{1}{2} \alpha^2 m_e c^2 / n^2$$

$$\alpha = e^2 / 4\pi\epsilon_0 \hbar c \approx 1/137 \quad (\text{finstrukturkonstanten})$$

Ioner med ett elektron: He^+ , Li^{2+} , Be^{3+} , ...

$$\Rightarrow e \rightarrow Ze \Rightarrow F = Ze^2 / 4\pi\epsilon_0 r^2 \text{ etc.}$$

$$\Rightarrow e^2 \rightarrow Ze^2 ; \quad e^4 \rightarrow (Ze^2)^2 = Z^2 e^4$$

$$\Rightarrow r_n = n^2 a_0 / Z$$

$$E_n = -13.6 \text{ eV} \cdot Z^2 / n^2 = -\frac{1}{2} (Z\alpha)^2 m_e c^2 / n^2$$

Dvs: Ikke-relativistisk OK for små Z -verdier

Partikkelbølger (1923)

Bølgeegenskaper : λ og ν

Sammenhenger for EM bølger / fotoner :

$$E = pc = h\nu \quad ; \quad c = \lambda\nu \Rightarrow \lambda = \frac{h}{p} \quad \text{og} \quad \nu = \frac{E}{h}$$

de Broglie : "Må (!?) også gjelde for massive partikler!"

Senere grundig verifisert eksperimentelt.

(Interferens, diffraksjon.)

Ideell gass : Fordeling av impulsverdier; naturlig valg for "karakteristisk" impuls

$$\begin{aligned} p_{\text{rms}} &= \sqrt{\langle p^2 \rangle} = \sqrt{\langle p_x^2 + p_y^2 + p_z^2 \rangle} \\ &= \sqrt{2m \cdot \langle K_{\text{trans}} \rangle} \\ &= \sqrt{2m \cdot 3 \cdot \frac{1}{2} k_B T} \quad (\text{EPP}) \end{aligned}$$

$$\Rightarrow \lambda = \frac{h}{p_{\text{rms}}} = \frac{h}{\sqrt{3mk_B T}}$$

= partiklenes termiske de Broglie - bølgelengde

Eks (30.05.18/5)

(14)

Elektronmikroskop (TEM). $K = 300 \text{ keV}$. $p = ?$

Løsning: Ikke-relativistisk først.

$$p \cdot c = \sqrt{2m_e K} c = 8.9 \cdot 10^{-14} \text{ J} = 554 \text{ keV}$$

Men: Siden $E_0 = m_e c^2 \approx 511 \text{ keV}$, har vi her ikke $K \ll E_0$, så vi bør nok regne relativistisk.

$$\begin{aligned} pc &= \sqrt{E^2 - E_0^2} = \sqrt{(m_e c^2 + K)^2 - (m_e c^2)^2} \\ &= \sqrt{(511 + 300)^2 - 511^2} \text{ keV} = \underline{\underline{630 \text{ keV}}} \end{aligned}$$

Gir elektroner med kort bølgelengde,

$$\lambda = h/p = 1.96 \text{ pm}$$

og mulighet for avbildning på atomær skala.

Eks (30.05.18/2)

Gass med Na_2 -molekyler (dimere) ved 770°C ; $\lambda = ?$

Løsning: $m \approx 2 \cdot 23u = 46 \cdot 1.66 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$; $T = 1043 \text{ K}$

$$\Rightarrow \lambda = h / \sqrt{3mk_B T} = 1.1 \cdot 10^{-11} \text{ m} = \underline{\underline{0.11 \text{ \AA}}}$$

Eks (03.06.19/1)

H-atom, overgang fra $n=9$ til $n=6$, λ for emittert foton?

$$\text{Løsning: } \lambda = \frac{c}{\nu} = \frac{hc}{h\nu} = \frac{hc}{\Delta E} = \frac{hc}{E_9 - E_6}$$

Lurt med $hc = 1237 \text{ eV} \cdot \text{nm}$ her;

$$\lambda = \frac{1237 \text{ eV} \cdot \text{nm}}{-13.6 \text{ eV}/81 + 13.6 \text{ eV}/36} = 5894 \text{ nm} \approx 6 \mu\text{m}$$

Schrödinger ligningen (SL)

= (ikke-relativistisk) bølgeligning for partikler (med masse)

Minner om klassisk bølgeligning, for mek. og E.M. bølger:

$$\frac{\partial^2 \xi}{\partial x^2} = \frac{1}{v_f^2} \frac{\partial^2 \xi}{\partial t^2} \quad (\text{evt } \nabla^2 \xi = \frac{1}{v_f^2} \frac{\partial^2 \xi}{\partial t^2} \text{ i 3D})$$

Harmoniske ("monokromatiske") løsninger:

$$\begin{aligned} \xi(x,t) &= \xi_0 \sin(kx - \omega t) \\ &= \xi_0 \operatorname{Re} e^{i(kx - \omega t)} \quad (i = \sqrt{-1}) \end{aligned}$$

"Bølgerelationer":

$$k = \frac{2\pi}{\lambda}, \quad \omega = \frac{2\pi}{T}, \quad v = \frac{\omega}{2\pi} = \frac{1}{T},$$

$$v_f = \lambda/T = \lambda v = \omega/k = \text{fasefart}$$

$$v_g = d\omega/dk = \text{gruppefart}$$

For fri partikkel, masse m , potensial $V=0$:

$$E = K = \frac{1}{2}mv^2 = p^2/2m$$

Prøver harmonisk bølge $\Psi(x,t) = e^{i(kx - \omega t)}$

I følge de Broglie: $\lambda = h/p$ og $v = E/h$

$$\Rightarrow k = 2\pi/\lambda = p/h; \quad \omega = 2\pi v = E/h$$

$$\Rightarrow \Psi(x,t) = e^{i(px - Et)/h}$$

(16)

Finner "passende" diff.ligning ved inspeksjon:

$$i\hbar \frac{\partial \Psi}{\partial t} = E\Psi; \quad -\frac{\hbar^2}{2m} \frac{\partial^2 \Psi}{\partial x^2} = \frac{p^2}{2m} \Psi; \quad E = p^2/2m$$

$$\Rightarrow \underline{i\hbar \frac{\partial \Psi}{\partial t} = -\frac{\hbar^2}{2m} \frac{\partial^2 \Psi}{\partial x^2}} \quad (\text{SL i 1D; } V=0)$$

For partikkel i konstant potensial $V_0 \neq 0$:

$$\Psi(x,t) = e^{i(px-Et)/\hbar} \quad (\text{som for } V=0)$$

$$i\hbar \partial \Psi / \partial t = E\Psi = (K+V)\Psi = (p^2/2m + V_0)\Psi$$

$$-\frac{\hbar^2}{2m} \partial^2 \Psi / \partial x^2 = \frac{p^2}{2m} \Psi$$

$$\Rightarrow \underline{i\hbar \frac{\partial \Psi}{\partial t} = \left(-\frac{\hbar^2}{2m} \frac{\partial^2}{\partial x^2} + V_0\right) \Psi} \quad (\text{SL i 1D; } V_0 = \text{konst})$$

Problem dersom $V(x) \neq \text{konstant}$: $\vec{F} = -\nabla V \neq 0$,
og $\vec{p}$ er ikke konstant.

Men samme diff.lign. viser seg å fungere:

$$\underline{i\hbar \frac{\partial \Psi(\vec{r},t)}{\partial t} = \left[-\frac{\hbar^2}{2m} \nabla^2 + V(\vec{r})\right] \Psi(\vec{r},t)} \quad (\text{SL i 3D})$$

ga faktoren i på venstre side: Ψ alltid kompleks,
er ikke direkte målbar.

Tolkning av bølgefunksjonen

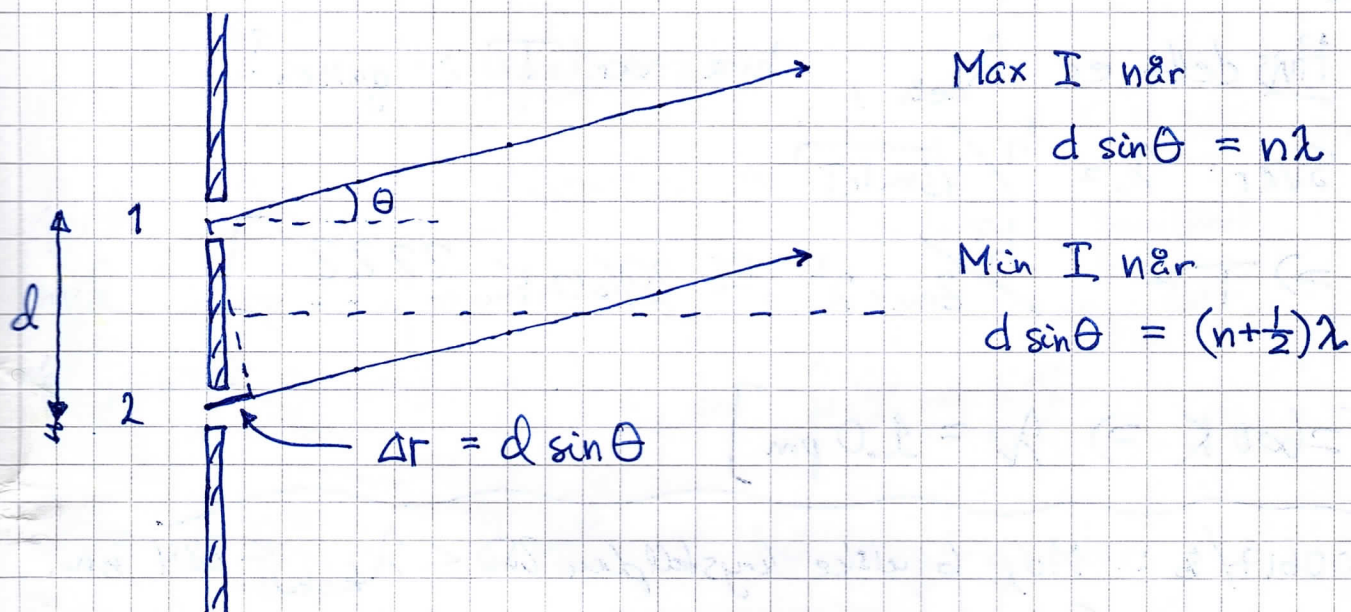
(17)

Send ett og ett foton, eller ett og ett elektron (evt atom, molekyl) inn mot dobbeltspalte (eller diffraksjonsgitter).

⇒ Interferensmønster på detektor/skjerm bak spaltene.

EM / fotoner: $I \sim |\vec{E}|^2 = |\vec{E}_1 + \vec{E}_2|^2$

Elektroner etc: $I \sim |\Psi|^2 = |\Psi_1 + \Psi_2|^2$

⇒ Tolker $|\Psi|^2$ som sannsynligheten for å detektere partikkelen i en gitt retning θ .

Mer presist:

$dP = |\Psi(\vec{r}, t)|^2 d^3r$ = sanns. for å måle partikkelens posisjon i volum d^3r omkring $\vec{r}$ ved tid t

Normering: $\int_{\text{hele rommet}} |\Psi(\vec{r}, t)|^2 d^3r = 1$

Operator. Eigenfunksjon. Eigenverdi

(TMA4115, MA1201, MA1202)

$$\boxed{\hat{A} f(x) = A f(x)}$$

← Eigenverdiligning
 ↑ Operator   ↑ Eigenfunksjon   ↑ Eigenverdi   ← Samme funk. som $\hat{A}$ virker på

• $\hat{p}(x) = \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial x} = \underline{\text{impulsoperator}}$

fordi $\Psi(x,t) = e^{i(px-Et)/\hbar}$ beskriver partikkel med "skarp" impuls p og er egenfunksjon til $\hat{p}$, med eigenverdi p ; dvs $\hat{p}\Psi = p\Psi$

• $\hat{K} = \frac{1}{2m} \hat{p}^2 = -\frac{\hbar^2}{2m} \frac{\partial^2}{\partial x^2} = \underline{\text{kin. energi-operator}}$

fordi $\Psi(x,t)$ beskriver partikkel med skarp K og er egenfunk. til K , med egenr. $K = p^2/2m$

• $\hat{H} = \hat{K} + \hat{V} = -\frac{\hbar^2}{2m} \frac{\partial^2}{\partial x^2} + V_0 = \text{Hamilton-operator}$

= op. for total energi $E = K + V_0$, fordi Ψ

beskriver part. med skarp E og er egenfunk.

til $\hat{H}$, med egenr. $E = K + V = p^2/2m + V_0$

Hvæ med $V(x) \neq \text{konst.}$? Da er p ikke konstant, men $E = K + V$ er fortsat konstant (konservativt system!)

$\Rightarrow$ Andre typer $\Psi(x,t)$ vil være egenfun. til $\hat{H} = \hat{K} + V(x)$

$$3D: x \rightarrow \vec{r}; \quad \frac{\partial}{\partial x} \rightarrow \nabla; \quad \hat{p} = \frac{\hbar}{i} \nabla; \quad \hat{K} = -\frac{\hbar^2 \nabla^2}{2m}$$

$$SL: \quad i\hbar \frac{\partial \Psi}{\partial t} = \hat{H} \Psi$$

Stationære tilstande. TUSL

V uafh. af t ("altid" i TFY4215!)

$\Psi(x,t) = \psi(x) \cdot T(t)$ sættes inn i SL:

$$i\hbar \psi \frac{\partial T}{\partial t} = T \hat{H} \psi \quad / \cdot 1/\psi T$$

$$\Rightarrow \underbrace{i\hbar \frac{\partial T/\partial t}{T}}_{\text{kun } t} = \underbrace{\frac{\hat{H}\psi}{\psi}}_{\text{kun } x} = \text{konst.} \stackrel{\text{kaller vi}}{=} E$$

må være ...

$$\Rightarrow \frac{dT}{T} = \frac{E}{i\hbar} dt \Rightarrow \boxed{T(t) = e^{-iEt/\hbar}}$$

"en gang for alle"!

$$\text{eg: } \boxed{\hat{H}\psi = E\psi} \quad \text{TUSL}$$

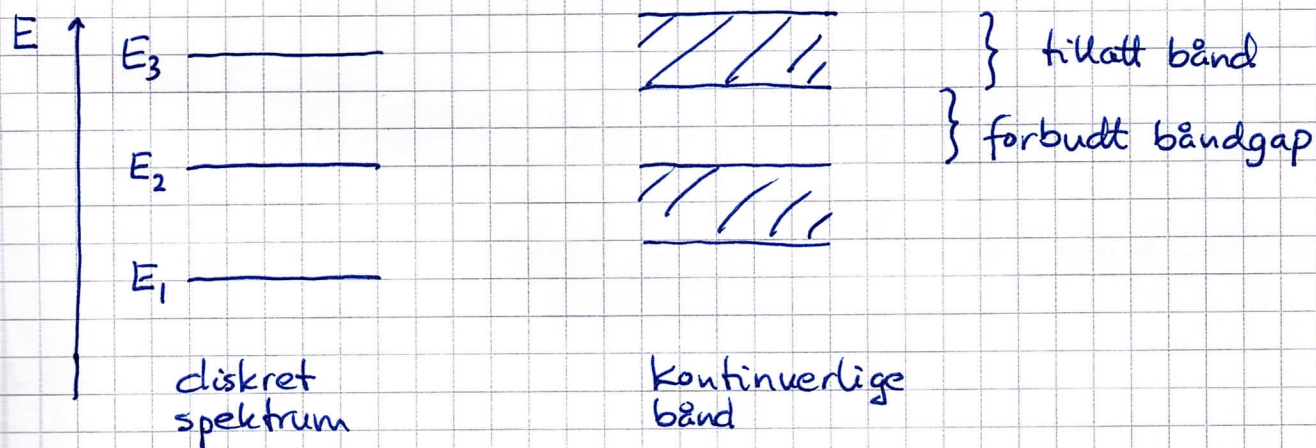
$|\Psi|^2 = |\psi(x)|^2$ uafh. af $t \Rightarrow$ "Stationær tilstand"

Tolker: E = mulige energieigenr.; ψ = mulige energiegentilst.

Bundne tilstander $\left[\lim_{|x| \rightarrow \infty} \Psi_n(x) = 0 \right]$ har
diskrete energier E_n .

Ubundne tilstander $[\Psi(\pm\infty) \neq 0]$ tilsvarende
kontinuierlige energibånd.

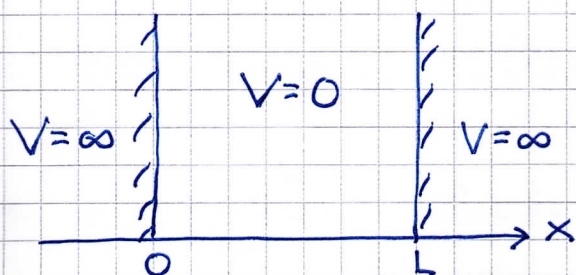

Hvis TUSL har bundne løsninger $\{\Psi_n\}$ og
 ubundne løsninger $\{\Psi_E\}$ er generell løsning av SL:

$$\Psi(x,t) = \sum_n c_n \Psi_n(x) e^{-iE_n t/\hbar} + \int c_E \Psi_E(x) e^{-iEt/\hbar} dE$$

Partikkel i boks: Fint eksempel som illustrerer diverse generelle egenskaper og sammenhenger.

$$V(x) = \begin{cases} 0 & ; \quad 0 < x < L \\ \infty & ; \quad \text{ellers} \end{cases}$$

Stasjonære tilstander: $\Psi(x,t) = \psi(x) e^{-iEt/\hbar}$ (inne i boksen)

$\Psi = 0$ der $V = \infty$: Null sanns. $|\psi|^2$ for å finne part. der

Løsn. av TUSL:

$$\psi'' + k^2 \psi = 0 \quad ; \quad k^2 = 2mE/\hbar^2$$

$$\psi(x) = A \sin kx + B \cos kx$$

$$\psi(0) = 0 \quad (\text{krever kontinuerlig } \psi) \Rightarrow B = 0$$

$$\begin{aligned} \psi(L) = 0 & \Rightarrow \sin kL = 0 \Rightarrow k_n \cdot L = n \cdot \pi \quad (n=1,2,3,\dots) \\ & \Rightarrow E_n = \hbar^2 k_n^2 / 2m = n^2 \hbar^2 \pi^2 / 2mL^2 \end{aligned}$$

Bundne tilstander $\{\psi_n\}$ og diskret spektrum $\{E_n\}$, som sagt!

[Kontrollspørsmål: Hva er sammenhengen mellom p og k ?]

Vi normerer $\psi_n(x)$ ved å anta at partikkelen har energi E_n .
(Kan tenke oss at vi har målt energien, men ikke posisjonen.)

$$\Rightarrow 1 = \int_0^L |\psi_n(x)|^2 dx = A_n^2 \int_0^L \sin^2\left(\frac{n\pi x}{L}\right) dx = A_n^2 \cdot \frac{1}{2} L$$

$$\Rightarrow A_n = \sqrt{\frac{2}{L}} \Rightarrow \psi_n(x) = \sqrt{\frac{2}{L}} \sin \frac{n\pi x}{L}$$

Egenskaper, som gjelder (stort sett) generelt:

(22)

- Symmetri: Symmetrisk $V(x) \Rightarrow \text{symm. } |\Psi_n|^2 \Rightarrow \text{symm. eller antisymm. } \Psi_n(x)$. [Mhp hvilken x-verdi her?] S: $\psi_1, \psi_3, \dots$; AS: $\psi_2, \psi_4, \dots$
- Nullpunkter: Økende antall nullpunkter med økende energi. Grunntilstanden har lavest mulig energi; og ingen nullpunkter. (Nodelinjer i 2D; nodeplan i 3D.)
- Grensebetingelser: Inspeksjon av TUSL, $\frac{\Psi''}{\Psi} = \frac{2m}{\hbar^2}(V-E)$, gir $\Psi(x)$ kontinuerlig overalt
 $\Psi'(x)$ ——— " ———, unntatt der $V(x)$ gjør et uendelig sprang: der gjør Ψ'' et ∞ sprang $\Rightarrow \Psi'$ er diskontinuerlig $\Rightarrow \Psi$ har en "knekk"
- Krumningsegenskaper:
Klassisk tillatt område: $E \geq V \Rightarrow \frac{\Psi''}{\Psi} \leq 0 \Rightarrow \Psi$ krummer mot x-aksen
Klassisk forbudt område: $E < V \Rightarrow \frac{\Psi''}{\Psi} > 0 \Rightarrow \Psi$ krummer fra x-aksen
- Ortonormert funksjonssett (ortogonale og normerte):
$$\langle \Psi_n, \Psi_j \rangle \equiv \int_{-\infty}^{\infty} \Psi_n^*(x) \Psi_j(x) dx = \delta_{nj} = \begin{cases} 1 & ; n=j \\ 0 & ; n \neq j \end{cases}$$

Gjelder (kjemelig) generelt for løsninger av TUSL.

- Starttilstand og dens tidsutvikling:
Anta diskret spektrum.

$$\Psi(x, 0) = \sum_n c_n \psi_n(x) = \text{gitt bølgefunk. ved } t=0$$

$$\Rightarrow \Psi(x, t) = \sum_n c_n \psi_n(x) e^{-iE_n t / \hbar}$$

Utnytter at $\{\psi_n\}$ er ortonormert og finner

$$c_n = \int_{-\infty}^{\infty} \psi_n^*(x) \Psi(x, 0) dx$$

Hvis $\Psi(x, 0)$ er normert, forblir $\Psi(x, t)$ normert, og

$$\sum_n |c_n|^2 = 1$$

og

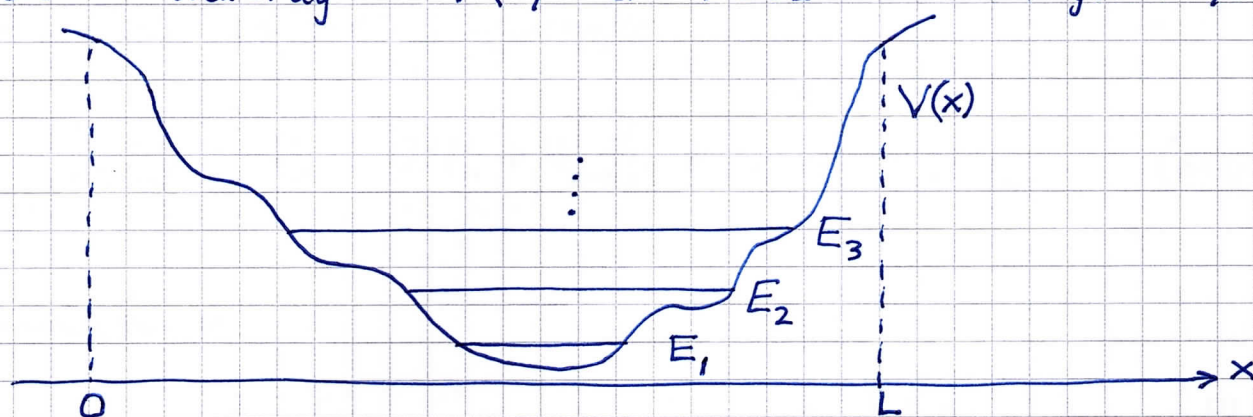
$|c_n|^2 =$ sanns. for å måle at partikkelen har energi E_n

(Målepostulatet)

Nummerisk løsning av TUSL

Med "vilkaarlig" $V(x)$ er TUSL ikke analytisk løsbart.

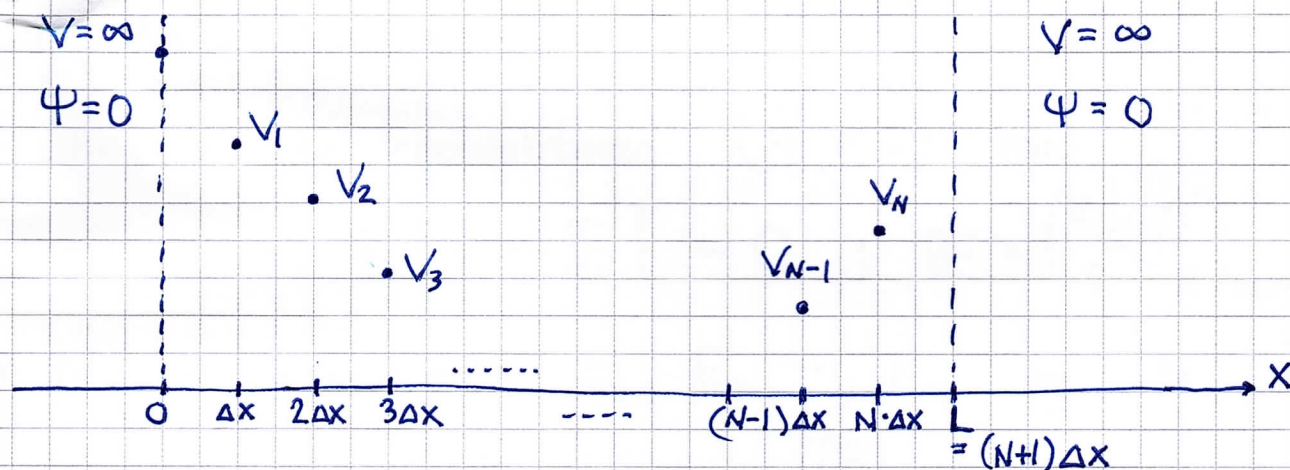

Vi "vet" at vi har bundne tilstander og diskret spektrum $E_1, E_2, E_3, \dots$ så lenge $E_j < V(\pm \infty)$.

For tilstander med $E_j \ll V(0)$ og $V(L)$ er $\Psi(x) \approx 0$ utenfor $(0, L)$

$\Rightarrow V \approx \infty$ for $x \leq 0$ og $x \geq L$

Diskretisering:

$$\Delta x = \frac{L}{N+1} ; \quad x_n = n \Delta x ; \quad V_n = V(x_n) ; \quad \Psi_n = \Psi(x_n)$$

Grensebet: $V_0 = V_{N+1} = \infty \Rightarrow \Psi_0 = \Psi_{N+1} = 0$

$$\psi_n'' \approx \frac{\psi_{n+1} - 2\psi_n + \psi_{n-1}}{(\Delta x)^2}$$

TUSL blir "differanseligninger":

$$-\frac{\hbar^2}{2m(\Delta x)^2} \{ \psi_{n+1} - 2\psi_n + \psi_{n-1} \} + V_n \psi_n = E \psi_n \quad (n=1, 2, \dots, N)$$

Matriseform:

$$\begin{bmatrix} \epsilon + V_1 & -\frac{\epsilon}{2} & 0 & 0 & \dots & 0 \\ -\frac{\epsilon}{2} & \epsilon + V_2 & -\frac{\epsilon}{2} & 0 & & \\ 0 & -\frac{\epsilon}{2} & \epsilon + V_3 & -\frac{\epsilon}{2} & & \\ \vdots & & \ddots & \ddots & \ddots & \\ 0 & & & 0 & -\frac{\epsilon}{2} & \epsilon + V_{N-1} & -\frac{\epsilon}{2} \\ & & & & 0 & -\frac{\epsilon}{2} & \epsilon + V_N \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \psi_1 \\ \psi_2 \\ \psi_3 \\ \vdots \\ \psi_{N-1} \\ \psi_N \end{bmatrix} = E \begin{bmatrix} \psi_1 \\ \psi_2 \\ \psi_3 \\ \vdots \\ \psi_{N-1} \\ \psi_N \end{bmatrix}$$

der $\epsilon = \hbar^2 / m (\Delta x)^2$

Dvs: $H \vec{\psi} = E \vec{\psi}$ med triagonal, reell, symmetrisk Hamiltonmatrise H .

Ikke-trivielle egenvektorer ($\vec{\psi} \neq 0$) hvis

$$\det \{ H - E \} = 0 ; E = \begin{pmatrix} E & & 0 \\ & \ddots & \\ 0 & & E \end{pmatrix}_{N \times N}$$

$\Rightarrow N$ energieigenverdier $E_1, E_2, \dots, E_N$ og N egenvektorer $\vec{\psi}^{(1)}, \vec{\psi}^{(2)}, \dots, \vec{\psi}^{(N)}$

Se docs.scipy.org/doc/scipy/reference/linalg.html
 og `eigh_tridiagonal` ("Solve eigenvalue problem for a
 real symmetric tridiagonal matrix").

$\Rightarrow$ egenverdier $E_1 < E_2 < \dots < E_N$

egenvektorene er ^{reelle og} normerte og ortogonale ("ortonormert"):

$$\sum_{n=1}^N \psi_n^{(j)} \psi_n^{(k)} = \delta_{jk} ; \quad \psi_n^{(j)} = \psi^{(j)}(x_n)$$

$$[cf \int_{-\infty}^{\infty} \psi_j^*(x) \psi_k(x) dx = \delta_{jk}]$$

og de danner et fullstendig sett:

$$\sum_{j=1}^N \psi_n^{(j)} \psi_l^{(j)} = \delta_{nl}$$

$$[\sum_j \psi_j^*(x') \psi_j(x) = \delta(x' - x) ; \text{ Diracs } \delta\text{-funksjon,} \\ \text{mer om den senere!}]$$

Starttilstand:

$$\Psi_k(0) = \sum_{j=1}^N c^{(j)} \psi_k^{(j)} ; \quad k = 1, 2, \dots, N ; \quad c^{(j)} = \sum_{k=1}^N \psi_k^{(j)} \Psi_k(0)$$

$$[cf \Psi(x, 0) = \sum_j c_j \psi_j(x)]$$

Tidsutvikling:

$$\Psi_k(t) = \sum_{j=1}^N c^{(j)} \psi_k^{(j)} e^{-iE_j t/\hbar}$$

$$[cf \Psi(x, t) = \sum_j c_j \psi_j(x) e^{-iE_j t/\hbar}]$$

Forventningsverdier:

$$\langle x \rangle(t) = \sum_{k=1}^N \Psi_k^*(t) x_k \Psi_k(t)$$

$$\langle p \rangle(t) = \sum_{k=1}^N \Psi_k^*(t) \hat{p} \Psi_k(t)$$

$$\hat{p} \Psi_k = \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial x} \Psi_k \approx \frac{\hbar}{i} \frac{\Psi_{k+1} - \Psi_k}{\Delta x} \quad (\text{f.eks})$$

Hartree Atomic Units

Vi setter $\hbar = e = a_0 = m_e = 1$.

Siden $a_0 = 4\pi\epsilon_0 \cdot (\hbar^2/m_e e^2)$, er også $4\pi\epsilon_0 = 1$.

Energi: $E_h = \hbar^2/m_e a_0^2 = 1$ ($= 1$ hartree)

($=$ pot. energi $|V_1|$ i grunntilst. i H-atomet)

Eks: Hva er dybde og bredde i atomære enheter for en potensialbrønn med dybde 5 eV og bredde 40 nm?

Svar: $E_h = 1$ hartree tilsvarer 27.2 eV slik at

dybden er $\frac{5}{27.2} \approx \underline{0.184 \text{ hartree}}$.

$a_0 = 1$ tilsvarer $0.529 \text{ \AA} = 0.0529 \text{ nm}$ slik at

bredden er $\frac{40}{0.0529} \approx \underline{756}$

Postulatene : Basis for kvantemekanikken,
 slik Newtons lover er for klassisk mekanikk!

• Operatorpostulat:

Målbare størrelser i klassisk mekanikk representeres i QM av lineære operatører, som "konstrueres" ved at impulskoordinater p_j erstattes av operatører

$$\hat{p}_j = \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial q_j}$$

$$q_j = \text{posisjonskoordinat} \quad (\hat{q}_j = q_j)$$

Eks: Finn operatorene for kinetisk energi og dreieimpuls for en partikkel med masse m som beveger seg i yz -planet.

$$\text{Løsn: } K = \frac{1}{2m} (p_y^2 + p_z^2) \rightarrow \hat{K} = \frac{1}{2m} (\hat{p}_y^2 + \hat{p}_z^2)$$

$$\text{med } \hat{p}_y = \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial y} \quad \text{og} \quad \hat{p}_z = \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial z}$$

$$\Rightarrow \hat{K} = -\frac{\hbar^2}{2m} \left(\frac{\partial^2}{\partial y^2} + \frac{\partial^2}{\partial z^2} \right)$$

$$\text{Her har } \vec{L} \text{ kun en x-komp. } L_x = (\vec{r} \times \vec{p})_x$$

$$\Rightarrow L_x = y p_z - z p_y$$

$$\Rightarrow \hat{L}_x = \frac{\hbar}{i} \left(y \frac{\partial}{\partial z} - z \frac{\partial}{\partial y} \right)$$

- Tilstandspostulat:

$\Psi(\vec{r}, t)$ beskriver partikkelens tilstand og er bestemt av

$$i\hbar \frac{\partial}{\partial t} \Psi = \hat{H} \Psi$$

$$\text{med } \hat{H} = \hat{K} + V = -\frac{\hbar^2}{2m} \nabla^2 + V$$

- Forventningsverdi-postulat:

$\langle F \rangle = \int \Psi^* \hat{F} \Psi d^3r$ er middelværdien av F for mange målinger av F på identisk preparerte systemer

Eks: Partikkel i boks, "preparert" i en stasjonær tilst. $\Psi_n(x, t)$.
Hva er $\langle x \rangle$ og $\langle p \rangle$?

$$\text{Løsn: } \langle x \rangle = \int_0^L x |\Psi_n(x, t)|^2 dx = \int_0^L x |\Psi_n(x)|^2 dx = \underline{\underline{L/2}}$$

$$\begin{aligned} \langle p \rangle &= \int_0^L \Psi_n^*(x, t) \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial x} \Psi_n(x, t) dx \\ &\sim \int_0^L \underbrace{\sin \frac{n\pi x}{L}}_S \cdot \underbrace{\cos \frac{n\pi x}{L}}_{AS} dx = \underline{\underline{0}} \end{aligned}$$

- Målepostulat:

Måling av F gir en av egenverdiene f_j , der

$$\hat{F} \Psi_j = f_j \Psi_j ; \Psi_j \text{ er egenfunkt. til } \hat{F}$$

Etter måling av F , med resultat f_j , har partikkelen i tilstanden Ψ_j ; dvs målingen påvirker systemet.

Eks: Anta starttilstand

(30)

$$\Psi(x,0) = \frac{1}{\sqrt{3}} \Psi_1(x) + \frac{1}{\sqrt{6}} \Psi_2(x) + \frac{1}{\sqrt{2}} \Psi_3(x)$$

Hva er sanns. for å måle energi E_1 ved $t_1 \geq 0$?

Hva er " " " " E_3 ved $t_3 > t_1$?

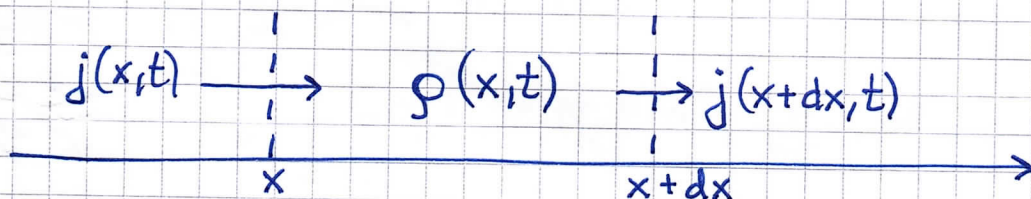
Svar: $P(E_1) = \left(\frac{1}{\sqrt{3}}\right)^2 = \underline{\underline{\frac{1}{3}}}$, ved tid t_1 .

Etter t_1 er $\Psi(x,t) = \Psi_1(x) e^{-iE_1 t/\hbar}$, slik at

$$P(E_3) = 0, \text{ ved tid } t_3 > t_1$$

Sannsynlighetsstrøm Bevning av sannsynlighet

ρ øker hvis $j(x) > j(x+dx)$: $(\rho = \frac{dP}{dx} = |\Psi|^2)$

$$j(x) - j(x+dx) = \frac{\partial}{\partial t} \{ \rho(x) dx \}$$

$$\Rightarrow \frac{\partial \rho}{\partial t} = - \frac{\partial j}{\partial x} \Rightarrow \boxed{\frac{\partial \rho}{\partial t} + \frac{\partial j}{\partial x} = 0}$$

Kont.lign. for
sanns. i 1D

3D: $\boxed{\frac{\partial \rho}{\partial t} + \nabla \cdot \vec{j} = 0}$

Bråk SL og skriv om $\frac{\partial \rho}{\partial t}$ til $\frac{\partial}{\partial x}$ av "noe"
 $\Rightarrow$ dette "noe" må være $-j$, i følge kont.lign.

(31)

$$\frac{\partial \rho}{\partial t} = \frac{\partial}{\partial t} \{ \Psi^* \Psi \} = \dots \text{ se video H20...}$$

$$= - \frac{\partial}{\partial x} j$$

med $j = \text{Re} \left\{ \Psi^* \frac{\hat{p}}{m} \Psi \right\}$

Eks: Hva er j for

1) fri partikkel?

2) partikkel i stasjonær (bundet) tilstand?

Løsn: 1) $\Psi = e^{i(px - Et)/\hbar}$

$$\Rightarrow j = \text{Re} \left\{ e^{-i(px - Et)/\hbar} \frac{\hbar}{mi} \cdot \frac{ip}{\hbar} \cdot e^{+i(px - Et)/\hbar} \right\}$$

$$= p/m = \underline{\underline{v}}$$

Som ventet: Med $\rho = \Psi^* \Psi = 1$ overalt blir

$$j = \rho \cdot v = v$$

2) $\Psi(x,t) = \psi(x) e^{-iEt/\hbar}$, ^{alltid} med mulighet for å velge reell løsning $\psi(x)$ av TUSL

$$\Rightarrow j = \text{Re} \{ i * \text{reell størrelse} \} = \underline{\underline{0}}$$

Som ventet for stasjonær tilstand!

(32)

Noen flere generelle resultater og sammenhenger
fra kap. 2 og 4 i PCH ("Fundamentale
prinsipper" og "Viktige teoremer")

Sist:

- Postulatene
  - Sannsynlighetsstrøm(-tetthet)
-

Kommutatorer

$$[\hat{A}, \hat{B}] \stackrel{\text{def}}{=} \hat{A}\hat{B} - \hat{B}\hat{A}$$

Hvis $[\hat{A}, \hat{B}]f = 0$: $\hat{A}$ og $\hat{B}$ kommuterer

$[\hat{A}, \hat{B}]f \neq 0$: — " — — " — ikke

Eks 1: $[x, x] = ?$

Løsning 1: $[x, x]f(x) = x^2 f(x) - x^2 f(x) = 0$

$$\Rightarrow [x, x] = 0$$

Eks 2: $[x, y] = ?$

Løsning 2: $[x, y]f(x, y) = xy f(x, y) - yx f(x, y) = 0$

$$\Rightarrow [x, y] = 0$$

Eks 3: $[q_i, q_j] = ?$ ($q_i, q_j = \text{pos. koord.}$)

(33)

Løs 3: Fra Eks 1 og 2 følger $[q_i, q_j] = 0$

Eks 4: $[x, \hat{p}_x] = ?$

Løs 4: $[x, \hat{p}_x] f(x) = x \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial x} f(x) - \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial x} x f(x) = i\hbar f(x)$
 $= \frac{\hbar}{i} (\cancel{\frac{\partial f}{\partial x}} + f)$

$\Rightarrow [x, \hat{p}_x] = i\hbar$

Eks 5: $[\hat{p}_x, x] = ?$

Løs 5: Åpenbart er $[\hat{B}, \hat{A}] = -[\hat{A}, \hat{B}] \Rightarrow [\hat{p}_x, x] = -i\hbar$

Eks 6: $[y, \hat{p}_y] = ?$

Løs 6: Navnet skjemmer ingen, så $[y, \hat{p}_y] = i\hbar$

Eks 7: $[x, \hat{p}_y] = ?$

Løs 7: $[x, \hat{p}_y] f(x, y) = x \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial y} f - \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial y} x f = 0$

$\Rightarrow [x, \hat{p}_y] = 0$

Eks 8: $[q_i, \hat{p}_j] = ?$

Løs 8: Innser nå at $[q_i, \hat{p}_j] = i\hbar \delta_{ij}$

Eks 9: $[\hat{p}_x, \hat{p}_y] = ?$

(34)

Løsn 9: $[\hat{p}_x, \hat{p}_y] f(x, y) = -\hbar^2 \left(\frac{\partial}{\partial x} \frac{\partial}{\partial y} f - \frac{\partial}{\partial y} \frac{\partial}{\partial x} f \right) = 0$

$$\Rightarrow [\hat{p}_x, \hat{p}_y] = 0$$

Eks 10: $[\hat{p}_i, \hat{p}_j] = ?$

Løsn 10: Innser at $[\hat{p}_i, \hat{p}_j] = 0$

Eks 11: $[V(x), \hat{p}_x] = ?$

Løsn 11: $[V(x), \hat{p}_x] f(x) = V(x) \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial x} f(x) - \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial x} V(x) f(x)$

$$= -\frac{\hbar}{i} \frac{\partial V}{\partial x} \cdot f(x)$$

$$\Rightarrow [V(x), \hat{p}_x] = i\hbar \frac{\partial V}{\partial x}$$

Eks 12: $[\hat{K}, x] = ?$

Løsn 12: $[\hat{K}, x] f(x) = -\frac{\hbar^2}{2m} \left\{ \frac{\partial^2}{\partial x^2} x f - x \frac{\partial^2 f}{\partial x^2} \right\}$

$$\frac{\partial^2 (x f)}{\partial x^2} = \frac{\partial}{\partial x} \left(x \frac{\partial f}{\partial x} + f \right) = x \frac{\partial^2 f}{\partial x^2} + 2 \frac{\partial f}{\partial x}$$

$$\Rightarrow [\hat{K}, x] f(x) = -\frac{\hbar^2}{m} \frac{\partial}{\partial x} f(x)$$

$$\Rightarrow [\hat{K}, x] = -\frac{\hbar^2}{m} \frac{\partial}{\partial x} = -\frac{i\hbar}{m} \cdot \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial x} = \frac{\hbar}{im} \hat{p}_x$$

Dermed: $[\hat{H}, x] = \frac{\hbar}{im} \hat{p}_x$

$$[\hat{H}, \hat{p}_x] = i\hbar \frac{\partial V}{\partial x}$$

Adjungert av en operator

(35)

Dersom

$$\int (\hat{A} \Psi_1)^* \Psi_2 dx = \int \Psi_1^* (\hat{B} \Psi_2) dx$$

er operatoren $\hat{B}$ den adjungerte av $\hat{A}$.

Notasjon: $\hat{A}^\dagger$ ("A-dagger") er adjungert av $\hat{A}$

Dermed:
$$\int (\hat{A} \Psi_1)^* \Psi_2 dx = \int \Psi_1^* (\hat{A}^\dagger \Psi_2) dx \quad (\text{PCH } 2.9)$$

Hermiteiske operatoren

F = fysisk størrelse

$\hat{F}$ = QM operator som repr. F

$\langle F \rangle$ = forv.verdi av F , må være reell

$$\Rightarrow \langle F \rangle = \langle F \rangle^*$$

$$\Rightarrow \int \Psi^* \hat{F} \Psi dx = \left\{ \int \Psi^* \hat{F} \Psi dx \right\}^* = \int \Psi (\hat{F} \Psi)^* dx \quad (\text{PCH } 2.7)$$

Mer generelt (se H20 for bevis):

$$\int \Psi_1^* \hat{F} \Psi_2 dx = \int \Psi_2 (\hat{F} \Psi_1)^* dx \quad (\text{PCH } 2.8)$$

Da er $\hat{F}$ hermitesk, og selvadjungert, siden $\hat{F}^\dagger = \hat{F}$.

Eks 1: Er $\frac{\partial}{\partial x}$ en hermitesk operator?

(36)

Løsn 1: Nei, da den ikke er selvadjungert:

$$\int_{-\infty}^{\infty} \left(\frac{\partial}{\partial x} \Psi_1\right)^* \Psi_2 dx = \underbrace{\int_{-\infty}^{\infty} \Psi_1^* \Psi_2 dx}_{=0} - \int_{-\infty}^{\infty} \Psi_1^* \left(\frac{\partial}{\partial x} \Psi_2\right) dx$$

$$\Rightarrow \left(\frac{\partial}{\partial x}\right)^\dagger = -\frac{\partial}{\partial x}$$

Eks 2: Hva er den adjungerte av en (generelt kompleks) konstant c ?

$$\text{Løsn 2: } \int (c \Psi_1)^* \Psi_2 dx = \int \Psi_1^* c^* \Psi_2 dx$$

$$\Rightarrow c^\dagger = c^*$$

Eks 3: Hva er $[f(x)]^\dagger$ for (kompleks) funksjon $f(x)$?

$$\text{Løsn 3: } \int (f(x) \Psi_1)^* \Psi_2 dx = \int \Psi_1^* f^*(x) \Psi_2 dx$$

$$\Rightarrow [f(x)]^\dagger = [f(x)]^*$$

Eks 4: Hva er adjungert av et produkt?

$$\text{Løsn 4: } \int \Psi_1^* (AB)^\dagger \Psi_2 dx \stackrel{2.9}{=} \int (AB \Psi_1)^* \Psi_2 dx$$

$$\stackrel{2.9}{=} \int (B \Psi_1)^* A^\dagger \Psi_2 dx \stackrel{2.9}{=} \int \Psi_1^* B^\dagger A^\dagger \Psi_2 dx$$

$$\Rightarrow (AB)^\dagger = B^\dagger A^\dagger$$

Eks 5: Vis at $\hat{p}_x$ er hermitesk.

(37)

Løsn 5: $(\hat{p}_x)^\dagger = \left(\frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial x}\right)^\dagger = \left(\frac{\partial}{\partial x}\right)^\dagger \left(\frac{\hbar}{i}\right)^\dagger = \left(-\frac{\partial}{\partial x}\right) \left(-\frac{\hbar}{i}\right) = \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial x}$
 $\Rightarrow \hat{p}_x^\dagger = \hat{p}_x$, dvs selvadjungert og hermitesk

Eks 6: Er $\hat{K}$ hermitesk?

Løsn 6: $\hat{K}^\dagger = \frac{1}{2m} (\hat{p} \hat{p})^\dagger = \frac{1}{2m} \hat{p}^\dagger \hat{p}^\dagger = \frac{\hat{p}^2}{2m} = \hat{K}$; så ja!

Eks 7: Er $\hat{H}$ hermitesk?

Løsn 7: Ja. Fra Eks 6 er $\hat{K}$ hermitesk. Siden $V(x)$ er en reell funksjon, er $V^\dagger = V^* = V$.
Dermed er $\hat{H}^\dagger = (\hat{K} + V)^\dagger = \hat{K} + V = \hat{H}$.

Usikkerhet i fysiske størrelser

(38)

Standardavvik:

$$\Delta F = \sqrt{\langle (F - \langle F \rangle)^2 \rangle}$$

= Root Mean Square Deviation

$$\begin{aligned}\langle (F - \langle F \rangle)^2 \rangle &= \langle F^2 - 2F\langle F \rangle + \langle F \rangle^2 \rangle \\ &= \langle F^2 \rangle - 2\langle F \rangle^2 + \langle F \rangle^2 = \langle F^2 \rangle - \langle F \rangle^2\end{aligned}$$

$$\Rightarrow \Delta F = \sqrt{\langle F^2 \rangle - \langle F \rangle^2}$$

$$\langle F \rangle = \int \Psi^* \hat{F} \Psi dx$$

$$\langle F^2 \rangle = \int \Psi^* \hat{F}^2 \Psi dx$$

Eks: Grunntilst. for partikkel i boks. $\Delta x = ?$ $\Delta p = ?$ ($0 < x < L$)

Løs: Fra før er $\langle x \rangle = L/2$ og $\langle p \rangle = 0$.

$$\langle x^2 \rangle = \frac{2}{L} \int_0^L x^2 \sin^2 \frac{\pi x}{L} dx = L^2 \left(\frac{1}{3} - \frac{1}{2\pi^2} \right)$$

$$\Rightarrow \Delta x = \sqrt{L^2 \left(\frac{1}{3} - \frac{1}{2\pi^2} - \frac{1}{4} \right)} \approx \underline{0.18 L}$$

$$\langle p^2 \rangle = \frac{2}{L} \int_0^L \sin \frac{\pi x}{L} \left(\frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial x} \right)^2 \sin \frac{\pi x}{L} dx$$

$$= \frac{2}{L} \cdot (-\hbar^2) \cdot \left(\frac{\pi}{L} \right)^2 \cdot \frac{L}{\pi} \cdot \underbrace{\int_0^\pi (-\sin^2 z) dz}_{= \pi/2 \cdot (-1)} = \left(\frac{\pi \hbar}{L} \right)^2$$

$$\Rightarrow \Delta p = \underline{\pi \hbar / L}$$

$$\Rightarrow \underline{\Delta x \cdot \Delta p \approx 0.57 \hbar}$$

Uskarphetsprodukt

(39)

For to målbare fysiske størrelser A og B er

$$\Delta A \cdot \Delta B \geq \left| \frac{1}{2} \langle [\hat{A}, \hat{B}] \rangle \right| \quad (\text{PCH 4.35})$$

(Se H20 for bevis)

Dvs at $\hat{A}$ og $\hat{B}$ må kommutere for at A og B skal kunne ha skarpe verdier samtidig.

Eks: Heisenbergs uskarphetsrelasjon

$$[x, \hat{p}_x] = i\hbar \Rightarrow \Delta x \cdot \Delta p_x \geq \frac{\hbar}{2}$$

En gaussisk bølgefunksjon

$$\Psi(x, t=0) = G \cdot \exp\left\{-\frac{(x - \langle x \rangle_0)^2}{2\Delta x_0^2} + ikx\right\}$$

har minimalt uskarphetsprodukt $\Delta x_0 \cdot \Delta p_0 = \frac{\hbar}{2}$,

tyngdepunkt i $\langle x \rangle_0$ og $\langle p \rangle_0 = \hbar k$.

Hvis $V=0$ (fri partikkel):

$$\langle x \rangle(t) = \langle x \rangle_0 + \frac{\langle p \rangle_0}{m} \cdot t$$

$$\langle p \rangle(t) = \langle p \rangle_0 = \hbar k$$

$\Delta x(t)$ øker med t (dispersjon)

$$\Delta p(t) = \Delta p_0 = \hbar/2\Delta x_0 \text{ uendret}$$

(Se øving, og notater/video H20.)

Tidsutvikling av forventningsverdier

Ser på $\hat{F}$ der $\partial \hat{F} / \partial t = 0$

(Eks: $\hat{x}$, $\hat{p}_x$, $V(x)$, $\hat{K}$, $\hat{L}$)

$$\text{Utg.punkt: } \frac{d}{dt} \langle F \rangle = \frac{d}{dt} \left\{ \int \Psi^* \hat{F} \Psi dx \right\}$$

Bruk produktregel for derivasjon, skriv om

$$\partial \Psi^* / \partial t \text{ og } \partial \Psi / \partial t \text{ rha SL, i\hbar} \frac{\partial \Psi}{\partial t} = \hat{H} \Psi,$$

og bruk PCH 2.8 for hermiteske operator

$$\Rightarrow \boxed{\frac{d}{dt} \langle F \rangle = \frac{i}{\hbar} \langle [\hat{H}, \hat{F}] \rangle}$$

Ehrenfests teorem:

De klassiske bevegelsesligningene gjelder for $\langle x \rangle$ og $\langle p \rangle$ i kvantemekanikken:

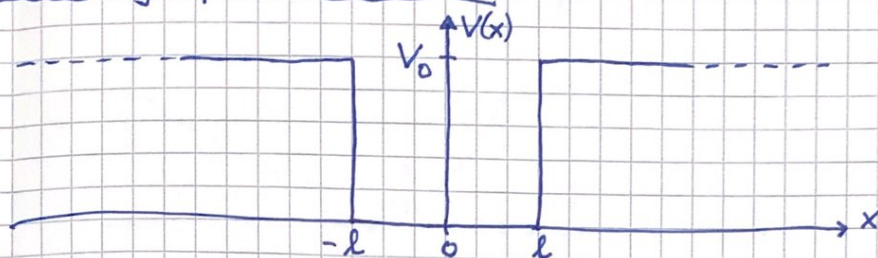
$$\frac{d\langle x \rangle}{dt} = \frac{i}{\hbar} \langle [\hat{H}, x] \rangle = \frac{i}{\hbar} \cdot \frac{\hbar}{im} \langle \hat{p} \rangle = \frac{\langle p \rangle}{m} \quad \left[\begin{array}{l} \text{Eks 12} \\ \text{s 34} \end{array} \right]$$

$$\frac{d\langle p \rangle}{dt} = \frac{i}{\hbar} \langle [\hat{H}, \hat{p}] \rangle = \frac{i}{\hbar} \cdot i\hbar \left\langle \frac{\partial V}{\partial x} \right\rangle = - \left\langle \frac{\partial V}{\partial x} \right\rangle \quad \left[\begin{array}{l} \text{Eks 11} \\ \text{s 34} \end{array} \right]$$

Kombinert gir disse

$$m \frac{d^2 \langle x \rangle}{dt^2} = - \left\langle \frac{\partial V}{\partial x} \right\rangle$$

Endelig potensialbrønn

$$\Psi''(x) = \begin{cases} -k^2 \Psi(x) & ; |x| < l & ; k^2 = 2mE/\hbar^2 \\ \kappa^2 \Psi(x) & ; |x| \geq l & ; \kappa^2 = 2m(V_0 - E)/\hbar^2 \end{cases}$$

$E < V_0$: Bundne tilstander

$$\Psi(x) = \begin{cases} A e^{\kappa x} & (x \leq -l) \\ C \sin kx + D \cos kx & (|x| < l) \\ B e^{-\kappa x} & (x \geq l) \end{cases}$$

Kontinuerlige Ψ og Ψ' i $x = \pm l$ og normering av Ψ

$\Rightarrow$ 5 lign. $\Rightarrow$ Fastlegger A, B, C, D og mulige E .

Symm. tilst: $D \cos kx$

Antisymm. tilst: $C \sin kx$

Tillatte E bestemt av

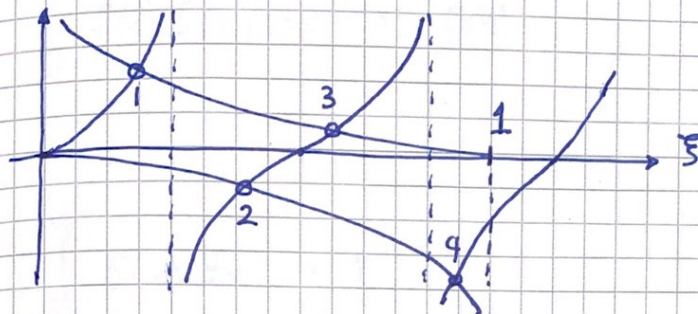
$$\tan kl = \begin{cases} \kappa l / k & (\text{symm } \Psi) \\ -k / \kappa & (\text{antisymm } \Psi) \end{cases}$$

eller med $k_0^2 = 2mV_0/\hbar^2$ og $\xi = k/k_0$:

$$\tan k_0 l \xi = \begin{cases} \sqrt{1 - \xi^2} / \xi & (\text{symm}) \\ -\xi / \sqrt{1 - \xi^2} & (\text{antisymm}) \end{cases}$$

Plotting av $V(x)$ og de to $H(x)$ gir ξ -verdier, dvs mulige E (42)

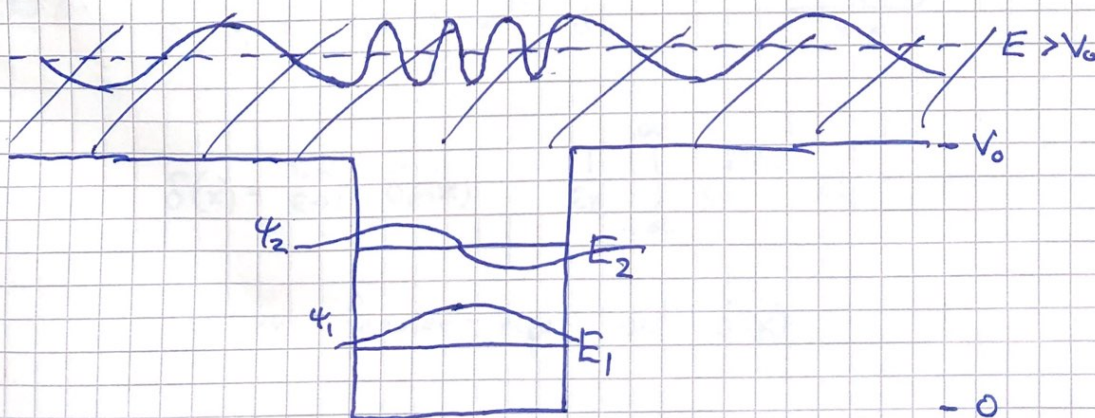

- Minst 1 bundet tilstand
- Antall bundne tilstander: $N = 1 + \left[\frac{2\sqrt{2mV_0}l}{\pi\hbar} \right]$ ↑ Heltallsverdien
- $\Psi(x) \sim e^{-\xi|x|}$ i det klassisk forbudte området.

Inntrengningsdybde ξ^{-1} , def. ved $\left| \frac{\Psi(l + \frac{1}{2}\pi)}{\Psi(l)} \right| = e^{-1}$

$E > V_0$: Ubundne tilstander

$\Psi(x) = a \sin Kx + b \cos Kx$ for $|x| > l$; ingen refleksjoner på $K = \sqrt{2m(E - V_0)}/\hbar \Rightarrow$ kontinuum

Diracs deltafunksjon

(43)

$$\int_{-\infty}^{\infty} f(x) \delta(x) dx = f(0) \quad ; \quad \begin{array}{l} \text{kontinuerlig } f(x) \\ \text{ i } x=0 \end{array}$$

$$\Rightarrow \bullet \int_{-\infty}^{\infty} \delta(x) dx = 1$$

$$\bullet \delta(x) = 0 \quad \text{for } x \neq 0$$

$$\bullet \delta(0) = \infty$$

Representasjoner:

$$\text{Eks 1: } \delta_{\varepsilon}(x) = \begin{cases} 1/\varepsilon & |x| \leq \varepsilon/2 \\ 0 & |x| > \varepsilon/2 \end{cases}$$

$$\delta(x) = \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} \delta_{\varepsilon}(x)$$

$$\text{Eks 2: } \delta_{\varepsilon}(x) = \frac{1}{2\pi} \int_{-1/\varepsilon}^{1/\varepsilon} e^{ikx} dk = \frac{\sin(x/\varepsilon)}{\pi x}$$

$$\delta(x) = \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} \delta_{\varepsilon}(x) = \frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{\infty} e^{ikx} dk$$

altså en fourier-repr. av $\delta(x)$

- $\delta(-x) = \delta(x)$
- $\delta(ax) = \frac{1}{|a|} \delta(x)$
- $\delta(\vec{r}) = \delta(x) \cdot \delta(y) \cdot \delta(z)$
- Enhet: $[\delta(x)] = \frac{1}{[x]}$

δ -funksjonsnormering

En partikkel har plan bølge $\Psi_k(x) = A e^{ikx}$ som løsning av TUSL. Kan ikke normeres på ordinært vis, men ortonormering kan uttrykkes ved hjelp av δ -funksjonen:

$$\int_{-\infty}^{\infty} \Psi_{k'}^*(x) \Psi_k(x) dx = |A|^2 \int_{-\infty}^{\infty} e^{i(k-k')x} dx = |A|^2 \cdot 2\pi \cdot \delta(k-k')$$

$\Rightarrow$ Velger $A = 1/\sqrt{2\pi}$ og får

$$\int_{-\infty}^{\infty} \Psi_{k'}^*(x) \Psi_k(x) dx = \delta(k-k')$$

Erst. uttrykt ved impulsen $p = \hbar k$:

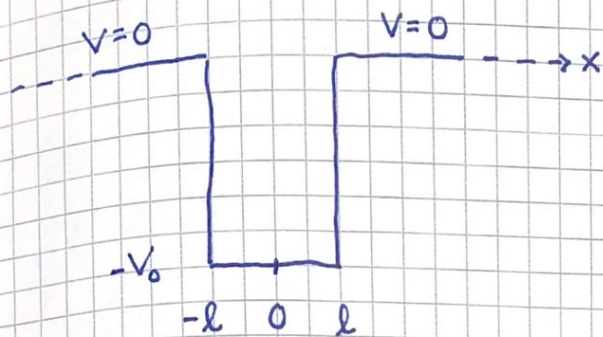
$$\Psi_p(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi\hbar}} e^{ipx/\hbar}$$

$$\begin{aligned} \int_{-\infty}^{\infty} \Psi_{p'}^*(x) \Psi_p(x) dx &= \frac{1}{2\pi\hbar} \int_{-\infty}^{\infty} e^{i(p-p')x/\hbar} dx = \frac{1}{\hbar} \delta\left(\frac{p-p'}{\hbar}\right) \\ &= \frac{1}{\hbar} \cdot \hbar \delta(p-p') = \delta(p-p') \end{aligned}$$

Deltafunksjonsbrønn

(45)

Ta grensene

$$V_0 \rightarrow \infty \quad \text{og} \quad l \rightarrow 0$$

slik at

$$\beta = 2l \cdot V_0 \quad \text{er} \quad \text{endelig}$$

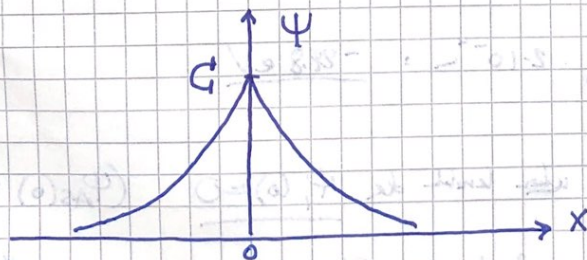
$$\Rightarrow V(x) = -\beta \delta(x) = \begin{cases} -\infty & (x=0) \\ 0 & (x \neq 0) \end{cases}$$

Anta $E < 0$ (bundet tilstand):

TUSL for $x \neq 0$:

$$\psi'' = \kappa^2 \psi \quad ; \quad \kappa = \sqrt{-\frac{2mE}{\hbar^2}} = \sqrt{\frac{2m|E|}{\hbar^2}} > 0$$

$$\Rightarrow \psi(x) = C e^{\mp \kappa x} \quad ; \quad x \gtrless 0$$

$$1 = \int_{-\infty}^{\infty} |\psi|^2 dx = 2|C|^2 \int_0^{\infty} e^{-2\kappa x} dx = \frac{|C|^2}{\kappa}$$

$$\Rightarrow \psi(x) = \sqrt{\kappa} e^{-\kappa|x|}$$

Finnes mulig(e) E-verdi(er) med "fiks" : (46)
 Integrer TUSL fra $-\epsilon$ til ϵ :

$$\hat{H}\Psi = E\Psi$$

$$\int_{-\epsilon}^{\epsilon} \left\{ -\frac{\hbar^2}{2m} \frac{d}{dx} \Psi' - \beta \delta(x) \Psi \right\} dx = \int_{-\epsilon}^{\epsilon} E \Psi dx$$

$$-\frac{\hbar^2}{2m} [\Psi'(\epsilon) - \Psi'(-\epsilon)] - \beta \Psi(0) = E \int_{-\epsilon}^{\epsilon} \Psi(x) dx$$

Tar så grensen $\epsilon \rightarrow 0$:

$$-\frac{\hbar^2}{2m} [-\hbar\sqrt{\kappa} - \hbar\sqrt{\kappa}] - \beta\sqrt{\kappa} = E \cdot 0 = 0$$

$$\Rightarrow \kappa = m\beta/\hbar^2$$

$$\Rightarrow E = -\hbar^2 \kappa^2 / 2m = -m\beta^2 / 2\hbar^2$$

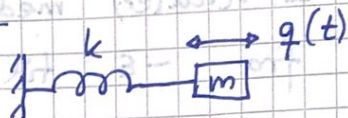
Dvs en bundet tilstand.

Alle $E > 0$ er tillatt, dvs kontinuum av ubundne tilstander.

Harmonisk oscillator

Klassisk, f.eks.

Hooke's law: $F(q) = -kq \Rightarrow V(q) = \frac{1}{2}kq^2$

N2: $\ddot{q} + \omega^2 q = 0$; $\omega^2 = k/m$

Med f.eks. $q(0) = A$ og $\dot{q}(0) = 0$:

$$q(t) = A \cos \omega t, \quad \dot{q}(t) = -\omega A \sin \omega t$$

$$E = K + V = \frac{1}{2}m\dot{q}^2 + \frac{1}{2}kq^2 = \frac{1}{2}m\omega^2 A^2$$

Klassiske vendepunkter der $E = V$ og $K = 0$: $q = \pm A$

Kvantemekanisk: TUSL med $V(q) = \frac{1}{2}m\omega^2 q^2$

$$\Rightarrow -\frac{\hbar^2}{2m} \frac{d^2\psi}{dq^2} + \frac{1}{2}m\omega^2 q^2 \psi = E\psi$$

Deler TUSL med $\frac{1}{2}\hbar\omega$ og innfører
dimensjonsløs energi $\varepsilon = 2E/\hbar\omega$ og

— " — koordinat $x = q/\sqrt{\hbar/m\omega}$:

$$\psi''(x) + (\varepsilon - x^2)\psi = 0 \quad ; \quad \psi'' = \frac{d^2\psi}{dx^2}$$

Asymptotisk, for $|x| \gg \sqrt{\varepsilon}$: $\psi'' - x^2\psi \approx 0$

"Gjetter" at grunntilstanden (symmetrisk uten nullpunkter)
kan være

$$\psi_0(x) = G_0 e^{-x^2/2}$$

Innsetting i TUSL gir

$$G_0(x^2-1)e^{-x^2/2} + G_0(\epsilon_0-x^2)e^{-x^2/2} = 0$$

(48)

dvs $\psi_0(x)$ er løsning (og grunntilstanden), med tilhørende energieigenverdi $\epsilon_0 = 1$, dvs $E_0 = \frac{1}{2} \hbar \omega$

Normering: $\int_{-\infty}^{\infty} G_0^2 e^{-m\omega q^2/\hbar} dq = 1 \Rightarrow G_0 = \left(\frac{m\omega}{\pi\hbar}\right)^{1/4}$

F25+F26
06.10.21

Asymptotisk, for $|x| \gg \sqrt{\epsilon_n}$, får vi samme ligning,

$$\psi_n'' - x^2 \psi_n \approx 0$$

$\Rightarrow$ Faktoren $\exp(-x^2/2)$ inngår i alle løsninger $\psi_n(x)$

Trenger faktor x i $\psi_1(x)$, for å få antisymmetrisk løsning med 1 nullpunkt, osv.

$$\Rightarrow \text{Prøver } \psi(x) = v(x)e^{-x^2/2} = \left(\sum_{k=0}^{\infty} a_k x^k\right) e^{-x^2/2}$$

dvs potensrekkeметоден.

Vi vet at $v_0(x) = a_0 = G_0$.

Vi forventer (pga symmetri og antall nullpunkter):

$$v_1(x) = a_1 x; \quad v_2(x) = a_0 + a_2 x^2; \quad \text{etc}$$

Innsetting av $\psi = v \cdot e^{-x^2/2}$ i TUSL gir

$$v'' - 2xv' + (\epsilon - 1)v = 0$$

hvoretter innsetting av $v(x) = \sum_k a_k x^k$ gir rekursjonsformelen

$$a_{k+2} = \frac{2k+1-\epsilon}{(k+1)(k+2)} \cdot a_k; \quad k = 0, 1, 2, \dots$$

- Potensrekka må bryte av. Hvis ikke, er $a_{k+2} \approx a_k \cdot 2/k$ for $k \gg 1$; dvs $\psi(x) \sim \exp(x^2)$; dvs $\Psi(x) \sim \exp(x^2/2)$; ikke fysisk akseptabelt.

- Kun like potenser av x inngår i $\Psi_0, \Psi_2, \Psi_4, \dots$ og kun odde i $\Psi_1, \Psi_3, \Psi_5, \dots$. Hvis ikke, bryter potensrekka ikke av.

- Endelig polynom dersom $a_{n+2} = 0 \cdot a_n$; dvs $2n+1 - \epsilon_n = 0$; dvs kvantisert energi: $\epsilon_n = 2n+1$; $E_n = (n+1/2)\hbar\omega$; $n=0,1,2,\dots$

- Tilhørende normerte og ortogonale bølgefunksjoner:

$$\Psi_n(q) = \left(\frac{m\omega}{\pi\hbar}\right)^{1/4} \frac{\exp(-m\omega q^2/2\hbar)}{\sqrt{2^n \cdot n!}} H_n\left(\sqrt{\frac{m\omega}{\hbar}} q\right)$$

Hermite-polynomer:

$$H_0(x) = 1; \quad H_1(x) = 2x; \quad H_2(x) = 4x^2 - 2;$$

$$H_3(x) = 8x^3 - 12x; \quad H_4(x) = 16x^4 - 48x^2 + 12$$

$$\int_{-\infty}^{\infty} H_n(x) H_j(x) e^{-x^2} dx = \sqrt{\pi} 2^n n! \delta_{nj}$$

$$H_n(x) = e^{x^2} \left(-\frac{d}{dx}\right)^n e^{-x^2}; \quad \text{Rodrigues' formel}$$

(Se f.eks. wikipedia)

- Sannsynlighetsfordeling, klassisk og kvantemekanisk:

Med QM: $g_n(q) = \frac{dP_n}{dq} = |\psi_n(q)|^2$; $n=0,1,2,\dots$

Klassisk: $dP = \frac{dt}{T}$ = andel av tida tilbrakt mellom q og $q+dq$; $T = 2\pi/\omega$ = perioden; $dt = 2 \cdot dq/v$

$q(t) = A \cos \omega t$; $v(q) = \sqrt{2K/m} = \sqrt{2E/m - 2V/m}$

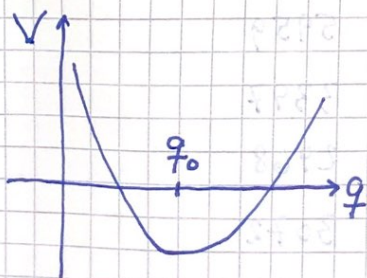
Her er $2E/m = \omega^2 A^2$ og $2V/m = \omega^2 q^2$ slik at

$v(q) = \omega \sqrt{A^2 - q^2}$; dermed er $g(q) = \frac{dP}{dq} = \frac{1}{\pi \sqrt{A^2 - q^2}}$

Programmet `harmosc_2021.py` (eller ditt eget program) viser hvordan den kvantemekaniske $g_n(q)$ - midtst over de raskte oscillasjonene - ligner mer og mer på den klassiske $g(q)$, for økende verdier av n .

- Hvorfor er harmonisk oscillator så viktig?

Pga utallige anvendelser: Svingninger omkring likevekt av atomer i molekyler og faste stoffer. $\vec{E}(t)$ og $\vec{B}(t)$ i e.m. bølge. Nær likevekt er de fleste potensialer med god tilnærming harmoniske:

$$V(q) \approx V(q_0) + \frac{1}{2}(q-q_0)^2 V''(q_0)$$

dvs harm. osc. med "fjærkonstant"

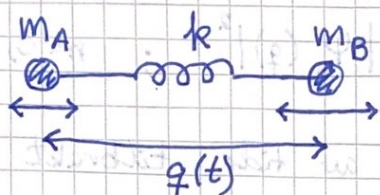
$$k = m\omega^2 = V''(q_0)$$

$$\Rightarrow \text{energivåver } E_n = V(q_0) + (n + \frac{1}{2})\hbar\omega$$

$$(n = 0, 1, 2, \dots)$$

Eks: Toatomige molekyler

q_0 = bindingslengde i likevekt
 $q(t)$ = " " ved tid t

$$F_A = \pm k(q - q_0) \xrightarrow{N_2} m \frac{d^2}{dt^2}(q - q_0) = -k(q - q_0)$$

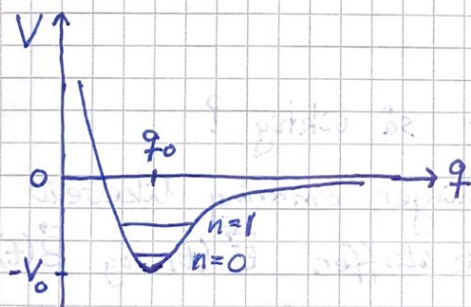
$\Rightarrow$ Harm. osc. med "reduisert masse"

gitt ved $1/m = 1/m_A + 1/m_B$

Et mer realistisk potensial er (f.eks) Morse-potensialet

$$V(q) = V_0 \{ [1 - e^{-\alpha(q - q_0)}]^2 - 1 \}$$

med sterk frastøtning mellom atomene for $q < q_0$
 og svakere tiltrekning for $q > q_0$

Nær likevekt:

$$V(q) \approx -V_0 + \frac{1}{2} \alpha^2 V_0 (q - q_0)^2$$

$$\Rightarrow E_n = -V_0 + (n + \frac{1}{2}) \hbar \omega$$

med $\omega = \alpha \sqrt{2V_0/m}$

Molekyl	m (u)	k (N/m)	$\hbar \omega$ (meV)	$\hbar \omega / k_B$ (K)
H_2	0.5	520	514	5959
N_2	7	2316	293	3397
O_2	8	2021	256	2968
CO	6.86	1870	265	3072
HCl	0.97	482	357	4139

.... mens $k_B T \approx 26$ meV ved 300 K.

C_V for toatomig gass

Midlere energi pr molekyl:

$$\langle E \rangle = \langle K_{\text{trans}} \rangle + \langle K_{\text{rot}} \rangle + \langle E_{\text{vib}} \rangle$$

Ekipartisjonsprinsippet (EPP) gir

$$\langle K_{\text{trans}} \rangle = \frac{3}{2} k_B T$$

$$\langle K_{\text{rot}} \rangle = \frac{2}{2} k_B T \quad \left[\text{Men se QM rotator senere!} \right]$$

pga hhv 3 og 2 kvadratiske frihetsgrader.

$$\langle E_{\text{vib}} \rangle = \langle (n + \frac{1}{2}) \hbar \omega \rangle = \frac{1}{2} \hbar \omega + \langle n \rangle \hbar \omega$$

Fra før (se Plancks strålingslov):

$$\langle n \hbar \omega \rangle = \langle n \rangle \hbar \omega = \frac{1}{\exp(\hbar \omega / k_B T) - 1} \cdot \hbar \omega$$

Varmekapasitet pr molekyl:

$$C_V = \frac{d \langle E \rangle}{dT} = \frac{3}{2} k_B + \frac{2}{2} k_B + \hbar \omega \frac{d}{dT} \left\{ e^{\hbar \omega / k_B T} - 1 \right\}^{-1}$$

Klassisk grense: $k_B T \gg \hbar \omega$

Da er $e^{\hbar \omega / k_B T} - 1 \approx \frac{\hbar \omega}{k_B T}$, og $C_V^{\text{vib}} \approx k_B$,

dvs $C_V \approx \frac{7}{2} k_B$ pr molekyl; dvs

molar varmekap. $\frac{7}{2} R$ ($R = k_B N_A$)

(53)

Men $\hbar\omega$ er typisk noen hundre meV for de fleste toatomige molekyler, mens $k_B T \approx 25$ meV ved 300 K.

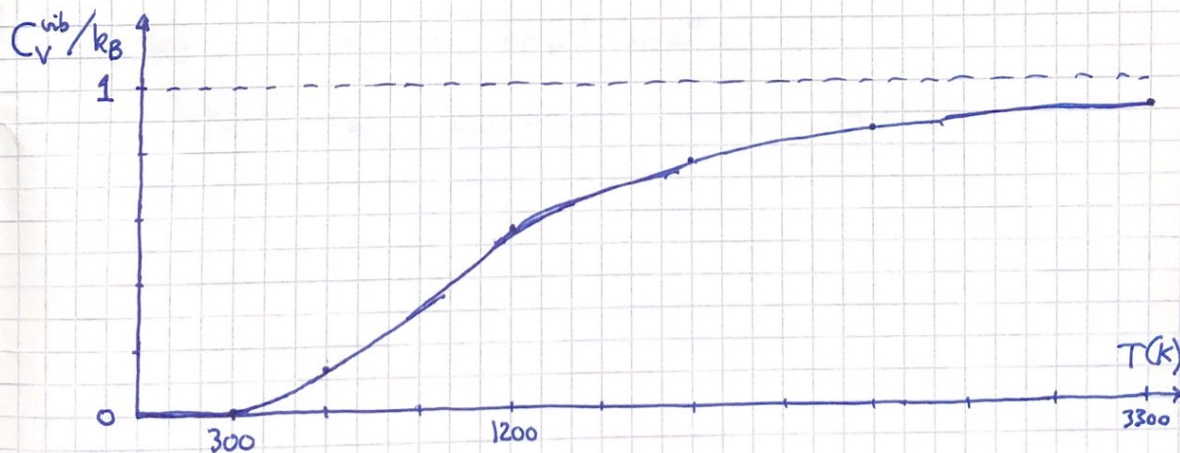
$$\frac{d}{dT} \left\{ e^{\hbar\omega/k_B T} - 1 \right\}^{-1} = - \left\{ e^{\hbar\omega/k_B T} - 1 \right\}^{-2} \cdot e^{\hbar\omega/k_B T} \cdot \left(- \frac{\hbar\omega}{k_B T^2} \right)$$

$$\frac{e^x}{[e^x - 1]^2} = \frac{e^x}{[e^{x/2} (e^{x/2} - e^{-x/2})]^2} = \frac{1}{[2 \sinh(x/2)]^2}$$

$$\Rightarrow C_v^{vib} = k_B \cdot \left\{ \frac{\hbar\omega/k_B T}{2 \sinh(\hbar\omega/2k_B T)} \right\}^2$$

Eks: For luft (N_2 , O_2) er $\hbar\omega/k_B$ ca 3300 K.

Da er $C_v^{vib} = 0.002 k_B$ ved 300 K, 0.552 ved 1200 K og 0.921 ved 3300 K.

Ved lav temperatur (f.eks. romtemp. 300 K) er de aller fleste molekylene i luft i grunntilstanden mht vibrasjonsenergien ($\langle n \rangle \approx 0$; $\langle E_{vib} \rangle \approx \frac{1}{2} \hbar\omega$). En liten økning i T endrer praktisk telt ikke på dette; $C_v^{vib} \approx 0$.

09.08.17

- (16) Partikkel med masse m i $V(x) = \frac{1}{2}m\omega^2 x^2$.
Hva er E i 3. eksiterte tilstand?

$$E_n = (n + \frac{1}{2})\hbar\omega ; n=3 \Rightarrow \underline{\underline{\frac{7}{2}\hbar\omega}}$$

- (17) Hva er klassisk tillatt område i 2. eksiterte tilstand?

$$E_2 = \frac{5}{2}\hbar\omega \geq \frac{1}{2}m\omega^2 x^2 \Rightarrow \underline{\underline{|x| \leq \sqrt{\frac{5\hbar}{m\omega}}}}$$

- (18) $S_n(x) = |\psi_n(x)|^2 \sim e^{-x^2/\xi^2}$ i klassisk forbudt område. Hva er ξ i 2. eksiterte tilstand?

For alle stasjonære tilstander er $\psi_n(x)$ prop. med den samme faktoren $\exp(-m\omega^2 x^2/2\hbar)$, dvs

$$|\psi_n(x)|^2 \sim \exp(-m\omega^2 x^2/\hbar) \Rightarrow \underline{\underline{\xi = \sqrt{\hbar/m\omega}}}$$

06.08.18

(55)

11-14: ${}^7\text{Li} {}^{133}\text{Cs}$ oppgis å vibrere med frekvens 5.54 THz

(11) Hva er fjærkonstanten?

$$k = m\omega^2 \text{ med } \omega = 2\pi f \text{ og } m = \left(\frac{1}{7u} + \frac{1}{133u}\right)^{-1} = 6.65u$$

[m var oppgitt her; blir kanskje ikke oppgitt i 2021...]

$$\text{Dermed: } k = 6.65 \cdot 1.66 \cdot 10^{-27} \cdot 4\pi^2 \cdot (5.54 \cdot 10^{12})^2 \frac{\text{N}}{\text{m}} = \underline{\underline{13.4 \text{ N/m}}}$$

(12) Hva er energien til et foton som eksiterer LiCs fra grunntilstanden til 1. eksiterte vibrasjonstilstand?

$$\Delta E = \hbar\omega = 1.05 \cdot 10^{-34} \cdot 2\pi \cdot 5.54 \cdot 10^{12} / 1.6 \cdot 10^{-22} \text{ meV} = \underline{\underline{23 \text{ meV}}}$$

(13) Hva er $P(n=1)/P(n=0) = \exp(-\hbar\omega/k_B T)$ ved 300 K?

$$\exp(-23 \text{ meV} / 25 \text{ meV}) \approx \underline{\underline{0.4}} \quad (\text{Så for en gass av slike}$$

molekyler er $C_v^{\text{vib}} \approx k_B$ pr molekyl.)

(14) Dissosiasjon $\text{LiCs} \rightarrow \text{Li} + \text{Cs}$ beskrives godt med

$$\text{Morse-pot. } V(R) = V_0 [1 - \exp[-\alpha(R-R_0)]]^2.$$

Dissosiasjonsenergien er 1.1 eV ($= V_0 - \frac{1}{2}\hbar\omega \approx V_0$)

Hvilken verdi for α vil gi $f = 5.54 \text{ THz}$?

$$V(R) \approx V_0 [1 - 1 + \alpha(R-R_0)]^2 = \alpha^2 V_0 (R-R_0)^2 \text{ nær likevekt,}$$

dvs for små utsving. Må da ha $\alpha^2 V_0 = \frac{1}{2}m\omega^2 = 2\pi^2 m f^2$

slik at

$$\alpha = \pi f \sqrt{2m/V_0} = \pi \cdot 5.54 \cdot 10^{12} \sqrt{2 \cdot 6.65 \cdot 1.66 \cdot 10^{-27} / 1.1 \cdot 1.6 \cdot 10^{-19}} \text{ m}^{-1}$$

$$= 6.16 \cdot 10^9 \text{ m}^{-1} \approx \underline{\underline{6.2 \text{ nm}^{-1}}}$$

25-26: Fri partikkel på diskretisert x -akse.

$$V_n = 0 \text{ overalt } (-\infty < n < \infty).$$

TUSL:

$$-\frac{\hbar^2}{2ma^2} (\psi_{n+1} - 2\psi_n + \psi_{n-1}) = E\psi_n ; a = \Delta x = x_{n+1} - x_n$$

(25) Anta prøveløsning $\psi_n = e^{ikx_n} = e^{ikna}$ og bestem dispersjonsrelasjonen $E(k)$.

Innsetting av $\psi_n = e^{ikna}$ gir

$$-\frac{\hbar^2}{2ma^2} (e^{ika} - 2 + e^{-ika}) e^{ikna} = E(k) e^{ikna}$$

$$\Rightarrow E(k) = \frac{\hbar^2}{ma^2} (1 - \cos ka) = E_0 (1 - \cos ka)$$

[Det var oppgitt at $E(k) = E_0(1 - \cos ka)$]

Hvis $E_0 = 1.0 \text{ eV}$ og $a = 4.0 \text{ \AA}$, hva er partikkelens masse m ?

$$m = \hbar^2 / E_0 a^2 = (1.05 \cdot 10^{-34})^2 / (1.6 \cdot 10^{-19} \cdot 4.0^2 \cdot 10^{-20}) \text{ kg}$$

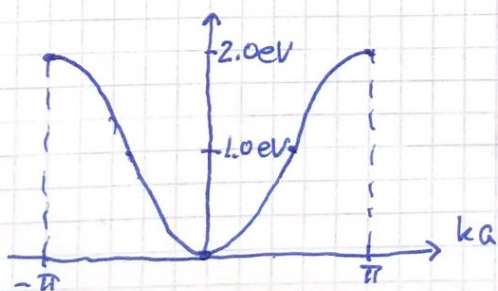
$$= 4.31 \cdot 10^{-31} \text{ kg} = \underline{\underline{0.47 m_e}}$$

(26) Hva er båndbredden $E_{\max} - E_{\min}$?

$$E_{\max} = E_0 \cdot (1+1) = 2E_0 \text{ for } ka = \pm\pi, \text{ dvs } k = \pm\pi/a$$

$$E_{\min} = E_0 \cdot (1-1) = 0 \text{ for } k = 0$$

$$\Rightarrow \text{båndbredde } 2E_0 = \underline{\underline{2.0 \text{ eV}}}$$

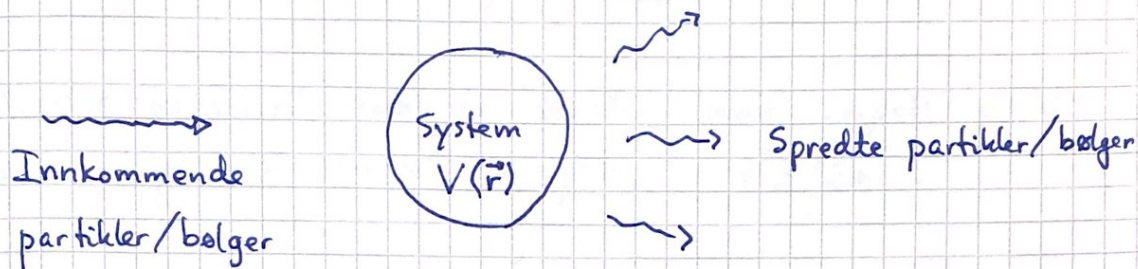

Nær $k=0$ er $\cos ka \approx 1 - \frac{1}{2}(ka)^2$
 slik at $E(k) \approx \hbar^2 k^2 / 2m$, dvs
 fri partikkel med masse m og
 impuls $p = \hbar k$.

Spredning i én dimensjon

Spredning har mange anvendelser:

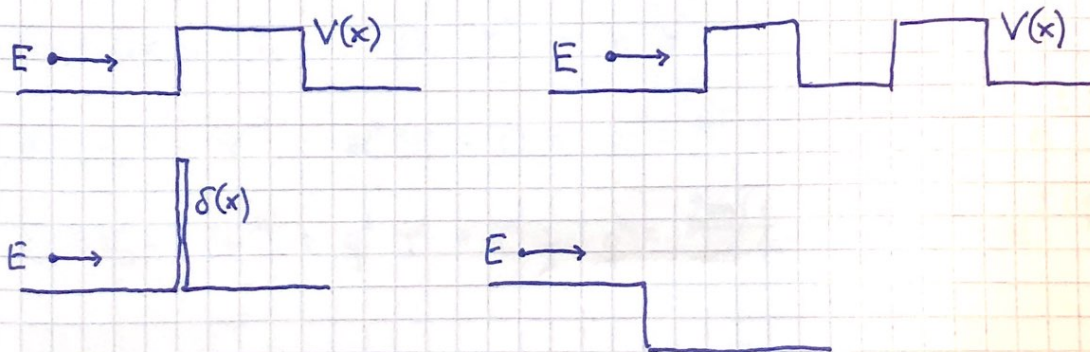
Røntgen (fotoner), ultralyd (lydbølger), TEM (elektronmikroskop), ARPES (angle resolved photo-emission spectroscopy; fotoelektrisk effekt), SANS (small-angle neutron scattering),...

Spredning i fysikkemner:

TFY 4345	Klassisk mekanikk	(3H)
TFY 4220	Faste stoffers fysikk	(3V)
TFY 4205	Kvantemekanikk 2	(4H)
TFY 4320	Fysikk i medisinsk bildning	

⋮

TFY 4215: Enkle modellpotensialer i 1D; elastisk spredning.

Bruker firkantbarriere som konkret eksempel, dvs

$$V(x) = \begin{cases} V_0 & ; \quad 0 < x < L \\ 0 & ; \quad \text{ellers} \end{cases}$$

Sender partikkel inn fra venstre, med impuls $p = \hbar k$ og energi $E (=K) = p^2/2m = \hbar^2 k^2/2m$:

Spredning med to mulige utfall,
refleksjon med sanns. R

transmisjon med sanns $T = 1 - R$

Bølge inn: $\psi_i(x) = e^{ikx}$

Bølge refl.: $\psi_r(x) = r e^{-ikx}$

$\Rightarrow$ Bølgefunksjon for $x < 0$:

$$\psi(x) = \psi_i(x) + \psi_r(x) = e^{ikx} + r e^{-ikx}$$

Bølge transm.: $\psi_t(x) = t e^{ikx} \quad (x > L)$

$$\text{For } 0 < x < L: -\frac{\hbar^2}{2m} \psi'' + V_0 \psi = E \psi$$

$$E < V_0: \psi'' - \kappa^2 \psi = 0; \quad \kappa^2 = \frac{2m(V_0 - E)}{\hbar^2}; \quad \psi \sim e^{\pm \kappa x}$$

$$E > V_0: \psi'' + q^2 \psi = 0; \quad q^2 = \frac{2m(E - V_0)}{\hbar^2}; \quad \psi \sim e^{\pm i q x}$$

Bevaring av sannsynlighet :

$$\text{Sanns. strøm inn} = \text{Sanns. strøm ut}$$

$$j_i = |j_r| + j_t \quad (j_r < 0, \text{ mot venstre})$$

$$\text{med } j = \text{Re} \left\{ \psi^* \frac{\hbar}{im} \frac{d}{dx} \psi \right\}$$

$$\left. \begin{array}{l} \text{Transm. sanns. : } T = j_t / j_i \\ \text{Refl. sanns. : } R = |j_r| / j_i \end{array} \right\} T + R = 1$$

De ulike sanns. strømmene :

$$j_i = \text{Re} \left\{ e^{-ikx} \frac{\hbar}{im} ik e^{ikx} \right\} = \frac{\hbar k}{m}$$

$$j_r = \text{Re} \left\{ r^* e^{ikx} \frac{\hbar}{im} (-ik) r e^{-ikx} \right\} = -|r|^2 \frac{\hbar k}{m}$$

$$j_t = \text{Re} \left\{ t^* e^{-ikx} \frac{\hbar}{im} ik t e^{ikx} \right\} = |t|^2 \frac{\hbar k}{m}$$

$$\Rightarrow R = |r|^2, \quad T = |t|^2$$

Skarp energi E innebærer stasjonær (sprednings-) tilstand med tidsuavhengig ρ og posisjonsuavhengig j :

$$\begin{aligned} j(x < 0) &= \text{Re} \left\{ (\bar{e}^{-ikx} + r^* e^{ikx}) \frac{\hbar}{im} ik (e^{ikx} - r e^{-ikx}) \right\} \\ &= \frac{\hbar k}{m} (1 - |r|^2) + \frac{\hbar k}{m} \text{Re} \{ r^* e^{2ikx} - r e^{-2ikx} \} \\ &= \frac{\hbar k}{m} (1 - R) + \frac{\hbar k}{m} \text{Re} \{ 2i \text{Im}(r^* e^{2ikx}) \} \\ &= \frac{\hbar k}{m} \cdot T = j(x > L) \quad ; \quad \text{OK!} \end{aligned}$$

Anta, for $0 < x < L$, $\Psi(x)$ på formen

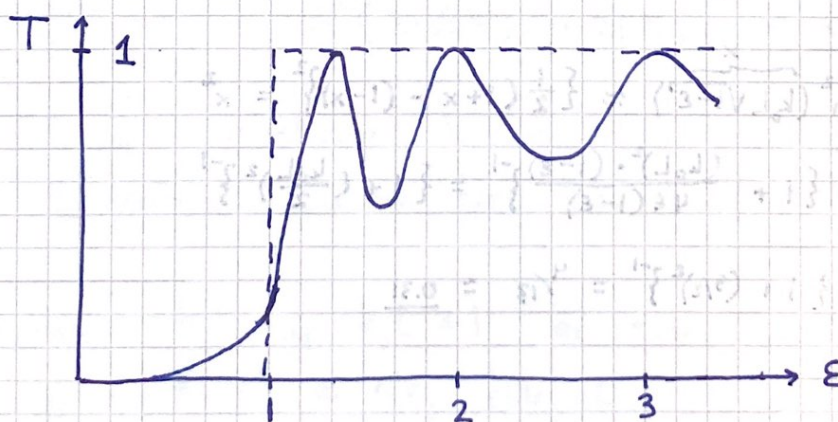
$$\Psi(x) = \begin{cases} A e^{\kappa x} + B e^{-\kappa x} & ; E < V_0 \\ a e^{iqx} + b e^{-iqx} & ; E > V_0 \end{cases}$$

Kontinuerlige Ψ og Ψ' i $x=0$ og $x=L$ gir

$$\left[1 + \frac{\sinh^2(k_0 L \sqrt{1-E'})}{4E(1-E)} \right]^{-1} ; E < 1$$

$$T = |t|^2 = \left[1 + \frac{\sin^2(k_0 L \sqrt{E-1'})}{4E(E-1)} \right]^{-1} ; E > 1$$

Her er $k_0 = \sqrt{2mV_0}/\hbar$ og $E = E/V_0$

Klassisk (----) : $T = \begin{cases} 0 & ; E < 1 \\ 1 & ; E > 1 \end{cases}$

Belyser noen poeng med konkret eksempel
a la tidligere gitte eksamensoppgaver.

Eks: Anta $V_0 = 230 \text{ meV}$, $m = 0.067 m_e$
og $L = 47 \text{ \AA}$.

(61)

- Bestem T når $E = 23 \text{ meV}$.
- Vis at $T \approx 16\varepsilon \cdot \exp(-2k_0L)$ når $\varepsilon \ll 1$ ($E \ll V_0$)
og $k_0L \gg 1$.
- Hvor stor blir feilen med T som i b) og E som i a) ?
- Hva er T når $E = V_0$?
- Hvilke verdier av K ($= E - V_0$) og λ på $0 < x < L$
gir $T = 1$?

---

a) Her er $k_0 = \sqrt{2mV_0}/\hbar = 0.638 \text{ nm}^{-1}$, dvs
 $k_0L = 0.638 \cdot 4.7 = 3.00$, og $\varepsilon = E/V_0 = 0.1$
 $\Rightarrow T = \left\{ 1 + \sinh^2(3 \cdot \sqrt{0.9}) / 4 \cdot 0.1 \cdot 0.9 \right\}^{-1} \approx \underline{\underline{0.0049}}$

[Poeng: Partikkelen har en viss sanns. for å
tunnelere gjennom det klassisk forbudte området.]

b) Hvis $\varepsilon \ll 1$ og $k_0L \gg 1$, er $\sinh(k_0L\sqrt{1-\varepsilon}) \approx \frac{1}{2}e^{k_0L} \gg 1$
og $4\varepsilon(1-\varepsilon) \approx 4\varepsilon$, slik at
 $T \approx \left\{ \frac{1}{16\varepsilon} e^{2k_0L} \right\}^{-1} = 16\varepsilon \cdot e^{-2k_0L} \ll 1$ [Poeng:
Enklere formel.]

c) Her: $T \approx 1.6 \cdot \exp(-6) \approx \underline{\underline{0.0040}}$,
en feil på ca 18%. (Skyldes først og fremst at vi
satte $\sqrt{1-\varepsilon} \approx 1$ i argumentet til sinh-funksjonen.)

d) Når $\varepsilon \rightarrow 1$, er $\sinh^2(k_0L\sqrt{1-\varepsilon}) = \sin^2(k_0L\sqrt{\varepsilon-1}) = (k_0L)^2 \cdot |\varepsilon-1|$
slik at $T = \left\{ 1 + (k_0L/2)^2 \right\}^{-1}$. Med $k_0L = 3$ blir $T = \underline{\underline{4/13}}$

$$e) \quad T=1 \text{ når } E>V_0 \text{ og } \sin(k_0 L \sqrt{E-V_0}) = 0 \quad (62)$$

$$\Rightarrow k_0 L \sqrt{E-V_0} = n\pi \quad (n=1,2,\dots)$$

$$\Rightarrow \frac{2mV_0}{\hbar^2} \cdot \left(\frac{E}{V_0} - 1\right) = \left(\frac{n\pi}{L}\right)^2$$

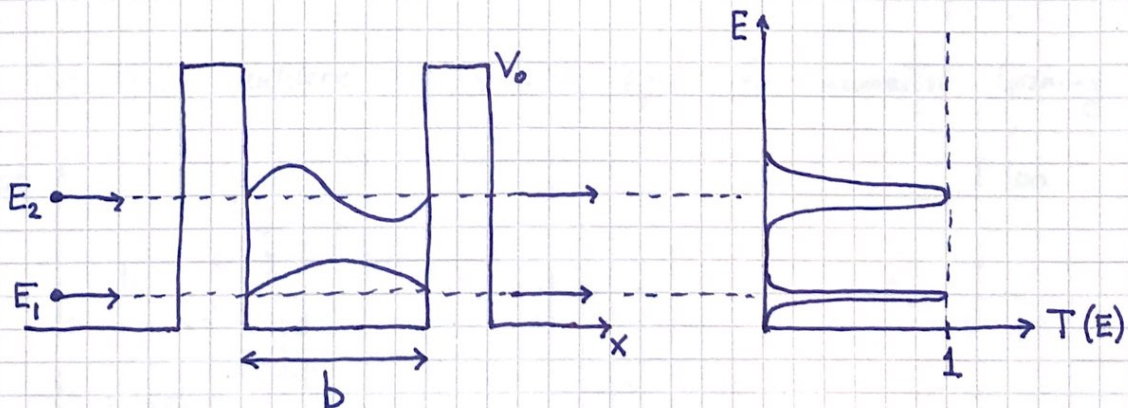
$$\Rightarrow E - V_0 = \underline{\underline{K = \frac{(n\pi\hbar/L)^2}{2m}}}$$

$$\Rightarrow p = \hbar/\lambda = 2\pi\hbar/\lambda = n\pi\hbar/L$$

$$\Rightarrow \underline{\underline{\lambda_n = 2L/n}}$$

Poeng: Stående bølger på bariereintervallet $0 < x < L$.
Resonansfenomen!

Resonant tunnelering:

Resonans og stående bølger i "brønnen" mellom barrierene gir $T=1$ når $\lambda_n = 2b/n$, dvs

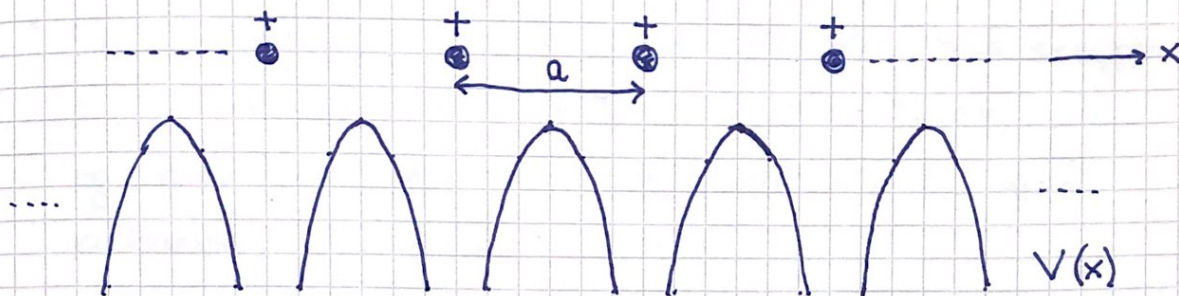
$$E_n = K_n = \frac{\hbar^2 k_n^2}{2m} = \frac{\hbar^2}{2m} \left(\frac{2\pi}{\lambda_n}\right)^2 = \frac{n^2 \pi^2 \hbar^2}{2m b^2} \quad (n=1,2,\dots)$$

(63)

Krystaller, periodisk potensial, og realisering av barrierer og brønner i halvledere

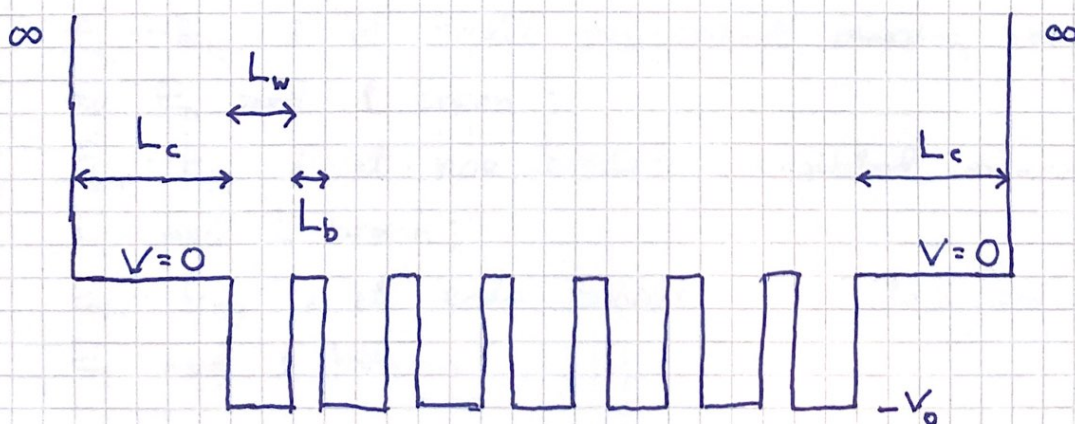
Et elektron i en regulær krystall "ser" et periodisk potensial:

$$\text{dvs } V(x + j \cdot a) = V(x) \quad ; \quad -\infty < j < \infty$$

a = gitterkonstant

En enda enklere 1D modell, egnet for numerisk løsning:

$$\text{gitterkonstant } a = L_w + L_b$$

N_A = antall "atomer" (dvs brønner)

$$L_k \approx N_A \cdot a = \text{krystallens utstrekning}$$

$$[\text{strengt tatt: } L_k = N_A \cdot L_w + (N_A - 1) \cdot L_b]$$

(64)

Programmet `periodisk.py` plottet $V(x)$ og E for bundne tilstander ($E < 0$), samt en "valgbar" $\Psi(x)$, med $V_0 = 14 \text{ eV}$, $L_w = 4 \text{ \AA}$, $L_b = 2 \text{ \AA}$ (dvs $a = 6 \text{ \AA}$) og $L_c = 50 \text{ \AA}$.

Noen observasjoner:

- $N_A = 1$ brønn gir her 3 bundne tilstander, med energier $E_0 = -12.54 \text{ eV}$, $E_1 = -8.33 \text{ eV}$, $E_2 = -2.16 \text{ eV}$ og tilhørende Ψ_0 , Ψ_1 og Ψ_2 med hhv 0, 1 og 2 nullpunkter, som ventet.
- $N_A = 2$ brønner gir $2 \cdot 3 = 6$ bundne tilstander, med E_0 og E_1 nær -12.54 eV (E_0 med 1 brønn); E_2 og E_3 nær -8.33 eV (E_1 —" —); E_4 og E_5 "nær" -2.16 eV (E_2 —" —)
- $N_A = 20$ brønner gir $20 \cdot 3 = 60$ bundne tilstander, med $E_0 \dots E_{19}$ i et smalt energibånd omkring verdien av E_0 med 1 brønn; $E_{20} \dots E_{39}$ i et noe bredere energibånd omkring E_1 med 1 brønn; $E_{40} \dots E_{59}$ i et enda bredere energibånd omkring E_2 med 1 brønn

Bølgefunksjonene: Periodiske funksjon $u(x)$, dvs slik at $u(x + j \cdot a) = u(x)$, modulert med stående bølger med bølgelengde $2L_k$, L_k , $2L_k/3$, ..., dvs:

$$\Psi_n(x) = u(x) \cdot \sin(k_n x) ; \quad k_n = \frac{n\pi}{L_k} ; \quad n = 1, 2, 3, \dots$$

Med $N_A \rightarrow \infty$ er sannsynligheten periodisk,

$$|\psi(x+j \cdot a)|^2 = |\psi(x)|^2,$$

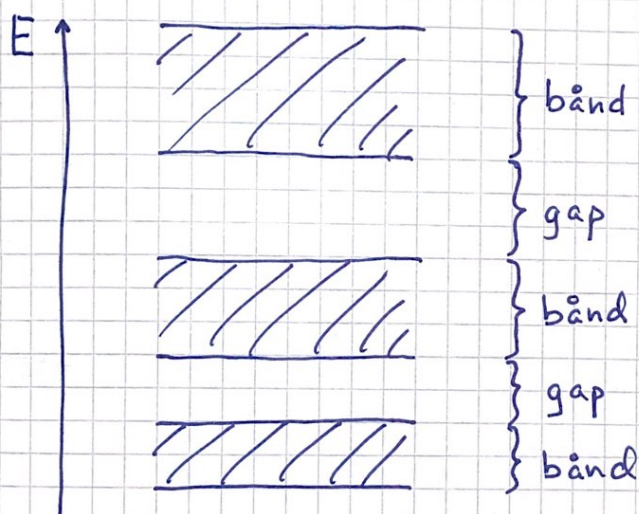
og bølgefunksjonene på formen

$$\psi(x) = e^{ikx} \cdot u(x) ; \quad u(x+j \cdot a) = u(x)$$

(Blochs teorem)

Vi har "nesten plane bølger" og "nesten frie elektroner"!

Kontinuerlige energibånd er adskilt med forbudte energigap:

N_A atomer i krystallen $\Rightarrow N_A$ romlige tilstander pr energibånd.

Elektroner har "indre dreieimpuls" - spin - som er kvantisert:

$$S = |\vec{S}| = \sqrt{s(s+1)} \hbar ; \quad s = 1/2$$

Måling av en komponent, f.eks. S_z , gir enten $+\hbar/2$ eller $-\hbar/2$.

Dvs: Et elektron kan være i to spinntilstander, (66)

χ_+ (med spinn "opp" ; $S_z = \hbar/2$) og χ_- (med spinn "ned" ; $S_z = -\hbar/2$).

Elektronets "totale tilstand" kombinerer den romlige delen (orbitalen) $\Psi(x)$ og spinndelen χ :

$$\Phi(x; +) = \Psi(x) \chi_+$$

$$\Phi(x; -) = \Psi(x) \chi_-$$

Konklusjon : $2N_A$ unike tilstander pr energibånd

Elektroner er såkalte fermioner, og to fermioner kan ikke okkupere samme enpartikkeltilstand Φ .

(Pauliprinsippet; mer senere.)

Systemets grunntilstand tilsvarer lavest mulig total energi.

Oppnås med 2 elektroner i hver orbital (1 med spinn opp og 1 med spinn ned), fra laveste energi og oppover.

Anta energibånd som ikke overlapper.

Anta Z elektroner pr atom (evt. pr enhetscelle, dvs gruppen med atomer som gjentas periodisk og danner krystallen), dvs totalt $Z \cdot N_A$ elektroner.

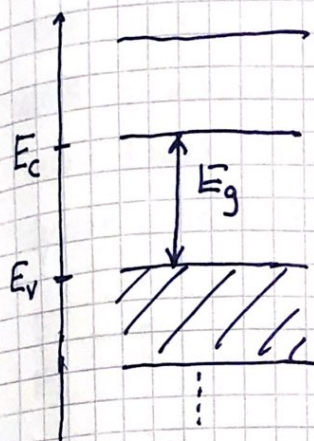
Hvis Z er oddetall: $\frac{Z-1}{2}$ fulle energibånd, 1 halvfullt, resten tomme. Materialet er et metall.

Hvis Z er partall: $Z/2$ fulle energibånd, resten tomme. (67)

Valensbåndet = øverste bånd med elektroner

Ledningsbåndet = nederste bånd uden elektroner

Conduction band

Båndgapet: $E_g = E_c - E_v$

Valence band

Isolator hvis $E_g \gtrsim 4 \text{ eV}$

Halvleder hvis $E_g \lesssim 4 \text{ eV}$.

Ved $T = 0 \text{ K}$ er en halvleder en isolator.

Økende temp. $T \Rightarrow$ elektroner eksiteres termisk, fra okkuperede tilstande med $E \approx E_v$, til ledige tilstande med $E \approx E_c$.

Si: $E_g \approx 1.1 \text{ eV}$

$\Rightarrow$ Ved 300 K ($k_B T = 25 \text{ meV}$) er svært få elektroner eksiteret til ledningsbåndet i rent Si.

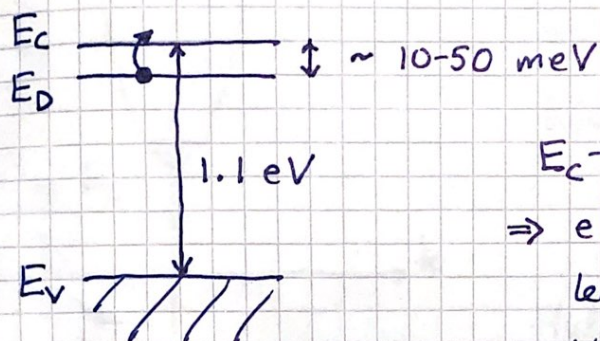

(68)

Doping av halvledere :

En liten andel av Si-atomene erstattes av atomer med 5 (N, P, As, Sb, Bi) eller 3 (B, Al, Ga, In, Tl) valenselektroner.

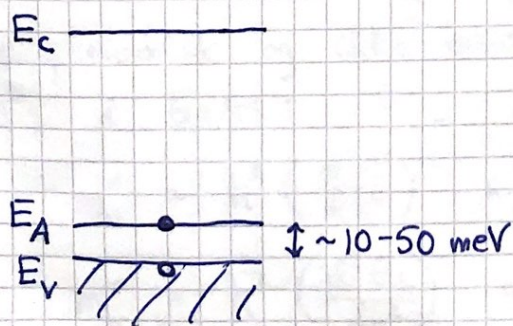
Med N, P, ... : 4 valenselektroner inngår i elektronpar ~~med~~ og danner bindinger med 4 Si-naboer. Nr 5 har høyere energi (dvs: er løst bundet til dopeatomet), typisk bare noen titalls meV under E_c :

$$E_c - E_D \sim k_B T$$

$\Rightarrow$ elektronet eksiteres lett til ledig tilstand i valensbåndet; blir essensielt et fritt elektron

Med B, Al, ... : De 3 valenselektronene danner bindinger med 3 av 4 Si-naboer. Binding nr 4 dannes ved å ta et elektron fra valensbåndet :

Dopeatomet har en ledig tilstand med energi E_A , like over E_v

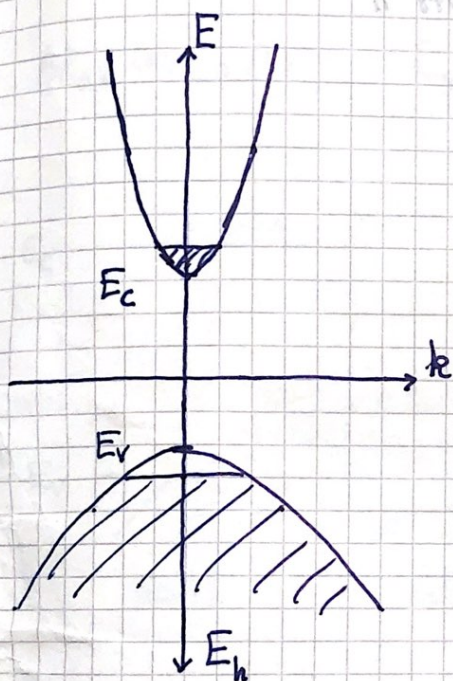
$\Rightarrow$ et elektron eksiteres lett til denne ledige tilstanden, og blir bundet til dopeatomet; etterlater seg et fritt hull i valensbåndet

E_D : Donornivå. Et elektron doneres til ledningsbåndet. (69)

E_A : Akseptornivå. Et elektron aksepteres fra valensbåndet.

Dispersjonsrelasjonen $E(k)$ er typisk kvadratisk nær $k=0$ i halvledere, både ved bunnen av ledningsbåndet og ved toppen av valensbåndet; f.eks i GaAs:

Elektroner i tilstander nær bunnen av ledningsbåndet:

$$E(k) = E_c + \frac{\hbar^2 k^2}{2m_e^*}$$

Hull, dvs ledige tilstander, nær toppen av valensbåndet:

$$E_h(k) = E_v + \frac{\hbar^2 k^2}{2m_h^*}$$

(økende nedover)

Partiklene er "som frie partikler", men siden potensialet er periodisk og ikke konstant, har de effektive masser m^* , i GaAs:

$$m_e^* = \hbar^2 \left(\frac{d^2 E}{dk^2} \right)^{-1} \approx 0.067 m_e$$

$$m_h^* = \hbar^2 \left(\frac{d^2 E_h}{dk^2} \right)^{-1} \approx 0.45 m_e$$

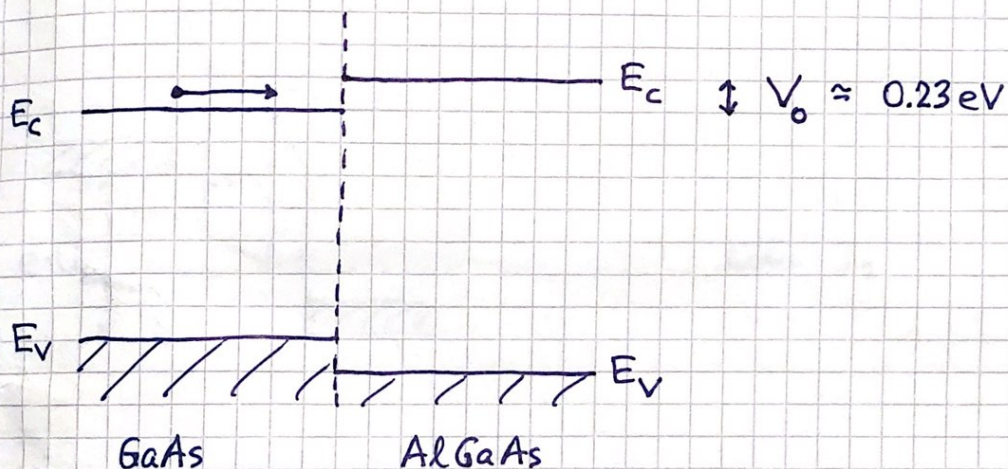

Ulike halvledere har ulike båndgap. Dermed kan tynne ⁽⁷⁰⁾ potensialbarrierer og -brønner (stykkeris konstante potensialer) lages med tynne lag av ulike halvledere som skjøtes sammen.

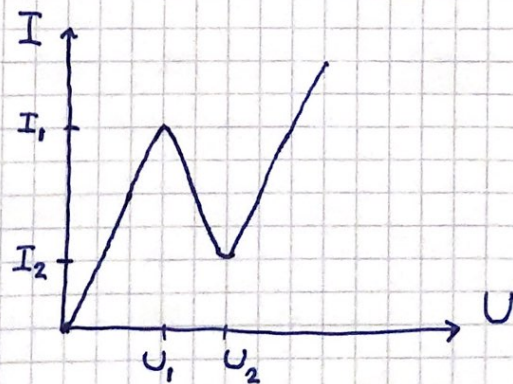
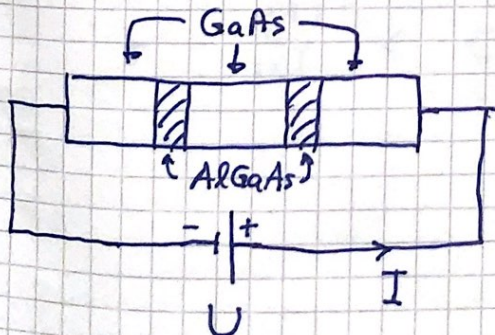
Konkret eksempel:

$$\text{GaAs} : E_g = 1.43 \text{ eV} \quad (\text{ved } 300 \text{ K})$$

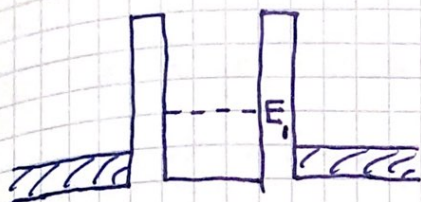
$$\text{Al}_{0.3}\text{Ga}_{0.7}\text{As} : E_g = 1.84 \text{ eV}$$

Resonant tunnelling eksperimentelt:

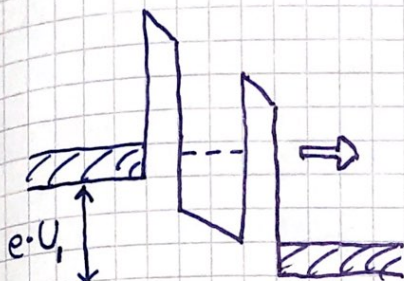

$$T(E_1) \approx 1$$

(71)

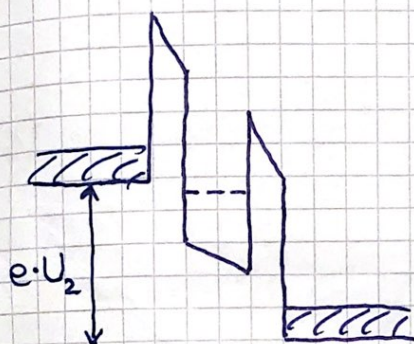
$$U = 0$$

$$I = 0$$

$$U = U_1$$

Stor I_1 pga resonant
tunnelering

$$U = U_2$$

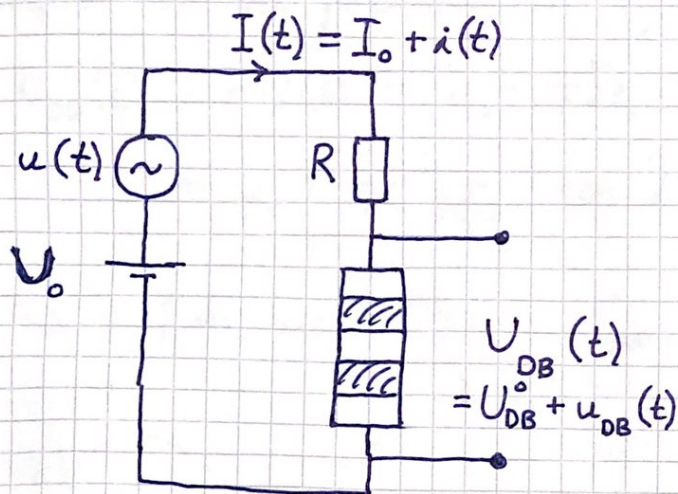
Liten I_2

⇒ Område med negativ differensiell resistans
mellom U_1 og U_2 :

$$r = \frac{\partial U}{\partial I} < 0$$

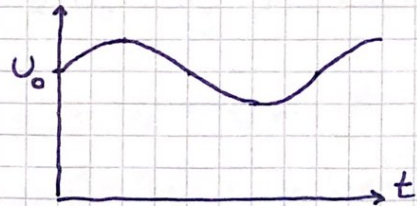

Eks : Spenningsforsterker

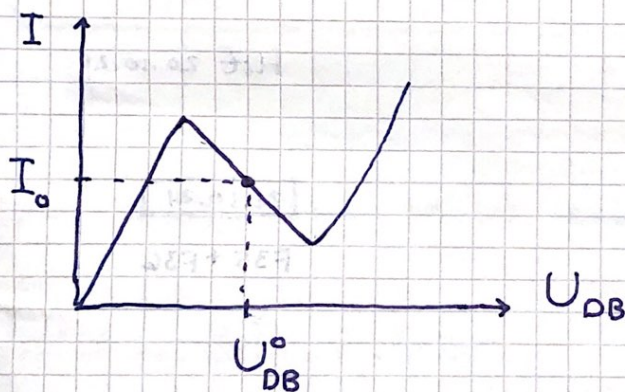

Påtrykt spenning:

$$U(t) = U_0 + u(t) \\ = U_0 + u_0 \sin \omega t$$

Hvis/Når $u(t) = 0$: $U_0 = RI_0 + U_{DB}^0$

Omkring U_{DB}^0 :

$$\frac{\partial I}{\partial U_{DB}} = \frac{1}{r} < 0$$

Kirchhoffs regler gir nå

$$U_0 + u_0 \sin \omega t = R(I_0 + i(t)) + U_{DB}^0 + u_{DB}(t) \\ = RI_0 + Ri(t) + U_{DB}^0 + r i(t) \\ = U_0 + (R+r)i(t)$$

Vå velger $R < |r|$, slik at $u(t) > 0$ gir $i(t) < 0$:

$$i(t) = \frac{u_0}{R+r} \sin \omega t = -\frac{u_0}{|r|-R} \sin \omega t$$

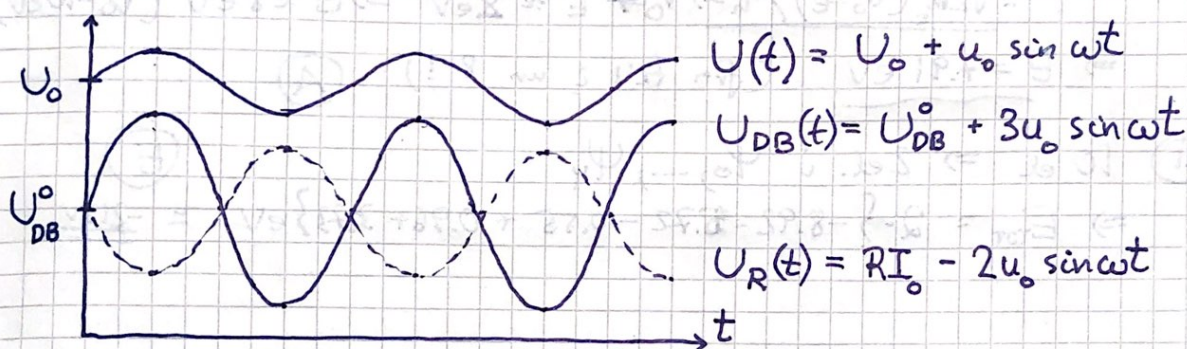

AC-signalet over dobbeltbarrieren blir en forsterket utgave av det påtrykte AC-signalet:

$$U_{DB}(t) = r \cdot i(t) = u_0 \cdot \frac{r}{r+R} \sin \omega t$$

$$= u_0 \cdot \frac{1}{1 - R/|r|} \cdot \sin \omega t$$

Hvis vi f.eks. antar $RI_0 = U_{DB}^0 = \frac{1}{2} U_0$ og $R = \frac{2}{3}|r|$:

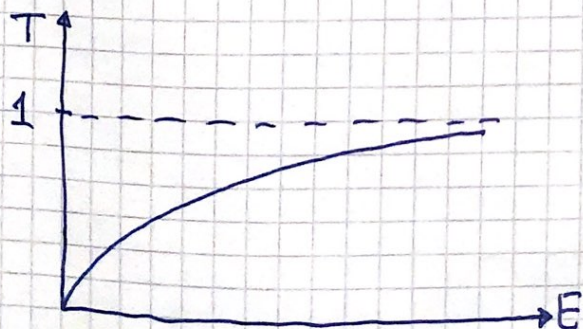

Et par andre eksakt løsbare eksempler:

δ -barriere, evt. δ -brønn

$V(x) = -\beta \delta(x)$; brønn når $\beta > 0$, barriere når $\beta < 0$

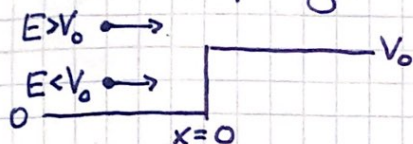
"Matching" av ψ i $x=0$, samt sprang i $\frac{d\psi}{dx}$ i $x=0$ (s. 46)
 gir $t = (1 + m\beta/ik\hbar^2)^{-1}$ og $T(E) = (1 + m\beta^2/2E\hbar^2)^{-1}$

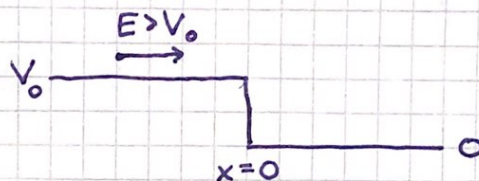
Merk at $T(E)$ er den samme for brønn og barriere!

(74)

Potentialsprang

eller

Matching av Ψ og $d\Psi/dx$ i $x=0$ gir:

For $E > V_0$: $r = \frac{k-q}{k+q}$, $t = \frac{2k}{k+q}$;

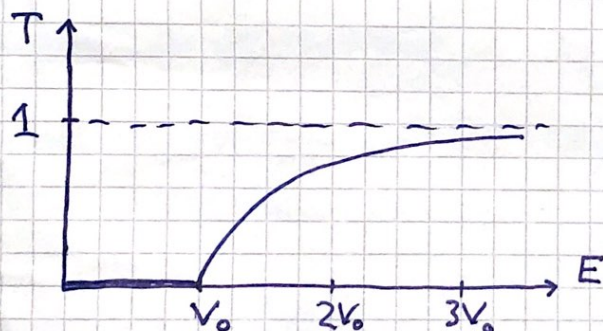
$$k^2 = \frac{2mE}{\hbar^2}$$

$$q^2 = \frac{2m(E-V_0)}{\hbar^2}$$

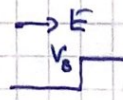
$$R = |j_r|/j_i = |r|^2 = \left(\frac{k-q}{k+q}\right)^2$$

$$T = j_t/j_i = |t|^2 \cdot q/k = \frac{4kq}{(k+q)^2} \quad (\text{fordi } j_t = |t|^2 \cdot \frac{\hbar q}{m})$$

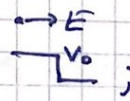
For $E < V_0$: $T=0$ og $R=1$ (selvfølgelig)

For $E > V_0$ er $T(E)$ den samme for

og

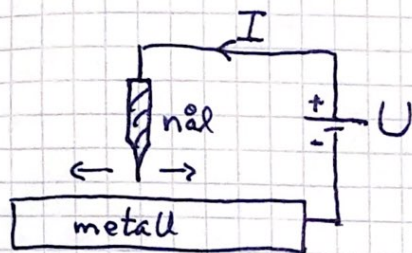

som med δ -potensialet.

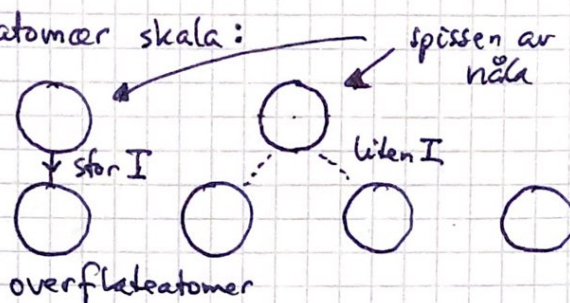

Noen flere anvendelser:

- STM: Scanning Tunneling Microscope

På atomær skala:

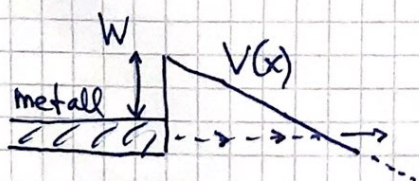
$I \sim T$, og transm. sanns. avtar eksponentielt med avstanden L mellom nål og nærmeste overflateatom; $T \sim \exp(-2\pi e L)$
Kjører nål horisontelt, måler $I(x, y)$ og avbilder overflaten med atomær oppløsning!

Nobelprisen i fysikk 1986, Binnig og Rohrer

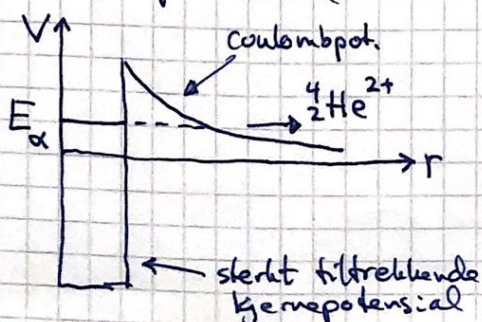
youtube: A boy and his atom

- Feltemisjon: Alternativ til fotol. effekt for å rive elektroner ut av metalloverflate.

$$\vec{E} = -dU/dx = \frac{1}{e} dV/dx$$

- α -stråling: Ustabil atomkjerne sender spontant ut α -partikkel
Modellpotensial (Gamow 1928):

Forklæres som tunnelering ut av kjernen, fra metastabil tilstand med energi E_α

QM i 2D og 3D

(76)

Plan uke 43 - 46 :

- Harmonisk oscillator og partikkel i boks
  - Degenerasjon
  - Dreieimpuls i 2D og 3D
  - Hydrogenatomet
  - Spinn
  - Atomer og molekyler
-

Harmonisk oscillator

$$\hat{H} = -\frac{\hbar^2}{2m} \nabla^2 + \frac{1}{2} m (\omega_x^2 x^2 + \omega_y^2 y^2 + \omega_z^2 z^2)$$

$$\nabla^2 = \frac{\partial^2}{\partial x^2} + \frac{\partial^2}{\partial y^2} + \frac{\partial^2}{\partial z^2}$$

TUSL har produktløsninger og separerer i 3 ligninger for 1D harm. osc. :

$$E = (n_x + \frac{1}{2})\hbar\omega_x + (n_y + \frac{1}{2})\hbar\omega_y + (n_z + \frac{1}{2})\hbar\omega_z$$

$$\Psi_{n_x n_y n_z}(x, y, z) = \phi_{n_x}(x) \phi_{n_y}(y) \phi_{n_z}(z)$$

$$\phi_{n_x}(x) = C_{n_x} \exp(-m\omega_x x^2/2\hbar) H_{n_x}(\sqrt{\frac{m\omega_x}{\hbar}} x) \quad \text{osv.}$$

$$n_x, n_y, n_z = 0, 1, 2, \dots$$

Hvis $\omega_x = \omega_y = \omega_z = \omega$:

(77)

$$V = \frac{1}{2} m \omega^2 (x^2 + y^2 + z^2) = \frac{1}{2} m \omega^2 r^2 = V(r)$$

det isotrop (kulesymmetrisk, retningssuavhengig) potensial,

med $E_N = (n_x + n_y + n_z + \frac{3}{2}) \hbar \omega = (N + \frac{3}{2}) \hbar \omega$; $N = 0, 1, 2, \dots$

og $\psi_{n_x n_y n_z} = C \cdot \exp(-m \omega r^2 / 2 \hbar) \cdot H_{n_x}(\sqrt{\frac{m \omega}{\hbar}} x) \cdot H_{n_y}(\sqrt{\frac{m \omega}{\hbar}} y) \cdot H_{n_z}(\sqrt{\frac{m \omega}{\hbar}} z)$

Partikkel i boks

$$V(x, y, z) = \begin{cases} 0 & \text{for } 0 < x < L_x, 0 < y < L_y \text{ og } 0 < z < L_z \\ \infty & \text{ellers} \end{cases}$$

TUSL separerer ; $\psi = 0$ på boksens 6 grenseflater :

$$E = \frac{\pi^2 \hbar^2}{2m} \left(\frac{n_x^2}{L_x^2} + \frac{n_y^2}{L_y^2} + \frac{n_z^2}{L_z^2} \right) ; n_x, n_y, n_z = 1, 2, 3, \dots$$

$$\psi_{n_x n_y n_z} = \sqrt{\frac{8}{L_x L_y L_z}} \sin \frac{n_x \pi x}{L_x} \sin \frac{n_y \pi y}{L_y} \sin \frac{n_z \pi z}{L_z}$$

Hvis $L_x = L_y = L_z = L$ (kubisk boks) :

$$E = \frac{\pi^2 \hbar^2}{2m L^2} (n_x^2 + n_y^2 + n_z^2)$$

$$\psi_{n_x n_y n_z} = \left(\frac{2}{L} \right)^{3/2} \sin \frac{n_x \pi x}{L} \sin \frac{n_y \pi y}{L} \sin \frac{n_z \pi z}{L}$$

Degenerasjon

(78)

1D : ingen degenerasjon; en egenfunksjon $\psi_n(x)$
pr energieigenverdi E_n

2D og 3D : med symmetri i $V(\vec{r})$ kan flere
 ψ tilsvare samme E

Degenerasjonsgrad :

g_N = antall tilstander med energi E_N

Eks 1 : 3D isotrop harmonisk oscillator

$$E_N = (N + \frac{3}{2})\hbar\omega = (n_x + n_y + n_z + \frac{3}{2})\hbar\omega$$

$$g_N = \sum_{n_x=0}^N (N - n_x + 1) \cdot 1 \quad \leftarrow \quad n_z = N - n_x - n_y = 1 \text{ mulig for gitt } n_x, n_y$$

$\uparrow$
 $n_x = 0, 1, \dots, N$
 $\uparrow$
 $n_y = 0, 1, \dots, N - n_x$
 $= N - n_x + 1$ mulige

$$= \sum_{j=1}^{N+1} j = \frac{(N+1)(N+2)}{2}$$

$$g_0 = 1 \quad (\psi_{000})$$

$$g_1 = 3 \quad (\psi_{100}, \psi_{010}, \psi_{001}) \quad \text{osv}$$

Eks 2 : Partikkel i kubisk boks

$$E_N = \frac{\pi^2 \hbar^2}{2mL^2} \cdot N ; \quad N = n_x^2 + n_y^2 + n_z^2 = 3, 6, 9, 11, 12, 14, \dots$$

$$g_3 = 1 \quad (\psi_{111}) ; \quad g_6 = 3 \quad (\psi_{211}, \psi_{121}, \psi_{112}) ;$$

$$g_9 = 3 \quad (\psi_{221}, \psi_{212}, \psi_{122}) ; \quad \dots ; \quad g_{14} = 6 ; \quad \dots$$

Eks 3: Spinndegenerasjon for elektroner

(79)

Hver orbital i Eks 1 og 2 kan kombineres med spinn tilstand "opp" (χ_+) eller "ned" (χ_-).

Gir total degenerasjonsgrad

$$g = g_N \cdot g_s = 2g_N$$

g_N = orbital deg. grad

g_s = spinndeg. grad = 2

Eks 4: Grunntilstanden for 20 (ikke-vekselvirkende!) elektroner i kubisk boks med sidekanter 4.0 nm; effektiv masse $m^* = 0.1m_e$. Hva er total energi?

Løsn: Energiniivåene er $E_N = N \cdot E_0$ med

$$N = n_x^2 + n_y^2 + n_z^2 \quad \text{og} \quad E_0 = \pi^2 \hbar^2 / 2m^* L^2 = 0.233 \text{ eV}$$

Fylles nedenfra med 2 elektroner i hver orbital $\psi_{n_x n_y n_z}$:

$$\begin{aligned} E_{\text{tot}} &= 2 \cdot E_3 + 2 \cdot 3 \cdot E_6 + 2 \cdot 3 \cdot E_9 + 2 \cdot 3 \cdot E_{11} \\ &= E_0 \cdot \{ 6 + 36 + 54 + 66 \} = 162 E_0 = \underline{\underline{37.8 \text{ eV}}} \end{aligned}$$

Eks 5: Hva blir E_0 , og dermed (ca) avstanden mellom energiniivåene, for en makroskopisk kubisk boks, med f.eks. $L = 1 \text{ mm}$?

$$\text{Løsn: } E_0 = \pi^2 \hbar^2 / 2 \cdot 0.1 \cdot m_e \cdot (10^{-3})^2 \quad \text{f} = 3.7 \cdot 10^{-12} \text{ eV}$$

Dvs, essensielt et kontinuerlig energispektrum.

Tilstandstetthet

(Density of states; DOS)

80

$$g(E) = \frac{dN}{dE} = \text{antall tilstander pr energienhet}$$

$$N(E) = \int_0^E g(E) dE = \text{antall tilstander p\aa intervall\et (0, E)}$$

$$1D: E_n = n^2 \pi^2 \hbar^2 / 2mL^2 \quad (n=1, 2, 3, \dots)$$

$\Rightarrow$ 2 tilstander ($g_s=2$) pr lengdeenhet langs n -aksen

$$\Rightarrow N_1(E) = 2 \cdot \sqrt{2mL^2 E / \pi^2 \hbar^2} = \# \text{ tilst. p\aa (0, E)}$$

$$\Rightarrow g_1(E) = \frac{\sqrt{2m}}{\pi \hbar} \cdot L \cdot E^{-1/2} = \text{DOS i 1D}$$

$$2D: E = (n_x^2 + n_y^2) \pi^2 \hbar^2 / 2mL^2 \quad (n_x, n_y = 1, 2, 3, \dots)$$

$\Rightarrow$ 2 tilstander ($g_s=2$) pr flateenhet i $(+, +)$ -kvadranten av (n_x, n_y) -planet

$$\begin{aligned} \Rightarrow N_2(E) &= 2 \cdot \frac{1}{4} \cdot \pi (n_x^2 + n_y^2) = \frac{\pi}{2} \cdot \frac{2mL^2}{\pi^2 \hbar^2} \cdot E \\ &= \# \text{ tilst. p\aa (0, E)} \end{aligned}$$

$$\Rightarrow g_2(E) = \frac{m}{\pi \hbar^2} \cdot L^2 = \text{DOS i 2D (uavh. av E)}$$

$$3D: E = (n_x^2 + n_y^2 + n_z^2) \pi^2 \hbar^2 / 2mL^2 \quad (n_x, n_y, n_z = 1, 2, 3, \dots)$$

$\Rightarrow$ 2 tilst. pr volumenhet i $(+, +, +)$ -oktanten av (n_x, n_y, n_z) -rommet

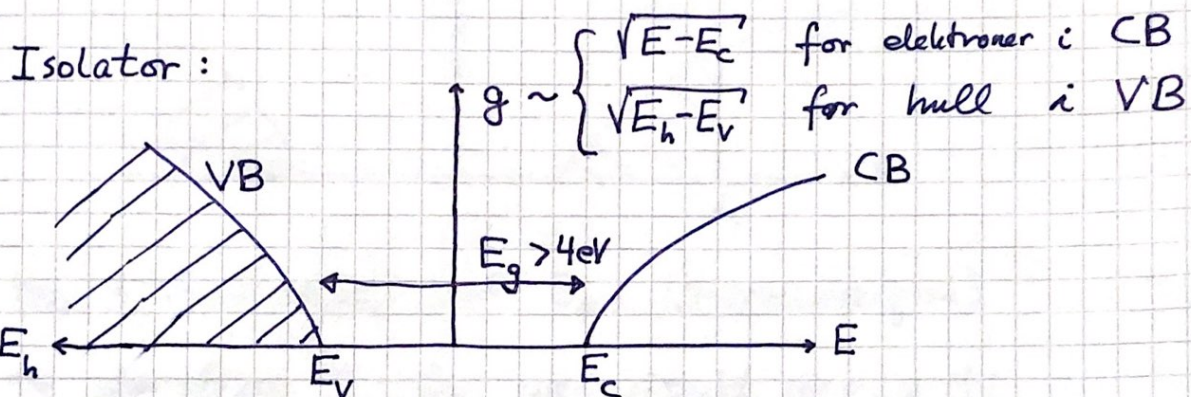
$$\Rightarrow N_3(E) = 2 \cdot \frac{1}{8} \cdot \frac{4\pi}{3} (n_x^2 + n_y^2 + n_z^2)^{3/2} = \frac{\pi}{3} \cdot \left(\frac{2mL^2 E}{\pi^2 \hbar^2} \right)^{3/2}$$

$$\Rightarrow g_3(E) = \frac{\sqrt{2} m^{3/2}}{\pi^2 \hbar^3} \cdot L^3 \cdot E^{1/2} = \text{DOS i 3D}$$

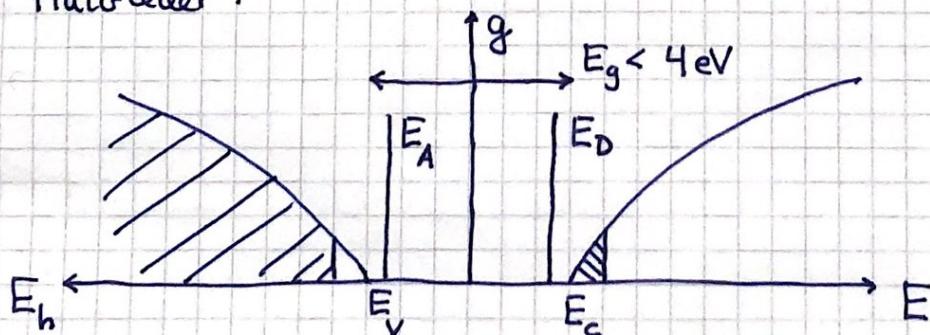
Energibånd, tilstandstæthet og materialtyper

Elektrisk ledningsevne $\sigma > 0$ (Ohms lov: $\vec{j} = \sigma \vec{E}$) dersom det er ledige tilstande lige over okkuperede tilstande. Da kan en påtrykt spænding U (og el. felt $\vec{E} = -\nabla U$) akselerere de mest energirike elektroner (og evt. hullene) og sette i gang en elektrisk strøm I i materialet - dvs $\sigma > 0$.

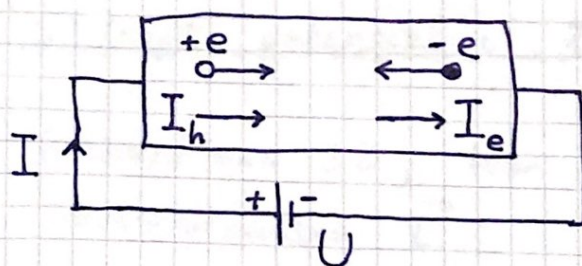
Ingen ledige tilstande for elektroner lige over E_v (eller for hull med $E_h \approx E_c$) $\Rightarrow I = 0$ selv om $U > 0$

Halvleder:

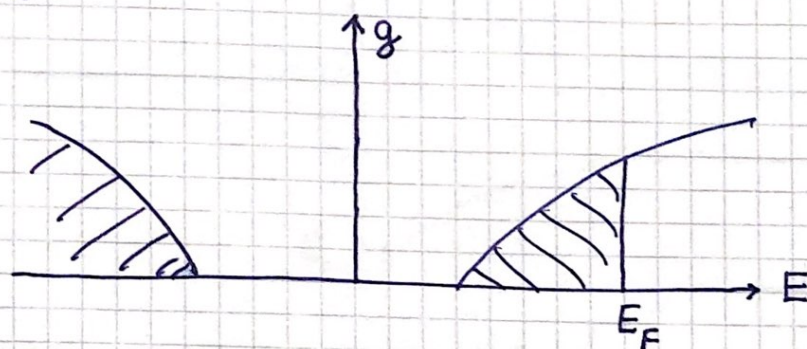
Elektroner og/eller hull eksiteres termisk, fra hhv E_D til E_c og fra E_A til E_v . Materialet blir "svakt metallisk", med ledige tilstande umiddelbart over okkuperete tilstande, $\Rightarrow I > 0$ når $U > 0$

$$I = I_e + I_h$$

Metall:

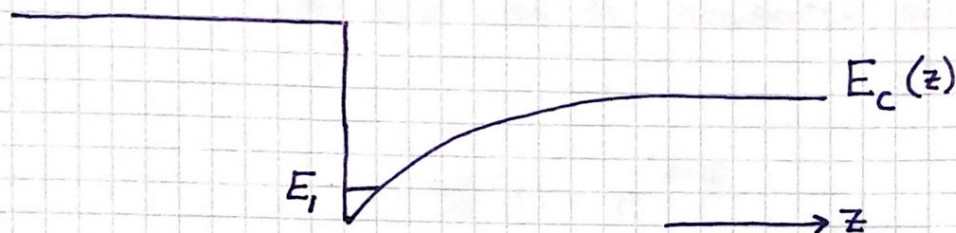
Høy tilstandstetthet ved E_F (Fermienergien)

$\Rightarrow$ stor strøm I for liten påtrykt spenning U

Isotropt potensial i 2D

- Enklere enn 3D; kun en komponent av dreieimpulsen $\vec{L}$
- Kan realiseres i ulike materialer, f.eks. nær grenseflaten mellom to halvledere:

Elektroner i nivået med energi E_i "ser" et todimensjonalt potensial $V(x,y)$.

Vi har laget en todimensjonal elektrongass (2DEG).
(Se f.eks. TFY4340 Nanofysikk)

Dersom $V(\vec{r})$ er isotropt, dvs $V(r)$, er gjerne polarkoordinater mest hensiktsmessig.

$$\text{TUSL: } -\frac{\hbar^2}{2\mu} \nabla^2 \Psi(r, \varphi) + V(r) \Psi(r, \varphi) = E \Psi(r, \varphi)$$

μ = massen; bruker m for å angi et kvantetall

$$r = \sqrt{x^2 + y^2}, \quad \tan \varphi = y/x, \quad x = r \cos \varphi, \quad y = r \sin \varphi$$

$$\Rightarrow \nabla^2 = \frac{\partial^2}{\partial x^2} + \frac{\partial^2}{\partial y^2} = \dots = \frac{\partial^2}{\partial r^2} + \frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial r} + \frac{1}{r^2} \frac{\partial^2}{\partial \varphi^2}$$

(med kjerneregel; se notater og video fra tidligere årsganger)

(84)

Produktløsning, $\Psi(r, \varphi) = R(r) \Phi(\varphi)$, og multiplikasjon av TUSL med $-2\mu r^2/\hbar^2 \Psi$ gir

$$\frac{r^2 R''}{R} + \frac{r R'}{R} - \frac{2\mu r^2}{\hbar^2} (V-E) = - \frac{\Phi''}{\Phi} = \text{samme konstant,}$$

som vi "f.eks." kan kalle m^2 . (Her er $R'' = \frac{d^2 R}{dr^2}$, $\Phi'' = \frac{d^2 \Phi}{d\varphi^2}$)

Med kjent $V(r)$ kan $R(r)$ og tilhørende energier E bestemmes (for gitt verdi av konstanten m).

Vinkeldelen:

$$\Phi'' + m^2 \Phi = 0 \Rightarrow \Phi(\varphi) = e^{im\varphi}$$

Entydige løsninger, $\Phi(\varphi+2\pi) = \Phi(\varphi)$, hvis

$$e^{im\varphi} e^{im \cdot 2\pi} = e^{im\varphi}$$

$$\Rightarrow e^{im \cdot 2\pi} = 1 \Rightarrow m = 0, \pm 1, \pm 2, \dots$$

Dette er egenfunksjoner til $\hat{L}_z$ (og for 2D bevegelse i xy-planet er $\hat{L} = L_z \hat{z}$):

$$\begin{aligned} \hat{L}_z \hat{z} &= (\vec{r} \times \vec{p})_z = (x \hat{x} + y \hat{y}) \times (p_x \hat{x} + p_y \hat{y}) \\ &= (x p_y - y p_x) \hat{z} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \Rightarrow \hat{L}_z &= x \hat{p}_y - y \hat{p}_x = \frac{\hbar}{i} \left(x \frac{\partial}{\partial y} - y \frac{\partial}{\partial x} \right) \\ &= \dots \begin{matrix} x = r \cos \varphi \\ y = r \sin \varphi \end{matrix} \dots = \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial \varphi} \end{aligned}$$

$$\Rightarrow \hat{L}_z \Phi_m = \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial \varphi} e^{im\varphi} = m\hbar \Phi_m$$

$\Rightarrow$ I 2D isotrop $V(r)$ er L_z kvantisert, med egenverdier $m\hbar$; $m = 0, \pm 1, \pm 2, \dots$

Kompatible størrelser

Fra før (s.39): $\Delta A \cdot \Delta B \geq \left| \frac{1}{2} \langle [\hat{A}, \hat{B}] \rangle \right|$

$\Rightarrow$ A og B kan ha skarpe verdier samtidig
($\Delta A = 0$ og $\Delta B = 0$) hvis $\hat{A}$ og $\hat{B}$ kommuterer.

Da er A og B kompatible størrelser.

Hvis $\Delta A = 0$ og $\Delta B = 0$, er partikkelen i en stasjonær tilstand Ψ som er egenfunksjon til $\hat{A}$ og $\hat{B}$:

$$\hat{A}\Psi = A\Psi \quad \text{og} \quad \hat{B}\Psi = B\Psi$$

Dvs: Når $\hat{A}$ og $\hat{B}$ kommuterer, har de felles egenfunksjoner.

Eks: Isotrop $V(r)$ i 2D

$$\hat{H} = -\frac{\hbar^2}{2\mu} \left(\frac{\partial^2}{\partial r^2} + \frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial r} + \frac{1}{r^2} \frac{\partial^2}{\partial \varphi^2} \right) + V(r)$$

$$\hat{L}_z = \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial \varphi}$$

$$\Rightarrow [\hat{H}, \hat{L}_z] = 0$$

$\Rightarrow$ Partikkelen kan ha skarp E og L_z samtidig.

Felles egenfunksjoner for $\hat{H}$ og $\hat{L}_z$:

$$\Psi(r, \varphi) = R(r) \Phi(\varphi) = R(r) e^{im\varphi}$$

Symmetri og paritet

$$\hat{P} \Psi(\vec{r}) = \Psi(-\vec{r})$$

dvs paritetsoperatoren $\hat{P}$ speiler Ψ gjennom origo.

Hvis $\hat{P} \Psi(\vec{r}) = p \Psi(\vec{r})$ med $p=1$ (like paritet) eller $p=-1$ (odde paritet), er Ψ egenfunksjon til $\hat{P}$.

Speiling gjennom origo:

$$1D : x \rightarrow -x$$

$$2D : \begin{aligned} x, y &\rightarrow -x, -y \\ r, \varphi &\rightarrow r, \varphi + \pi \end{aligned} \quad (\text{polarkoord.})$$

$$3D : \begin{aligned} x, y, z &\rightarrow -x, -y, -z \\ r, \theta, \varphi &\rightarrow r, \pi - \theta, \varphi + \pi \quad (\text{kulekoord.}) \\ \varrho, \varphi, z &\rightarrow \varrho, \varphi + \pi, -z \quad (\text{syylinderkoord.}) \end{aligned}$$

Eks: Isotrop $V(r)$ i 2D

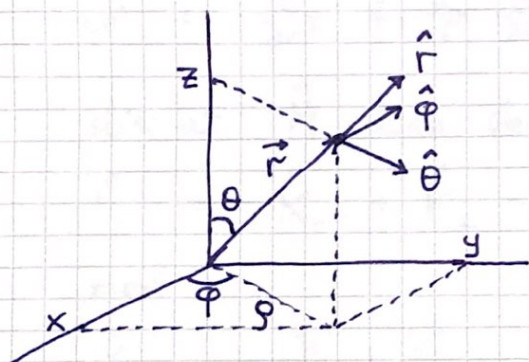
$$\begin{aligned} \hat{P} \Psi_m(r, \varphi) &= \Psi_m(r, \varphi + \pi) = R(r) e^{im(\varphi + \pi)} \\ &= (-1)^m R(r) e^{im\varphi} \\ &= p \Psi_m(r, \varphi) \end{aligned}$$

dvs like paritet for $m = 0, \pm 2, \pm 4, \dots$
 odde — " — $m = \pm 1, \pm 3, \dots$

Dreieimpuls i 3D

Fokus på isotrop $V(r) \Rightarrow$ bruker kulekoordinater

$$x = r \sin \theta \cos \varphi$$

$$y = r \sin \theta \sin \varphi$$

$$z = r \cos \theta$$

$$\hat{r} \times \hat{\theta} = \hat{\varphi}, \quad \hat{r} \times \hat{\varphi} = -\hat{\theta}$$

$$\hat{L} = \vec{r} \times \hat{p} = \frac{\hbar}{i} \vec{r} \times \nabla$$

$$\nabla = \hat{r} \frac{\partial}{\partial r} + \hat{\theta} \frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial \theta} + \hat{\varphi} \frac{1}{r \sin \theta} \frac{\partial}{\partial \varphi}$$

$$\vec{r} = r \hat{r}$$

$$\Rightarrow \hat{L} = \frac{\hbar}{i} \left(\hat{\varphi} \frac{\partial}{\partial \theta} - \hat{\theta} \frac{1}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \varphi} \right)$$

som med (bruk figuren ovenfor!)

$$\hat{\varphi} = -\hat{x} \sin \varphi + \hat{y} \cos \varphi$$

$$\hat{\theta} = (\hat{x} \cos \varphi + \hat{y} \sin \varphi) \cos \theta - \hat{z} \sin \theta$$

gir

$$\hat{L}_z = \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial \varphi} \quad (\text{som i 2D})$$

$$\hat{L}_x = \frac{\hbar}{i} \left(-\sin \varphi \frac{\partial}{\partial \theta} - \cos \varphi \frac{\cos \theta}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \varphi} \right)$$

$$\hat{L}_y = \frac{\hbar}{i} \left(\cos \varphi \frac{\partial}{\partial \theta} - \sin \varphi \frac{\cos \theta}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \varphi} \right)$$

$$(\text{evt. med } \cot \theta = \frac{\cos \theta}{\sin \theta})$$

Med produktregel for derivasjon får vi nå :

$$\hat{L}^2 = -\hbar^2 \left(\frac{\partial^2}{\partial \theta^2} + \cot \theta \frac{\partial}{\partial \theta} + \frac{1}{\sin^2 \theta} \frac{\partial^2}{\partial \varphi^2} \right)$$

$$\nabla^2 = \frac{\partial^2}{\partial r^2} + \frac{2}{r} \frac{\partial}{\partial r} - \frac{1}{r^2 \hbar^2} \hat{L}^2$$

slik at $\hat{H}$ kan skrives slik :

$$\hat{H} = \hat{K}_r + \hat{K}_L + V$$

med

$$\hat{K}_r = -\frac{\hbar^2}{2\mu} \left(\frac{\partial^2}{\partial r^2} + \frac{2}{r} \frac{\partial}{\partial r} \right) = \text{oper. knyttet til radiell bevegelse}$$

$$\hat{K}_L = \frac{1}{2\mu r^2} \hat{L}^2 = \text{oper. knyttet til angular bevegelse}$$

Anta isotrop $V(r)$. Da ser vi at hvert ledd i $\hat{H}$ kommuterer med $\hat{L}_z$ og $\hat{L}^2$, samt at $\hat{L}_z$ og $\hat{L}^2$ kommuterer. Dvs :

$$[\hat{H}, \hat{L}_z] = [\hat{H}, \hat{L}^2] = [\hat{L}^2, \hat{L}_z] = 0$$

og dermed også

$$[\hat{H}, \hat{L}_x] = [\hat{H}, \hat{L}_y] = [\hat{L}^2, \hat{L}_x] = [\hat{L}^2, \hat{L}_y] = 0,$$

siden ingenting gjør z-aksen "spesiell" med isotrop $V(r)$.

Men da er E , L^2 og L_z (eller L_x , eller L_y) kompatible størrelser og kan ha skarpe verdier samtidig, og vi kan finne felles egenfunksjoner for $\hat{H}$, $\hat{L}^2$ og $\hat{L}_z$ (eller $\hat{L}_x$, eller $\hat{L}_y$).

Men $\vec{L}$ kan ikke være skarp; bare en komponent om gangen. (Unntaket er $L=0$.)

Dette fordi $\hat{L}_x$, $\hat{L}_y$ og $\hat{L}_z$ ikke kommuterer:

$$\begin{aligned} [\hat{L}_x, \hat{L}_y] f &= \left(\frac{\hbar}{i}\right)^2 \left[y \frac{\partial}{\partial z} - z \frac{\partial}{\partial y}, z \frac{\partial}{\partial x} - x \frac{\partial}{\partial z} \right] f \\ &= \dots = -\hbar^2 \left(y \frac{\partial}{\partial x} - x \frac{\partial}{\partial y} \right) f = i\hbar \hat{L}_z f \end{aligned}$$

dvs

$$[\hat{L}_x, \hat{L}_y] = i\hbar \hat{L}_z$$

og med syklisk ombytte av komponentene ($x \rightarrow y, y \rightarrow z, z \rightarrow x$)

$$[\hat{L}_y, \hat{L}_z] = i\hbar \hat{L}_x \quad \text{og} \quad [\hat{L}_z, \hat{L}_x] = i\hbar \hat{L}_y$$

Så med f.eks. skarp L_z er L_x og L_y uskarpe.

Men hvis også L^2 er skarp, er selvsagt

$$L_x^2 + L_y^2 = L^2 - L_z^2$$

skarp.

Eks: Hva er $[\hat{L}_\varphi, \hat{L}_\theta]$?

$$\text{Løsn: } \hat{L}_\varphi = \frac{\hbar}{i} \frac{\partial}{\partial \theta}, \quad \hat{L}_\theta = -\frac{\hbar}{i \sin \theta} \frac{\partial}{\partial \varphi}$$

$$\begin{aligned} \Rightarrow [\hat{L}_\varphi, \hat{L}_\theta] f &= \hbar^2 \left\{ \frac{\partial}{\partial \theta} \frac{1}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \varphi} - \frac{1}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \varphi} \frac{\partial}{\partial \theta} \right\} f \\ &= \hbar^2 \cdot \left(-\frac{\cos \theta}{\sin^2 \theta} \right) \cdot \frac{\partial}{\partial \varphi} f \\ &= \underline{\underline{i\hbar \cot \theta \hat{L}_\theta f}} \end{aligned}$$

Eks 2: Hva er $[\hat{L}_\varphi, \hat{L}_r]$?   Løsn: $\hat{L}_r = 0$

Så, hvor skal vi egentlig?

Jo, vi skal løse TUSL, $\hat{H}\Psi = E\Psi$, med
 $\hat{H} = \hat{K}_r + \hat{K}_L + V(r)$ (og spesifikt $V(r) = -Ze^2/4\pi\epsilon_0 r$)

Vi vet at vi kan finne egenfunksjoner Ψ som er felles for $\hat{H}$, $\hat{L}^2$ og $\hat{L}_z$.

Vi prøver (som vanlig!) om produktløsninger fungerer,

$$\Psi(r, \theta, \varphi) = R(r) \cdot \Theta(\theta) \cdot \Phi(\varphi),$$

og det vil gå fint.

Fra før (2D isotrop $V(r)$) vet vi at

$$\Phi_m(\varphi) = e^{im\varphi} \quad (m = 0, \pm 1, \pm 2, \dots)$$

er egenfunk. til $\hat{L}_z$ med egenverdier $L_z = m\hbar$.

Egenverdilign. for $\hat{L}^2$ er i utgangspunktet

$$\hat{L}^2 \Psi = L^2 \Psi$$

Her er $R(r)$ å oppfatte som en konstant (ingen $\frac{\partial}{\partial r}$ i $\hat{L}^2$), så vi kan fokusere på vinkeldelen

$$Y(\theta, \varphi) = \Theta(\theta) \cdot \Phi(\varphi)$$

$$= \Theta(\theta) \cdot e^{im\varphi} \quad \text{for gitt } m$$

$$\text{Fra før: } \hat{L}^2 = -\hbar^2 \left(\frac{\partial^2}{\partial \theta^2} + \cot \theta \frac{\partial}{\partial \theta} + \frac{1}{\sin^2 \theta} \frac{\partial^2}{\partial \varphi^2} \right)$$

Av dimensjonsmessige grunner er $L^2 \sim \hbar^2$.

$\Rightarrow$ Vi setter $L^2 = \hbar^2 \cdot l \cdot (l+1)$ med $l = \text{konstant}$

(91)

Innsetting av $Y = \Theta(\theta) \cdot e^{im\varphi}$ gir nå

$$\left\{ \frac{d^2}{d\theta^2} + \frac{\cos\theta}{\sin\theta} \frac{d}{d\theta} - \frac{m^2}{\sin^2\theta} + l(l+1) \right\} \Theta = 0$$

Variabelskifte : $x = \cos\theta$

$$\Rightarrow (1-x^2)\Theta'' - 2x\Theta' - \frac{m^2}{1-x^2}\Theta + l(l+1)\Theta = 0$$

$m=0$: Legendres diff. lign. ; åpenbart enklest!

Potensrekke $\Theta(x) = \sum_{n=0}^{\infty} a_n x^n$ settes inn og gir rekursjonsformelen

$$\frac{a_{n+2}}{a_n} = \frac{n(n+1) - l(l+1)}{(n+1)(n+2)},$$

som for $n \gg 1$ gir

$$\frac{a_{n+2}}{a_n} \approx \frac{n}{n+2}$$

og dermed

$$\Theta(x) \approx \sum_n \frac{1}{n} x^n$$

som divergerer i $x=1$, dvs $\theta=0$, hvis ikke rekka bryter av. Som skjer hvis $l=n$, så tillatte l -verdier er:

$$l = 0, 1, 2, \dots$$

Løsninger er Legendrepolyonomer $P_l(x)$:

$$P_0(x) = 1, \quad P_1(x) = x, \quad P_2(x) = \frac{1}{2}(3x^2 - 1), \dots$$

som kan genereres med Rodrigues' formel

$$P_l(x) = \frac{1}{2^l \cdot l!} \frac{d^l}{dx^l} (x^2 - 1)^l$$

$m \neq 0$: Se s. 44-45 i Tillegg 5 for detaljer.

Får samme ligning for $*m$ og $-m$ (pga m^2 i ligningen).

Løsninger er assosierte Legendrefunksjoner $P_l^m(x)$ som kan genereres fra $P_l(x)$:

$$P_l^m(x) = (1-x^2)^{m/2} \frac{d^m}{dx^m} P_l(x) \quad ; \quad m > 0$$

$$P_l^{-m}(x) = P_l^m(x) \quad ; \quad x = \cos \theta$$

Oppsummert: Partikkel i isotropt potensial $V(r)$ har kvantisert dreieimpuls (i absolutthverdi),

$$L = |\vec{L}| = \sqrt{l(l+1)} \hbar \quad ; \quad l = 0, 1, 2, \dots$$

og kvantiserte komponenter,

$$L_z = m \hbar \quad ; \quad m = 0, \pm 1, \dots, \pm l$$

Må ha $|L_z| \leq |\vec{L}|$; derfor $|m| \leq l$.

Egenfunkt. til $\hat{L}_z$ og $\hat{L}^2$ er de sfæriske harmoniske:

$$Y_{lm}(\theta, \varphi) = \Theta_{lm}(\theta) \cdot e^{im\varphi} \quad ; \quad \Theta_{lm}(\theta) = \begin{cases} P_l(\cos \theta) & (m=0) \\ P_l^m(\cos \theta) & (m \neq 0) \end{cases}$$

Sfæriske harmoniske (Kuleflatefunksjoner)

Normering:
$$\int_{\theta=0}^{\pi} \int_{\varphi=0}^{2\pi} |Y_{lm}|^2 \underbrace{\sin \theta d\theta d\varphi}_{d\Omega \text{ (romvinklelement)}} = 1$$

Ortogonalitet:
$$\iint Y_{lm}^* Y_{l'm'} d\Omega = \delta_{ll'} \delta_{mm'}$$

Paritet:
$$\hat{P} \Phi_m(\varphi) = (-1)^m \Phi_m(\varphi)$$

$$\hat{P} P_l^m(\cos \theta) = (-1)^{l-m} P_l^m(\cos \theta)$$

[For alle heltallige m ; $P_l^0(x) = P_l(x)$]

$$\Rightarrow \hat{P} Y_{lm} = (-1)^l Y_{lm}$$

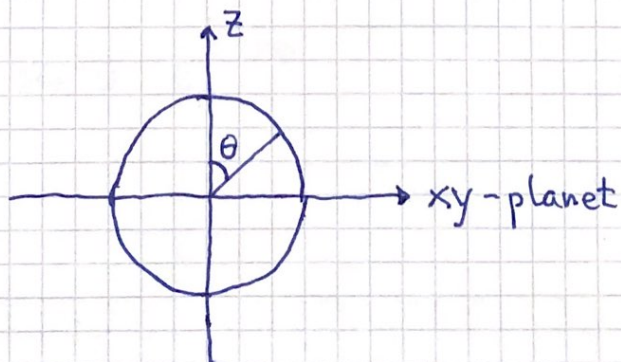
Terminologi:

l -verdi	0	1	2	3	4	5	...
betegnelse	s	p	d	f	g	h	...

Polardiagram (for visualisering):

Kurve med avstand $|Y_{lm}|^2$ til origo.
(Rotasjonssymmetrisk om z -aksen da $|Y_{lm}|$ er uavh. av φ)

$$Y_{00} = \frac{1}{\sqrt{4\pi}} \quad (\text{s-tilstand})$$

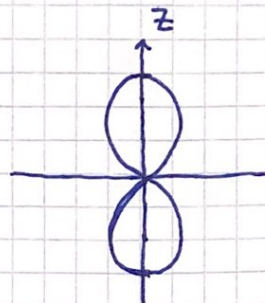

p-tilstander:

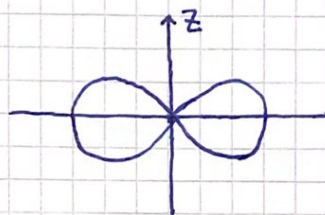
$$Y_{10} = \sqrt{\frac{3}{4\pi}} \cos \theta = \sqrt{\frac{3}{4\pi}} \frac{z}{r} = P_z$$

$$|Y_{10}|^2 = \frac{3}{4\pi} \cos^2 \theta$$

$$Y_{1,\pm 1} = \mp \sqrt{\frac{3}{8\pi}} \sin \theta e^{\pm i\varphi}$$

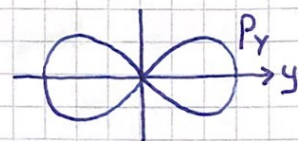
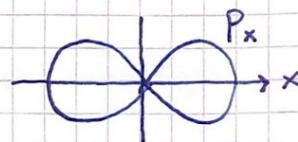
$$|Y_{1,\pm 1}|^2 = \frac{3}{8\pi} \sin^2 \theta$$

$$Y_{11} \mp Y_{1,-1} \sim \sin \theta (e^{i\varphi} \pm e^{-i\varphi})$$

$$\sim \sin \theta \cdot \begin{cases} \cos \varphi \\ \sin \varphi \end{cases}$$

$$= \begin{cases} x/r \\ y/r \end{cases} = \begin{cases} P_x \\ P_y \end{cases}$$

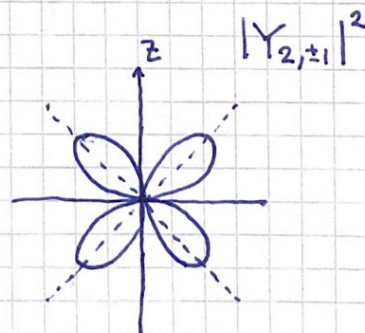
d-tilstander:

$$Y_{20}, Y_{2,\pm 1}, Y_{2,\pm 2}$$

$$Y_{20} \sim 3\cos^2 \theta - 1$$

$$Y_{2,\pm 1} \sim \mp \sin \theta \cos \theta e^{\pm i\varphi}$$

$$Y_{2,\pm 2} \sim \sin^2 \theta e^{\pm 2i\varphi}$$

Kvantisert rotasjonsenergi

Antar stivt legeme med treghetsmoment I .

$$K = \frac{1}{2} I \omega^2 ; \quad \vec{L} = I \vec{\omega} \Rightarrow K = L^2 / 2I$$

$$\text{Kvantisering: } \hat{K} = \frac{1}{2I} \hat{L}^2$$

$$\text{Egenverdligning: } \hat{K} Y_{lm} = K_l Y_{lm}$$

$$\text{Mulige rotasjonsenergier: } K_l = \hbar^2 l(l+1) / 2I ; \quad l=0,1,2,\dots$$

$$\text{Degenerasjonsgrad: } g_l = 2l+1 \quad (\text{pga } m=0, \pm 1, \dots, \pm l)$$

Tilnærmet kontinuerlig spektrum for molekyler ved romtemperatur:

$$\Delta K = K_l - K_{l-1} = \frac{\hbar^2 l}{2I} \quad \text{er størst for molekylet}$$

H_2 , som har $I = \mu \cdot d^2$ med $\mu = \frac{m_1 m_2}{m_1 + m_2} = \frac{1}{2} u$ og bindingslengde $d \approx 1 \text{ \AA}$. Da er $\hbar^2 / I \approx 8 \text{ meV}$, mens $k_B T \approx 25 \text{ meV}$. De to kvadratiske rotasjonsfrihetsgradene bidrar med $2 \cdot \frac{1}{2} k_B$ til C_v pr molekyl (i henhold til EPP).

Ved lave temperaturer kan rotasjonsspektret måles via absorpsjon og emisjon av foton med energi $h\nu = \Delta K$.

Dreieimpulsbevarelse gir utvalgsregelen $\Delta l = \pm 1$.
(Et foton har spinn $\pm \hbar$)

Radialligning

Med vilkårlig isotropt potensial $V(r)$:

$$\underbrace{\left[-\frac{\hbar^2}{2\mu} \left(\frac{\partial^2}{\partial r^2} + \frac{2}{r} \frac{\partial}{\partial r} \right) \right]}_{\hat{K}_r} + \underbrace{\frac{1}{2\mu r^2} \hat{L}^2}_{\hat{K}_L} + V(r) \Big] R Y_{lm} = E R Y_{lm}$$

- $\hat{L}^2 Y_{lm} = \hbar^2 l(l+1) Y_{lm}$
- Lurt å innføre $u(r) = r \cdot R(r)$; lign. for u blir:

$$-\frac{\hbar^2}{2\mu} \frac{d^2 u(r)}{dr^2} + V_{\text{eff}}^l(r) u(r) = E u(r)$$

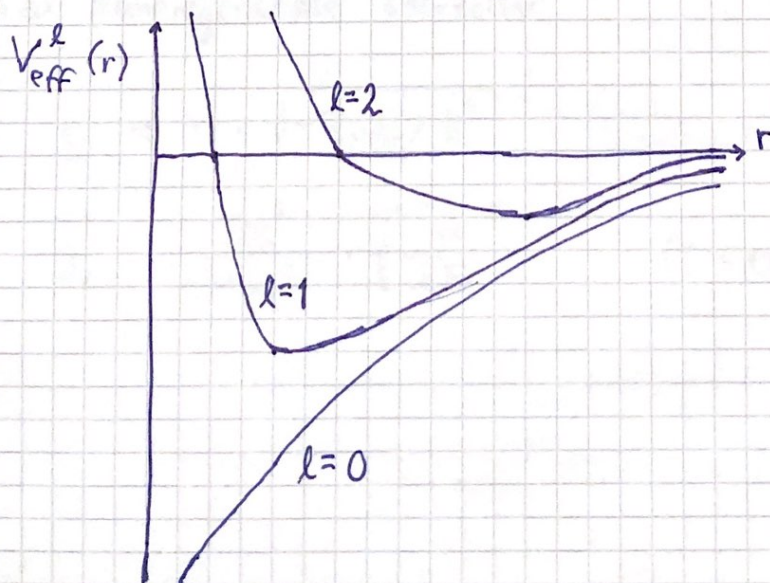
ders TUSL i 1D med et "effektivt" potensial

$$V_{\text{eff}}^l(r) = V(r) + \frac{l(l+1)\hbar^2}{2\mu r^2}$$

det egentlige
potensialet

↑ frastøtende sentrifugalbidrag;
gjør området nær $r=0$
klassisk forbudt når $l > 0$

Med Coulombpotensialet $V(r) = -Ze^2/4\pi\epsilon_0 r$:

Siden $\min \{V_{\text{eff}}^l\} < 0$ for alle verdier av l , forventer vi bundne tilstander, med $E_{n_r, l} < 0$, for alle l , med radielt kvantetall $n_r = 0, 1, 2, \dots$, og tilhørende bølgefunksjoner $u_{n_r, l}(r)$ med n_r nullpunkter.

Systemet $(H, He^+, Li^{2+}, \dots)$ består av to partikler, elektronet med masse m_e og kjernen med masse $Z \cdot m_p$ (+evt. m_n pr nøytron). Som for toatomige molekyler separerer bevegelsen i tyngdepunktbevegelsen (fri partikkel med masse $m_e + Z \cdot m_p + N \cdot m_n$; uinteressant for oss) og relativbevegelsen, som en partikkel med redusert masse, som for H-atomet er (med $Z=1, N=0$)

$$\mu = \left(\frac{1}{m_e} + \frac{1}{m_p} \right)^{-1} = 0.9995 m_e \approx m_e$$

Ligningen for u blir

$$\frac{d^2 u}{dg^2} + \left\{ \frac{\lambda}{g} - \frac{l(l+1)}{g^2} - \frac{1}{4} \right\} u = 0$$

med dimensjonsløse størrelser

$$g = r \cdot \sqrt{-8\mu E / \hbar^2}$$

$$\lambda = \frac{Ze^2}{4\pi\epsilon_0 \hbar} \cdot \sqrt{\frac{-\mu}{2E}} \quad (E < 0)$$

- For $l=0$ ser vi at en løsning, uten nullpunkter for $\rho > 0$, er $u(\rho) = \rho \cdot \exp(-\rho/2)$, for da er $u''(\rho) = \exp(-\rho/2) \cdot (\rho/4 - 1)$, og innsettning gir

$$\exp(-\rho/2) (\rho/4 - 1 + \lambda - \rho/4) = 0,$$

som er oppfylt når $\lambda = 1$, dvs $E = -\frac{\mu (Ze^2)^2}{32\pi^2 \epsilon_0^2 \hbar^2}$.

Med $Z=1$ og $\mu = m_e$ er dette $E \approx -13.6 \text{ eV}$.

- For $l > 0$ skal vi se at $u(\rho) = \rho^{l+1} \cdot \exp(-\rho/2)$ fungerer bra, både i grensen $\rho \rightarrow \infty$ og når $\rho \rightarrow 0$.

For store ρ ($\rho \gg \lambda$ og $\rho \gg l$) er ligningen omtrent

$$u'' - \frac{1}{4} u = 0$$

med

$$\begin{aligned} u'' &= e^{-\rho/2} \{ l(l+1) \rho^{l-1} - (l+1) \rho^l + \frac{1}{4} \rho^{l+1} \} \\ &\approx e^{-\rho/2} \cdot \frac{1}{4} \rho^{l+1} \Rightarrow u'' - \frac{1}{4} u \approx 0 ; \text{OK} \end{aligned}$$

Når $\rho \rightarrow 0$, er ligningen omtrent

$$u'' - \frac{l(l+1)}{\rho^2} u = 0$$

$$\begin{aligned} \text{med } u &= \rho^{l+1} \cdot \exp(-\rho/2) \approx \rho^{l+1}, \quad u' \approx (l+1) \rho^l \\ \text{og } u'' &\approx l(l+1) \rho^{l-1} \end{aligned}$$

$$\Rightarrow u'' - \frac{l(l+1)}{\rho^2} u \approx 0 ; \text{OK}$$

- Dermed satser vi på løsningsformen $u(\rho) = e^{-\rho/2} \cdot v(\rho)$ med potensrekke for $v(\rho)$ som starter fra ρ^{l+1} , dvs

$$v(\rho) = \sum_{k=0}^{\infty} C_k \cdot \rho^{l+1+k}$$

Ligningen for $u(\rho)$:

(99)

$$u'' - u' + \left\{ \frac{\lambda}{\rho} - \frac{l(l+1)}{\rho^2} \right\} u = 0$$

Innsetting gir rekursjonsformelen

$$\frac{C_k}{C_{k-1}} = \frac{l+k-\lambda}{k(2l+1+k)} \quad ; \quad k=1, 2, 3, \dots$$

som for $k \gg 1$ gir $C_k/C_{k-1} \approx 1/k$, og dermed

$$u(\rho) = \left(\sum_k \frac{1}{k!} \rho^k \right) \cdot \rho^{l+1} \sim e^\rho \cdot \rho^{l+1}, \text{ slik at}$$

$$u(\rho) \sim \rho^{l+1} \cdot e^{\rho/2} \rightarrow \infty \text{ når } \rho \rightarrow \infty.$$

Rekka må bryte av, dvs $\lambda = \text{et heltall} \geq l+1$.

Vi bytter navn fra λ til n :

$$n = l+1 + n_r \quad ; \quad n_r = 0, 1, 2, \dots$$

For gitt n er $l = n-1 - n_r \leq n-1$

Dvs: $n=1, 2, 3, \dots$; $l=0, 1, \dots, n-1$

Energieigenverdier for de bundne tilstandene er:

$$E_n = - \frac{\mu (Ze^2)^2}{32\pi^2 \epsilon_0^2 \hbar^2 n^2} = -\mu c^2 \cdot \frac{(Z\alpha)^2}{2n^2} \quad ; \quad n=1, 2, 3, \dots$$
$$\approx -13.6 \text{ eV} \cdot Z^2/n^2$$

$$\left(\alpha = e^2/4\pi\epsilon_0\hbar c \approx 1/137 \right)$$

(100)

Degenerasjon: Generelt gir isotrop $V(r)$ bundne energier $E_{n_r, l}$ som avhenger av n_r og l .
 Med $V(r) \sim -1/r$ avhenger E_n bare av summen av n_r og l , dvs av $n = n_r + l + 1$. For gitt n :

$$g_n = \sum_{l=0}^{n-1} (2l+1) = 1 + 3 + \dots + (2n-3) + (2n-1)$$

$$= 2n + 2n + \dots = 2n \cdot \frac{n}{2} = \underline{\underline{n^2}}$$

Radialfunksjonene:

$$R_{n,l} = \frac{u}{r} \sim \frac{v}{\rho} e^{-\rho/2} = \rho^l e^{-\rho/2} \sum_{k=0}^{n_r} C_k \rho^k$$

Rekursjonsformelen

$$C_k = C_{k-1} \cdot \frac{k - (n_r + 1)}{k(k + 2l + 1)} \quad ; \quad k = 1, 2, \dots, n_r$$

gir Laguerre-polynomene av grad $n_r = n - l - 1$

Med $E_n = -\mu c^2 (Z\alpha)^2 / 2n^2$ har vi

$$\rho = r \cdot \sqrt{-8\mu E_n} / \hbar = r \cdot 2/na \quad \text{med}$$

$$a = \hbar / \mu c Z\alpha.$$

For H-atomet: $Z=1$, $\mu \approx m_e$

$$\Rightarrow a \approx a_0 = \hbar / m_e c \alpha \approx 0.529 \text{ \AA}$$

dvs Bohr-radien

Normering :

(101)

$$\Psi_{nlm}(r, \theta, \varphi) = R_{nl}(r) Y_{lm}(\theta, \varphi)$$

$$\int |\Psi|^2 d^3r = 1 \quad ; \quad d^3r = r^2 dr \sin\theta d\theta d\varphi$$

$$\iint |Y_{lm}|^2 d\Omega = 1 \quad (\text{se s. 93})$$

$$\Rightarrow \int_0^\infty R_{nl}^2(r) r^2 dr = \int_0^\infty u_{nl}^2(r) dr = 1$$

Radialtetthet : $u_{nl}^2 = dP_{nl}/dr = \text{sannsk. pr}$
lengdeenhet radielt

Ortogonalitet :

$$\int \Psi_{n'l'm'}^* \Psi_{nlm} d^3r = \delta_{nn'} \delta_{ll'} \delta_{mm'}$$

Terminologi :

Orbitalene benevnes med n -verdien foran
 s, p, d, f osv for hhv $l = 0, 1, 2, 3$ osv.

				Ant. nullpunkter
Eks:	1s	$n=1, l=0$	$(\Rightarrow n_r = 0)$	0
	2s	$n=2, l=0$	$(\Rightarrow n_r = 1)$	1
	2p	$n=2, l=1$	$(\Rightarrow n_r = 0)$	0
	3s	$n=3, l=0$	$(n_r = 2)$	2
	3p	$n=3, l=1$	$(n_r = 1)$	1
	3d	$n=3, l=2$	$(n_r = 0)$	0

Eks: 3. juni 2019; H-atomets 2s-tilstand

(102)

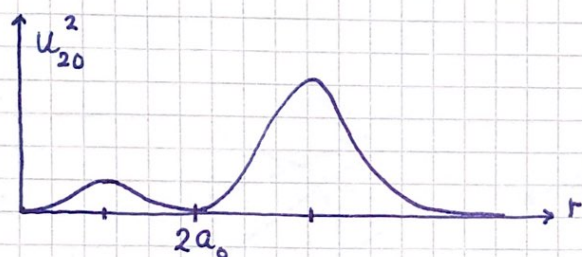
$$\psi_{200} = R_{20} \cdot Y_{00}$$

(28) Hva er elektronets klassiske venderadius?

$$E_2 = V(r_2) \Rightarrow \frac{-13.6 \text{ eV}}{4} = -\frac{e^2}{4\pi\epsilon_0 r_2} \Rightarrow r_2 = \underline{4.2 \text{ \AA}}$$

(29) Hvor er radialtettheten $u_{20}^2 = r^2 R_{20}^2$ størst?

$$u_{20}^2 = \text{konst} \cdot \left\{ r^2 \left(1 - r/2a_0\right)^2 \exp(-r/a_0) \right\}$$

Må finne største

$x = r/a_0$ som gir

$$du_{20}^2/dx = 0, \text{ evt}$$

$$du_{20}/dx = 0$$

$$u_{20}(x) \sim x \cdot (1 - x/2) \cdot e^{-x/2}$$

$$\Rightarrow \frac{du_{20}}{dx} \sim (1-x)e^{-x/2} - (x - \frac{x^2}{2}) \cdot \frac{1}{2} e^{-x/2}$$

$$= e^{-x/2} \cdot \left(1 - \frac{3x}{2} + \frac{x^2}{4}\right)$$

$$\Rightarrow \frac{1}{4}x^2 - \frac{3}{2}x + 1 = 0 \Rightarrow x = \frac{3/2 \pm \sqrt{9/4 - 1}}{1/2} = 3 \pm \sqrt{5}$$

$$\Rightarrow \text{Max } u_{20}^2 \text{ for } r = a_0 \cdot (3 + \sqrt{5}) \approx \underline{2.77 \text{ \AA}}$$

(30) Hvorfor har 2s-tilstanden i H-atomet spesielt lang levetid?

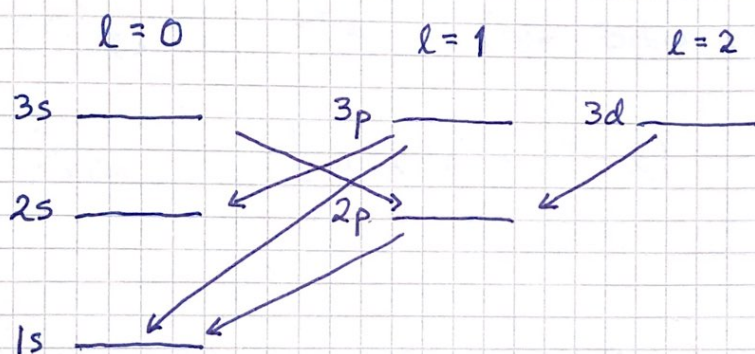

Utvælgsregler for strålingsoverganger

Fotonet har spinn $\pm \hbar$ langs forplantningsretningen.

Dreieimpulsbevarelse Δl prosesser der et foton emitteres eller absorberes gir derfor tillatte overganger dersom $\Delta l = \pm 1$. (Dessuten kreves $\Delta m = 0$ eller ± 1 .)

For H-atomet:

Gir lang levetid for et elektron som harner i

$2s$ -tilstanden: $\tau_{2s} \approx 0.1 \text{ s}$; $\tau_{2p} \approx 1 \text{ ns}$

Balmerserien: $n > 2 \longleftrightarrow n = 2$

Lymanserien: $n > 1 \longleftrightarrow n = 1$ (UV)

Paschensenien: $n > 3 \longleftrightarrow n = 3$ (IR)

Forventningsverdier:

$$\begin{aligned}\langle f(r) \rangle_{nlm} &= \iiint f(r) R_{nl}^2(r) |Y_{lm}(\theta, \varphi)|^2 r^2 dr d\Omega \\ &= \int_0^\infty f(r) u_{nl}^2(r) dr\end{aligned}$$

Eks:

$$\langle 1/r \rangle_{nlm}^{-1} = n^2 a \quad (\text{som Bohrs baneradier})$$

$$\langle r \rangle_{nlm} = \frac{1}{2} a (3n^2 - l^2 - l)$$

For størrelser som afhænger af impulsen:

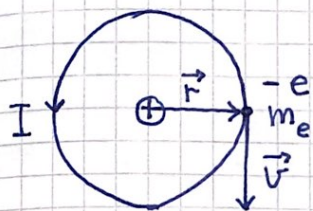
$$\langle A \rangle_{nlm} = \iiint R_{nl}^* Y_{lm}^* \hat{A} R_{nl} Y_{lm} r^2 dr d\Omega$$

Dreieimpuls og magnetfelt. Spinn

(105)

Klassisk atom:

$$\text{Dreieimpuls: } L = |\vec{r} \times m_e \vec{v}| = r m_e v$$

$$\text{Magnetisk dipolmoment: } \mu = |I \vec{A}| = I A$$

$$\text{Strømstyrke: } I = e/T = e \cdot v / 2\pi r$$

$$\Rightarrow \mu = \frac{ev}{2\pi r} \cdot \pi r^2 = \frac{1}{2} e v r$$

$$\Rightarrow \vec{\mu} = - \frac{e}{2m_e} \vec{L} \quad (\text{I figuren over: } \vec{\mu} \text{ inn, } \vec{L} \text{ ut})$$

$$\text{Gir gyromagnetisk forhold } \mu/L = \frac{e}{2m_e}$$

$$\text{Bohr: } L = n\hbar \quad (n=1,2,3,\dots)$$

$$\Rightarrow \mu = n \cdot \mu_B \quad ; \quad \mu_B = \frac{e\hbar}{2m_e} \approx 9.27 \cdot 10^{-24} \text{ J/T} = 1 \text{ Bohr magneton}$$

$$\text{Schrödinger: } L = \sqrt{l(l+1)} \hbar \quad ; \quad l = 0, 1, 2, \dots, n-1$$

$$L_z = m\hbar \quad ; \quad m = 0, \pm 1, \dots, \pm l$$

Magnetisk dipol $\vec{\mu}$ i ytre magnetfelt $\vec{B}$:

$$\vec{\tau} = \vec{\mu} \times \vec{B} = \text{dreiemoment på dipolen}$$

$$V = -\vec{\mu} \cdot \vec{B} = \text{pot. energi}$$

$$\vec{F} = -\nabla V = \nabla (\vec{\mu} \cdot \vec{B}) = \text{kraft på dipolen}$$

$$\text{Uniformt } \vec{B}\text{-felt} \Rightarrow \vec{F} = 0$$

Larmor - presesjon:

N2 for rotasjon: $\vec{\tau} = \frac{d\vec{L}}{dt}$

$$\vec{\tau} = \vec{\mu} \times \vec{B} = -\frac{e}{2m_e} \vec{L} \times \vec{B} = \frac{e}{2m_e} \vec{B} \times \vec{L}$$

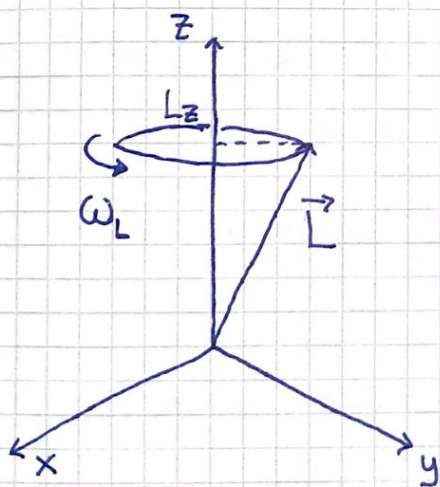
$$\Rightarrow \dot{\vec{L}} = \frac{e}{2m_e} \vec{B} \times \vec{L}, \text{ dvs samme ligning for } \vec{L}$$

som for posisjonsvektoren $\vec{r}$ ved uniform sirkelbevegelse,
 $\dot{\vec{r}} = \vec{\omega} \times \vec{r}$, og med $\vec{\omega} = \omega \hat{z}$ er løsningen

$$x(t) = r \cos \omega t, \quad y(t) = r \sin \omega t, \quad z = \text{konst.}$$

$\Rightarrow$ Med $\vec{B} = B \hat{z}$ roterer (evt. preseserer) $\vec{L}$
 om z-aksen med vinkelfrekvens

$$\omega_L = \frac{eB}{2m_e} = \text{Larmorfrekvensen}$$

$$L_x(t) = L_0 \cos \omega_L t$$

$$L_y(t) = L_0 \sin \omega_L t$$

$$L_z = \text{konst.}$$

$$L_0 = \sqrt{L^2 - L_z^2} = \sqrt{L_x^2 + L_y^2}$$

Klassisk kan L og L_z ha alle slags verdier, og alle komponenter L_x, L_y, L_z er skarpe samtidig.

Kvantemekanisk er L og komponentene kvantisert, og bare L og én komponent, f.eks. L_z , kan være skarpe samtidig.

Zeeman - effekt :

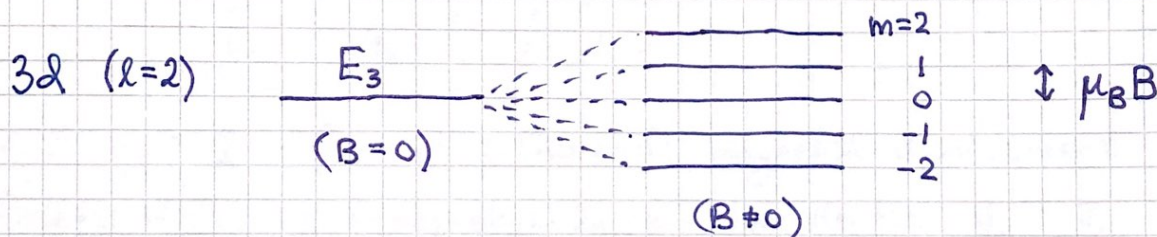
(107)

(P. Zeeman _(exp) og H.A. Lorentz _(teori), Nederland. Nobelpris 1902)
(klassisk!)

Magnetfelt $\vec{B} = B \hat{z}$ gir oppsplitting av tilstander med $l > 0$ i $2l+1$ energinivåer, pga bidraget

$$V = -\vec{\mu} \cdot \vec{B} = -\mu_z B = \frac{e}{2m_e} L_z B = m \cdot \frac{e\hbar}{2m_e} \cdot B \\ = m \cdot \mu_B \cdot B \quad (m = -l, \dots, 0, \dots, l)$$

til den totale energien. F.eks.:

Med f.eks. $B = 1\text{ T}$ er $\mu_B B = 9.27 \cdot 10^{-24} \text{ J} \approx 0.06 \text{ meV}$, dvs en ganske liten oppsplitting.

Men effekten gir nye (flere!) bølgelengder for emittert lys fra atomer.

Zeeman studerte opprinnelig Na-atomer (1896).

Spinn:

Elektronets spinn ("indre dreieimpuls") $\vec{S}$ er kvantisert på tilsvarende vis som banedreieimpulsen $\vec{L}$:

$$L = |\vec{L}| = \sqrt{l(l+1)} \hbar ; \quad L_z = m\hbar, \quad m = -l, \dots, l$$

$$S = |\vec{S}| = \sqrt{s(s+1)} \hbar ; \quad S_z = m_s \hbar, \quad m_s = -s, s$$

Med $s = 1/2$ har m_s bare de to mulige verdiene $-1/2$ og $+1/2$.

Hvis $\vec{S}$, som $\vec{L}$, kunne knyttes til klassisk rotasjon av masse, ville man kanskje forvente

$$\vec{\mu}_e = g_e \cdot \left(-\frac{e}{2m_e}\right) \vec{S}$$

med $g_e = 1$ for et tilhørende magnetisk dipolmoment.

Relativistisk kvantemekanikk gir imidlertid $g_e = 2$.

Nøyaktige beregninger (kvanteelektrodynamikk, QED)

gir $g_e = 2.002\,319\,304\,356$. Eksperimentelle verdier:

Partikkel	Symbol	g-faktor
Elektron	g_e	2.002 319 304 362
Proton	g_p	5.585 694 6893
Nøytron	g_n	3.826 085 45

Protoner og nøytroner er også fermioner med $s = 1/2$ og $m_s = \pm$

$$\vec{\mu}_p \approx 5.59 \cdot \frac{e}{2m_p} \cdot \vec{S}_p ; \quad \vec{\mu}_n \approx -3.83 \cdot \frac{e}{2m_n} \cdot \vec{S}_n$$

Siden $m_p, m_n \gg m_e$, er $\mu_e \gg \mu_p, \mu_n$

Egentilstander og dreieimpulsalgebra:

$\chi_+ = \begin{pmatrix} 1 \\ 0 \end{pmatrix}$, $\chi_- = \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \end{pmatrix}$ danner ortonormert sett:

$$\langle \chi_+, \chi_+ \rangle = \chi_+^\dagger \chi_+ = (1 \ 0) \begin{pmatrix} 1 \\ 0 \end{pmatrix} = 1$$

$$\langle \chi_-, \chi_- \rangle = \chi_-^\dagger \chi_- = (0 \ 1) \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \end{pmatrix} = 1$$

$$\langle \chi_+, \chi_- \rangle = (1 \ 0) \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \end{pmatrix} = 0$$

$$\hat{S}^2 \chi_\pm = s(s+1)\hbar^2 \chi_\pm = \frac{3}{4}\hbar^2 \chi_\pm$$

$$\hat{S}_z \chi_\pm = m_s \hbar \chi_\pm = \pm \frac{\hbar}{2} \chi_\pm$$

$$[\hat{S}^2, \hat{S}_x] = [\hat{S}^2, \hat{S}_y] = [\hat{S}^2, \hat{S}_z] = 0$$

$$[\hat{S}_x, \hat{S}_y] = i\hbar \hat{S}_z; [\hat{S}_y, \hat{S}_z] = i\hbar \hat{S}_x; [\hat{S}_z, \hat{S}_x] = i\hbar \hat{S}_y$$

Operatorer som tilfredsstiller dette:

$$\hat{S}_z = \frac{\hbar}{2} \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & -1 \end{pmatrix} = \frac{\hbar}{2} \sigma_z$$

$$\hat{S}_x = \frac{\hbar}{2} \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix} = \frac{\hbar}{2} \sigma_x$$

$$\hat{S}_y = \frac{\hbar}{2} \begin{pmatrix} 0 & -i \\ i & 0 \end{pmatrix} = \frac{\hbar}{2} \sigma_y$$

$$\hat{S}^2 = \hat{S}_x^2 + \hat{S}_y^2 + \hat{S}_z^2 = \frac{3}{4}\hbar^2 \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$$

Paulimatrissene: $\sigma_x, \sigma_y, \sigma_z$

(36) Spinn- $1/2$ -partikkel i spinntilstanden

$$\chi = A \begin{pmatrix} 3i+3 \\ 5i+5 \end{pmatrix} = A \{ (3i+3)\chi_+ + (5i+5)\chi_- \}$$

Hva er A hvis A er reell og positiv?

$$\begin{aligned} \text{Løsn: } \chi^\dagger \chi &= A^2 (-3i+3, -5i+5) \begin{pmatrix} 3i+3 \\ 5i+5 \end{pmatrix} \\ &= A^2 (9+9+25+25) = A^2 \cdot 68 = 1 \Rightarrow A = \underline{\underline{\frac{1}{\sqrt{68}}}} \end{aligned}$$

(37) Hva er $\langle S_z \rangle$ for en spinn- $1/2$ -partikkel i spinntilstanden

$$\chi = \frac{1}{\sqrt{30}} \begin{pmatrix} 2i \\ 1-5i \end{pmatrix} ?$$

$$\begin{aligned} \text{Løsn: } \langle S_z \rangle &= \chi^\dagger \hat{S}_z \chi = \frac{1}{30} \cdot \frac{\hbar}{2} \cdot (-2i, 1+5i) \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & -1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 2i \\ 1-5i \end{pmatrix} \\ &= \frac{\hbar}{60} (-2i, 1+5i) \begin{pmatrix} 2i \\ -1+5i \end{pmatrix} = \frac{\hbar}{60} (4-1-25) \\ &= -22\hbar/60 = \underline{\underline{-11\hbar/30}} \end{aligned}$$

(38) Hva er ΔS_x når $\chi = \frac{1}{\sqrt{33}} \begin{pmatrix} 4i \\ 1-4i \end{pmatrix}$?

$$\text{Løsn: } \Delta S_x = \sqrt{\langle S_x^2 \rangle - \langle S_x \rangle^2}$$

$$\begin{aligned} \langle S_x \rangle &= \frac{1}{33} \cdot \frac{\hbar}{2} (-4i, 1+4i) \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 4i \\ 1-4i \end{pmatrix} \\ &= \frac{\hbar}{66} (-4i, 1+4i) \begin{pmatrix} 1-4i \\ 4i \end{pmatrix} = \frac{\hbar}{66} (-4i-16+4i-16) \\ &= -16\hbar/33 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \langle S_x^2 \rangle &= \frac{1}{33} \cdot \frac{\hbar^2}{4} \cdot (-4i, 1+4i) \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 4i \\ 1-4i \end{pmatrix} \\ &= \frac{\hbar^2}{4 \cdot 33} (16+1+16) = \frac{\hbar^2}{4} \quad \left[\text{Ingen overraskelse; måling} \right. \\ &\quad \left. \text{av } S_x^2 \text{ må gi verdien } \hbar^2/4 \right] \end{aligned}$$

$$\Rightarrow \Delta S_x = \hbar \cdot \sqrt{\frac{1}{4} - \left(\frac{16}{33}\right)^2} \approx \underline{\underline{0.122 \hbar}}$$

Atomer. Det periodiske system. Molekyler

(111)

Pauliprinsippet : (Pauli, 1925, Nobelpris 1945)

Ombytte av to identiske partikler gir ingen målbar effekt,

$$|\Psi(1,2)|^2 = |\Psi(2,1)|^2 ; 1 \hat{=} \vec{r}_1, m_{s1} ; 2 \hat{=} \vec{r}_2, m_{s2}$$

$$\Rightarrow \Psi(1,2) = e^{i\theta} \Psi(2,1) \quad \text{med reell } \theta$$

Bosoner : $\Psi(1,2) = \Psi(2,1)$ (dvs symm. ved ombytte)

F.eks. foton, ${}^4_2\text{He}$, Cooper-par (= to elektroner som tiltrekker hverandre ved hjelp av gittervibrasjoner i krystaller ved lave nok temperaturer; gir opphav til superledning). Bosoner har heltallig spin.

Fermioner : $\Psi(1,2) = -\Psi(2,1)$ (dvs antisymm. ved ombytte)

F.eks. elektron, proton, nøytron. Fermioner har halvtallig spin.

Anyoner : $\Psi(1,2) = e^{i\theta} \Psi(2,1)$ med $\theta \neq n \cdot \pi$.

Beskrevet teoretisk av Jon Magne Leinaas og Jan Myrheim ved Univ. i Oslo i 1977 (Il Nuovo Cimento B, 37, 1-23). Mulig å realisere i 2D. Påvist i eksperimenter i 2020.

For system med to elektroner:

(112)

$$\Psi_A(1,2) = \frac{1}{\sqrt{2}} \{ \phi_i(1) \phi_j(2) - \phi_j(1) \phi_i(2) \} = -\Psi_A(2,1)$$

Hvis de to elektronene er i samme enpartikkeltilstand, er $\phi_i = \phi_j$, og dermed $\Psi_A(1,2) = 0$. Følgelig:

To elektroner (fermioner) kan ikke befinne seg i samme enpartikkeltilstand.

Paulis eksklusjonsprinsipp.

For system med to bosoner:

$$\Psi_S(1,2) = \frac{1}{\sqrt{2}} \{ \phi_i(1) \phi_j(2) + \phi_j(1) \phi_i(2) \} = \Psi_S(2,1)$$

Dvs uproblematisk med to (eller flere!) bosoner i samme enpartikkeltilstand.

Bose-Einstein-kondensasjon: Ved lav nok temperatur kan alle bosonene i systemet være i en og samme grunntilstand ϕ_0 . Skjer f.eks. når ${}^4_2\text{He}$ blir superflytende (dvs med null viskositet).

Det periodiske system:

H: Grunntilstanden har elektronet i 1s

Elektronkonfigurasjon: $1s^1$ (evt 1s)

Nøyaktige numeriske beregninger for andre atomer gir løsninger med en lignende struktur, med økende energiverdier i rekkefølgen

$$1s < 2s < 2p < 3s < 3p < 4s < 3d < 4p < 5s < 4d < 5p < 6s < 4f < 5d \dots$$

Grunntilstand i henhold til "aufbau-prinsippet":

Inntil 2 elektroner (med motsatt spin) i hver orbital, fra lavest energi og oppover.

Hunds (første) regel: Så stort totalspinn S som mulig.

Eks: N (nitrogen, $Z = 7$)

$$1s^2 2s^2 2p^3$$

$$m = \begin{array}{|c|c|c|c|c|} \hline \uparrow\downarrow & \uparrow\downarrow & \uparrow & \uparrow & \uparrow \\ \hline 0 & 0 & -1 & 0 & 1 \\ \hline \end{array} \quad S_z = \pm \frac{3}{2} \hbar$$

Ca (kalsium, $Z = 20$)

$$1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^6 4s^2$$

Ag (sølv, $Z = 47$)

$$1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^6 3d^{10} 4s^2 4p^6 4d^{10} 5s^1$$

$$S_z = \pm \frac{\hbar}{2} \quad (L = 0)$$

$\Rightarrow$ 2 ulike avbøyninger i Stern-Gerlach-eksp.

Molekyler:

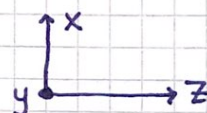
Enpartikkeltilstander (molekylorbitaler) kan uttrykkes som lineære kombinasjoner av atomære orbitaler (LCAO),

$$\psi = \sum_j c_j \phi_j$$

MO ↑ ↓ AO

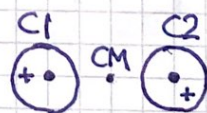
Som før er grunntilstanden inntil 2 elektroner i hver MO, slik at total energi blir så lav som mulig.

Eks: Acetylen (Etyn), C_2H_2

Lineært. 14 elektroner, 2 i hver av 7 MO med lavest mulig energi. Kan lage MO med (atomsentrerte) AO: $1s(H)$, $1s(C)$, $2s(C)$, $2p(C)$.

$$\psi_1 = 1s(C1) + 1s(C2)$$

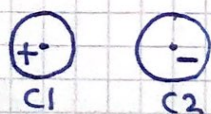
$$= 1\sigma_g$$

(g = gerade = lik paritet mhp symmetrisert i molekyls massesenter CM)

$$\psi_2 = 1s(C1) - 1s(C2)$$

$$= 1\sigma_u$$

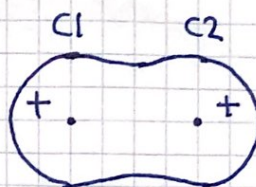
(u = ungerade = odde paritet)

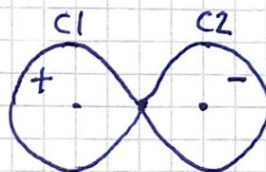
$$(\psi_{CM} = 0)$$

$$\begin{aligned}\psi_3 &= 2s(C1) + 2s(C2) \\ &= 2\sigma_g\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}\psi_4 &= 2s(C1) - 2s(C2) \\ &= 2\sigma_u\end{aligned}$$

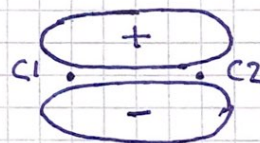

$$\psi_5 = 1s(H1) - 2p_z(C1) + 1s(H2) + 2p_z(C2) = 3\sigma_g$$

$$\psi_6 = 2p_x(C1) + 2p_x(C2) = \pi_{ux}$$

$$\psi_7 = 2p_y(C1) + 2p_y(C2) = \pi_{uy}$$

(p_x og p_y har nodeplan, dvs $\psi=0$, i hver yz - og xz -planet.)

Elektronkonfigurasjon: $1\sigma_g^2 1\sigma_u^2 2\sigma_g^2 2\sigma_u^2 3\sigma_g^2 \pi_{ux}^2 \pi_{uy}^2$

Beregnete energinivåer (med Hartree-Fock-metoden):

MO	Energi (eV)	
$1\sigma_g$	-305.7	
$1\sigma_u$	-306.6	
$2\sigma_g$	-28.2	
$2\sigma_u$	-20.8	
$3\sigma_g$	-18.6	
π_{ux}, π_{uy}	-11.3	(HOMO: Highest Occupied MO)
$3\sigma_u$	+4.1	(LUMO: Lowest Unoccupied MO)
π_{gx}, π_{gy}	+5.0	